

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МАРЦИНЮК МАРИНА ПЕТРІВНА

УДК 94 (469):314.15 «1974/2006»

ДИСЕРТАЦІЯ
МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА ПОРТУГАЛІЇ (1974-2006 рр.)

07.00.02 – всесвітня історія

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ М.П. Марцинюк

Науковий керівник
кандидат історичних наук, доцент
Ціватий Вячеслав Григорович

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Марцинюк М.П. Міграційна політика Португалії (1974-2006 рр.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 «Всесвітня історія». – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2018.

У дисертації здійснено дослідження міграційної політики Португалії у 1974-2006 рр. на тлі розпаду португальської колоніальної системи та вступу Португалії у Європейський Союз. Узагальнено стан наукової розробки проблеми дослідження, систематизовано і охарактеризовано її джерельну базу. Дана дисертація є першим дослідженням підсумкового характеру, в якому проаналізовано здобутки вітчизняної та зарубіжної історіографії з питань міграційної політики Португалії 1974-2006 рр. З'ясовано, що всупереч актуальності даної теми для України, вітчизняна історіографія з цієї проблематики є нечисленною. По суті, в українській та зарубіжній науковій літературі відсутні роботи, в яких була би поставлена мета реконструювати процес реалізації португальської міграційної політики 1974-2006 рр.

Історіографія проблеми представлена поодинокими історіографічними розвідками, окремими розділами дисертаційних досліджень та монографій, історіографічними оглядами в наукових статтях українських та зарубіжних науковців.

Концептуальні підходи дослідників до вивчення досліджуваної теми є достатньо різними. У порівнянні з дослідженням суспільних процесів розвитку окремих іммігрантських та емігрантських груп у вказаний період, питанню історичного розвитку португальської міграційної політики дослідниками увага приділяється побіжно. Такий підхід характерний як для безпосередньо португальських, так і для частини зарубіжних дослідників, які вивчають міграційні процеси у Португалії. Більшість з науковців ставлять собі за мету дослідити окремий аспект чи окрему частину цілого комплексу

різносторонніх заходів, які проводилися португальською державою в міграційній сфері в досліджуваний період, уникаючи комплексного підходу, зосереджують увагу на певній вузькій проблематиці, зокрема, трудовій міграції, мовній чи соціальні адаптації іммігрантів у приймаючому суспільстві.

Основними темами, до яких зверталися українські автори, стали: закордонне українство та українська діаспора; українська трудова міграція, її характер та наслідки; соціально-політична інтеграція мігрантів і міграційні процеси в Європі. У загальній канві досліджуваних тем вивчалися процеси трудової міграції українців у Португалію, їх особливості, формування української національної громади та основні сфери зайнятості, у яких задіяні українські іммігранти в Португалії.

Дослідження теми міграційної політики Португалії, представлені роботами ряду португальських авторів, мають переважно соціологічний характер. Водночас, з'ясовано, що в португальській науковій літературі досліджені такі теми як: процеси деколонізації та пов'язана із ними історія формування та розвитку окремих національних громад у Португалії; міграційні процеси в контексті окремих політичних, соціологічних та економічних категорій соціального розвитку; створення і діяльність португальських державних та неурядових інституцій, що здійснюють міграційну політику.

В іспанській науковій літературі міграційні процеси в Португалії, у контексті досліджуваної теми, висвітлені в роботах, які мають порівняльний характер і присвячені Португалії та Іспанії. Аналіз свідчить, що іспанська наукова школа, як і португальська, тяжіє до досліджень міграційної сфери через соціальні науки, географію, соціальну антропологію, право, економіку, політологію. Водночас, наявність в іспанській науковій літературі компаративних досліджень міграційної політики Іспанії та Португалії дає можливість об'єктивно оцінити заходи, здійснені Португалією в міграційній сфері.

Разом з тим, моніторинг наявної англо-американської наукової літератури засвідчив наявність ряду досліджень міграційних проблем у країнах Південної Європи і в Португалії, зокрема, які дають можливість сформулювати основну модель, у рамках якої вдалося порівняти міграційні політики деяких європейських країн у досліджуваній період, та зробити висновки щодо переваг саме португальської міграційної політики.

Загалом, стан наукової розробки проблеми засвідчує наявність інтересу науковців до неї. Водночас, проведений автором аналіз історіографії та джерельної бази показав недостатню повноту наукового дослідження даної тематики та відсутність узагальнюючої праці в зарубіжній і українській літературі, чим і зумовлена підготовка презентованої дисертаційної роботи, її змістове та концептуальне наповнення.

Ураховуючи викладене, саме в пошуках архівних фактів, ретельно проаналізовано матеріали Галузевого державного архіву Міністерства закордонних справ України від часу започаткування діяльності Посольства України в Португалії, а саме від часу його роботи у складі Посольства України у Французькій Республіці у 1998 р. Опрацьовано записи бесід, щоденники Послів, співробітників Посольства України в Португальській Республіці, довідкові матеріали про країну, а також, щоденні огляди іноземної преси та інші щорічні інформаційні матеріали, надані Посольством України в Португалії за досліджуваний період. Також у науковий обіг було введено рідкісні неопубліковані оцифровані матеріали документального фонду Маріо Соареша «Casa Comum» та неопубліковані оцифровані матеріали документального фонду Антоніо Арнао Метелло, здані на зберігання Фонду Маріо Соареша «Casa Comum».

Таким чином, основні результати, які характеризують особисті надбання автора, містять наукову новизну, бо вперше до наукового обігу залучено 27 неопублікованих вищезазначених справ-томів Галузевого державного архіву Міністерства закордонних справ України, а також, 8 рідкісних неопублікованих оцифрованих матеріали документального фонду

Маріо Соареша «Casa Comum». Проаналізовано зміни в міграційній політиці Португалії 1974-2006 рр. у контексті двох паралельних процесів – падіння авторитарного режиму і наповнення Португалії потоками іммігрантів з колишніх португаломовних колоній та адаптації норм португальського законодавства до європейського у зв'язку зі вступом у Європейський Союз.

У рамках даного дослідження визначено, що в процесі формування португальської міграційної політики можна виділити два етапи – 1974-1986 рр. та 1986-2006 рр., кожен з яких має свої характерні риси. Характерними рисами португальської міграційної політики першого етапу були значний ступінь її ліберальності в порівнянні із іншими міграційними політиками європейських країн досліджуваного періоду та спрощена процедура набуття португальського громадянства для окремих категорій мігрантів. Для другого етапу характерними були: еволюція міграційного законодавства Португалії в бік запровадження більш жорстких норм (законодавче оформлення процедури екстрадиції для нелегальних мігрантів, обмеження категорій осіб, які мали право на набуття португальського громадянства, ускладнення процедури натуралізації); проведення процесів легалізації мігрантів; оформлення інституційної архітектури установ по роботі з мігрантами в Португалії. Водночас, у даному науковому дослідженні висвітлено діяльність державних та недержавних інституцій Португалії в роботі з мігрантами, визначено їх роль у формуванні політики мультикультуралізму.

У контексті дослідження політики мультикультуралізму Португалії також з'ясовано, що її поява та розвиток можуть бути віднесені до періоду адаптації португальського законодавства до норм Європейського Союзу (1986-2006 рр.). Найбільш яскраво ця політика проявилась у сфері освіти, проте відповідних фундаментальних змін зазнали також трудове та соціальне законодавство. У сфері освіти вона проявлялась через запровадження відповідних шкільних предметів, посилення боротьби із дискримінацією та діалогу солідарності між різними народами та етнічними громадами. Саме визначення сфери освіти, як основної ланки формування мультикультурного

та толерантного суспільства в Португалії, на нашу думку, стало однією із заporук успіху соціальної політики цієї країни стосовно іммігрантів.

Визначено, що саме вдале поєднання державної та недержавної складової соціальної адаптації та інтеграції мігрантів у приймаюче суспільство Португалії забезпечило успіх політики мультикультуралізму та визнання португальської моделі міграційної політики однією із найбільш вдалих у Європі. Водночас, у даному науковому дослідженні висвітлено процес формування української національної громади в Португалії. Доведено, що незважаючи на відсутність культурних зв'язків та серйозний мовний бар'єр, українську національну громаду, поміж інших мігрантів, які прибували до Португалії, відрізняли висока здатність до самоорганізації, адаптації та інтеграції, що досить швидко дозволило створити собі позитивний імідж у португальському суспільстві. Реконструйовано діяльність українських громадських організацій у Португалії. Встановлено, що громадські організації українців у Португалії, поряд із приходами української греко-католицької та православної церкви, сприяли, процесу просування української культури та організації духовного життя української національної громади в Португалії.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає в тому, що її матеріали і висновки можуть бути використані для написання наукових праць та викладання новітньої історії Португалії, так і для здійснення наукових досліджень міграційної політики Європейських держав. Ключові позиції дисертації можуть слугувати для написання підручників і наукових робіт із всесвітньої історії, державного управління, міграційної політики, зовнішньої політики і дипломатії; розробки та викладання навчальних курсів з професійної підготовки кадрів Державної міграційної служби, Міністерства закордонних справ України і інших державних установ.

Ключові слова: Португалія, міграційна політика, імміграція, мультикультуралізм, українська національна громада.

ABSTRACT

Martsyniuk M. Migration Policy of Portugal (1974-2006) – On the rights of a manuscript.

The thesis to obtain Candidate degree of History in specialty 07.00.02 «World History». – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2018.

The thesis provides a comprehensive and system analysis of the Portuguese migration policy in the 1976-2006. The dissertation examines the migration policy of Portugal in 1974-2006 against the backdrop of the collapse of the Portuguese colonial system and the accession of Portugal to the European Union.

The current thesis is the first research, which comprehensively analyzes the achievements of domestic and foreign historiography on the issues of migration policy of Portugal in 1974-2006. It was clarified that, despite of the relevance of this topic for Ukraine, domestic historiography on this subject is scarce. In fact, in Ukrainian and foreign scientific literature there are any works, which reconstruct the process of implementing the Portuguese migration policy in 1974-2006.

The historiography of the problem is represented by some historiographical investigations; historiographic sections of dissertations and monographs, historiographic reviews in scientific papers of Ukrainian and foreign researchers.

In comparison with the study of the social processes of the development of individual immigrant and emigrant groups during this period, the question of the historical development of Portuguese migration policy is given to researchers by the way of passage. This approach is typical both for Portuguese and foreign researchers who study migration processes in Portugal.

Most scholars explore a particular aspects or a specific part of the complex activities undertaken by the Portuguese state in the migration field, avoiding a smart approach, focusing on a narrow range of issues, such as labor migration, linguistic or social adaptation of immigrants in the host society.

The main topics analyzed by the Ukrainian authors were Ukrainians abroad and Ukrainian diaspora; Ukrainian labor migration, its nature and consequences;

socio-political integration of migrants and migration processes in Europe. In general, the study examined the processes of Ukrainian labor migration to Portugal, their peculiarities, the formation of the Ukrainian national community and the main spheres of employment in which Ukrainian immigrants were involved in Portugal.

Portugal's migration policy studies presented by a number of Portuguese authors have a sociological nature. At the same time in the Portuguese scientific literature, the following topics were investigated: decolonization processes and the history of the formation and development of individual national communities in Portugal; migration processes in the context of separate political, sociological and economic categories of social development; the creation and functions of Portuguese state and non-governmental institutions that carry out migration policies.

In the Spanish scientific literature, migration processes in Portugal, in the context of the topic of the study, are covered in works that are comparative in nature and devoted to Portugal and Spain. The analysis shows that the Spanish school of science, like the Portuguese, tends to study the migration sphere through social sciences, geography, social anthropology, law, economics, and political science. At the same time, the comparative research of the migration policy of Spain and Portugal makes it possible to assess objectively the measures taken by Portugal in the field of migration.

Monitoring of Anglo-American scientific literature has shown the existence of a number of studies on migration problems in Southern Europe and Portugal. They provided an opportunity to compare the migration policies of some European countries and come to conclusions about the benefits of the Portuguese migration policy itself.

In general, the state of scientific development of the problem shows the interest of scientists to it. At the same time, the analysis of historiography and sources shows insufficient completeness of scientific research of this topic and the lack of generalizing works on this issue in foreign and Ukrainian literature.

Taking into account mentioned above, the materials of the State Archive of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine have been thoroughly analyzed since the beginning of the activities of the Embassy of Ukraine in Portugal, namely, from the time of its work in the French Republic in 1998. Recorded conversations, diaries, reference materials about the country, as well as daily reviews of the foreign press and other annual information materials provided by the Embassy of Ukraine in Portugal were used.

In addition, the rare unpublished digitized materials of the documentary fund «Casa Comum» were used. Thus, the main results that characterize the author's personal assets include scientific novelty, 27 unpublished aforementioned cases of the Branch State Archives of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine were initially brought to scientific circulation, as well as 8 rare unpublished digitized materials of the documentary fund «Casa Comum».

The changes in the migration policy of Portugal in 1974-2006 were analyzed in the context of two parallel processes - the fall of the authoritarian regime and the filling of Portugal by the flows of immigrants from the former Portuguese-speaking colonies and the adaptation of the norms of Portuguese legislation to the European Union in connection with joining the European Union.

As part of this study, it was determined that during the formation of the Portuguese migration policy, two stages could be identified - from 1974 to 1986 and from 1986 to 2006, each of them has its own characteristics. Features of the Portuguese migration policy of the first phase were a significant degree of its liberality in comparison with other migration policies of European countries of the study period and a simplified procedure for acquiring Portuguese citizenship for migrants.

The second phase was characterized by the evolution of Portuguese migration legislation towards more stringent regulations (extradition procedure for illegal migrants, the limitation of the categories of persons entitled to Portuguese citizenship and the complication of the naturalization procedure); carrying out processes of legalization of migrants.

At the same time, this research explores the activities of Portuguese state and non-state institutions in dealing with migrants, their role in shaping the policy of multiculturalism.

In the context of the study of the policy of multiculturalism in Portugal, it was also found that its emergence and development could be attributed to the period of adaptation of Portuguese legislation to the European legislation (1986-2006). This policy was most evident in the field of education, but labor and social legislation was also affected by fundamental changes. In the field of education, it was the introduction of appropriate school subjects, the strengthening of the fight against discrimination and the dialogue of solidarity between different ethnic communities. In our opinion formation of a multicultural and tolerant society in Portugal has become one of the keys to the success of this country's social policy towards immigrants.

It has been determined that the successful combination of the state and non-state component of social adaptation and integration of migrants in the host society of Portugal has ensured the success of the policy of multiculturalism and the recognition of the Portuguese model of migration policy as one of the most successful in Europe.

At the same time, this research explores the process of forming a Ukrainian national community in Portugal. It has been proved that despite the lack of cultural ties and the serious linguistic barrier, the Ukrainian national community, among other migrants who arrived in Portugal, showed a high ability to self-organization, adaptation and integration, which help to create a positive image in a Portuguese society.

The activity of Ukrainian public organizations in Portugal was reconstructed. It was established that NGOs of Ukrainians in Portugal, along with the parishes of the Ukrainian Greek-Catholic and Orthodox Churches, helped to promote Ukrainian culture and to organize the spiritual life of the Ukrainian national community in Portugal.

The practical value of the current study is that its materials and conclusions can be used in the future scientific researches of the Portuguese migration policy, as well as in the educational processes in Ukraine, in particular, when developing manuals and courses on the history of contemporary migration policy of Portugal. Materials of the research can also be used in the work of government agencies responsible at the implementation of the migration policy.

Keywords: Portugal, migration policy, immigration, multiculturalism, Ukrainian national community.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, що відображають основні результати дисертації:

1. Марцинюк М.П. Життя української громади в Португалії. *«Зовнішні справи»*. 2015. №6. С.58-60.
2. Марцинюк М.П. Португальська імміграційна політика кінця ХХ - початку ХХІ століття та її значення для процесів легалізації нелегальних мігрантів в Португалії: український ресурс. *Збірник наукових праць «Гуржіївські історичні читання»*. 2015. Вип. 10. С. 152-154.
3. Марцинюк М.П. Міграційна політика Португалії до і після вступу в Європейський Союз: еміграційні та імміграційні потоки (1974-2001 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 44. С. 111-116. (Наукометрична база Index Copernicus).
4. Марцинюк М.П. Міграційний феномен Португалії: еміграційно-імміграційний баланс до і після вступу в Європейський Союз (1974-2001 рр.). *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2015. Вип. 22. С. 106-112.
5. Марцинюк М.П. Еміграційно-імміграційний баланс у формуванні нової імміграційної політики Португалії (історичні, законодавчі та інституційні зміни 1974-1986 років). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2016. Вип. 45. С. 200-204. (Наукометрична база Index Copernicus).

6. Martsyniuk. M. Interculturalism in Portugal: public policy tools and instruments. *«Зовнішні справи»*. 2016. №10. С.32-35.
7. Марцинюк М.П. Інституціональний інструментарій державної політики як основа формування мультикультуралізму в Португалії наприкінці 90-их – початку 2000-их років: зовнішньополітичний аспект. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2016. Вип. 23. С. 88-95.
8. Марцинюк М.П. Інструменти та засоби державної політики як основа формування Мультикультуралізму в Португалії наприкінці 90-х-початку 2000-х років. *Гілея*. 2016. Випуск 114. С. 114-134. (Наукометрична база РИНЦ).
9. Марцинюк М.П. Еволюція португальської імміграційної політики після вступу у Європейський Союз (1986-2006 роки). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 47. С. 210-215. (Наукометрична база Index Copernicus).
10. Марцинюк М.П. Формирование украинской национальной общины в Португалии в конце XX - начале XXI в. *Ученые записки УО «ВГУ им. П. М. Машерова»: сборник научных трудов*. 2018. Т. 26. С. 73-78. (Іноземне видання).

Публікації, що додатково відображають результати дисертації:

1. Марцинюк М.П. Інтеграція українських іммігрантів у Португалії: державні і недержавні інструменти соціальної адаптації (2010-2015 рр.). *Збірник наукових праць молодих науковців, аспірантів, магістрантів, студентів «Питання нової та новітньої історії»*. 2015. Вип. 4. С. 87-97.
2. Марцинюк М.П. Міграційна політика Португалії 90-их-2000-их років та її вплив на українську трудову міграцію до Португалії. *«Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності»*: статті та матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (13-14 лютого 2015 р., м. Одеса). Одеса, 2015. С. 230-232.

3. Марцинюк М.П. Сучасні теоретико-методологічні основи дослідження міграційних процесів на прикладі української трудової міграції до Португалії. *«Україна в глобальному світі: витоки кризи і шляхи її подолання»*: статті та матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (18 березня 2015 р., м. Київ). Київ, 2015. С. 196-199.

4. Марцинюк М.П. Імміграційна політика Португалії наприкінці ХХ - початку ХХІ століття та її вплив на українську трудову міграцію. *«Розвиток основних напрямів соціогуманітарних наук: проблеми та перспективи»*: статті та матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (14-15 травня 2015 р., м. Дніпродзержинськ). Дніпродзержинськ, 2015. С. 41-42.

5. Марцинюк М.П. Португальська імміграційна політика кінця ХХ - початку ХХІ століття та її значення для процесів легалізації нелегальних мігрантів в Португалії: український аспект. *«Науковий діалог Схід-Захід»*: статті та матеріали Четвертої Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 травня 2015 р., м. Кам'янець-Подільський). Дніпропетровськ, 2015. С. 139-141.

6. Марцинюк М.П. Міграційна політика постколоніальної Португалії: до і після вступу в Європейський Союз. *«Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук»*: статті та матеріали П'ятої Всеукраїнської науково-практичної конференції (28 серпня 2015 р., м. Дніпропетровськ). Дніпропетровськ, 2015. С. 7-10.

7. Марцинюк М.П. Цілі Розвитку Тисячоліття ООН: інституціональні механізми європейської міграційної політики (на прикладі Португалії). Статті та матеріали Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 70-й річниці заснування ООН (22 жовтня 2015 рок, м. Київ). Київ, 2015. С. 88-91.

8. Марцинюк М.П. Інтеграція іммігрантів у приймаючому суспільстві Португалії: український аспект. *«Актуальні проблеми зовнішньої політики України»*: статті та матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної

конференції студентів та молодих вчених (20 листопада 2015 р., м. Чернівці). Чернівці, 2015. С. 56-59.

9. Марцинюк М.П. Українська імміграція в Португалії: інтеграція та організаційні структури іммігрантів. Статті та матеріали VIII Волинської всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції (20 листопада 2015 р., м. Житомир). Житомир, 2015. С. 125-127.

10. Марцинюк М.П. Державні і недержавні інструменти соціальної адаптації та інтеграції іммігрантів у приймаючому суспільстві Португалії (2010-2015 рр.). *«Теоретичні, методичні і практичні проблеми соціології, історії та політології»*: статті та матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20-21 листопада 2015 р., м. Херсон). Херсон, 2015. С. 49-53.

11. Марцинюк М.П. Міграційна політика Португалії до і після вступу в Європейський Союз (1974-2001 рр.). *«Зовнішня політика і дипломатія: український і світовий досвід»*: статті та матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-й річниці Дипломатичної академії України при МЗС України (23 грудня 2015 р., м. Київ). Київ, 2015. С. 141-142.

12. Марцинюк М.П. Иммиграционные потоки в Португалию: создание португальской миграционной модели (1970-2000-е года). *«Актуальные проблемы социально-гуманитарного знания»* статьи и материалы Студенческой научно-теоретической конференции (31 марта 2016 г., г. Минск,). Минск, 2016. С. 163-165.

13. Martsyniuk.M. Interculturalism in Portugal: public policy tools and instruments of immigrants' incorporation. *“Realita a perspektivy vyvoja spolocnosti: socialne, psychologicke a politicke aspekty”*: Zbornik prispevkov z Medzinarodna vedecko-prakticka konferencia (28-29 Octobra 2016, Sladcovicovo). Sladcovicovo, 2016. P.19-21.

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	16
Вступ.....	17
Розділ I. Історіографія і джерельна база дослідження.....	23
1.1. Історіографія проблеми.....	23
1.2. Джерельна база дослідження.....	41
Розділ II. Формування засад міграційної політики Португалії (1974-2006 рр.).....	54
2.1. Міграційна політика Португалії після падіння колоніального режиму (1974-1986 рр.).....	54
2.2. Міграційна політика Португалії після вступу до ЄС (1986-2006 рр.)...	70
Розділ III. Державна і недержавна складові політики мультикультуралізму Португалії.....	84
3.1. Державна політика мультикультуралізму в Португалії.....	84
3.2. Недержавні інструменти соціальної адаптації та інтеграції іммігрантів у суспільство Португалії	103
Розділ IV. Українська національна громада у структурі міграційних потоків Португалії	120
4.1. Формування української національної громади в Португалії.....	120
4.2. Роль українських громадських організацій Португалії у соціальній адаптації українських іммігрантів.....	141
Висновки.....	155
Список використаних джерел та літератури.....	162
Додатки	201

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГДА МЗС України – Галузевий державний архів МЗС України

ЗМІ – Засоби масової інформації

ЄЕС – Європейське Економічне Співтовариство

ЄС – Європейський Союз

МЗС – Міністерство Закордонних Справ

НАН України – Національна академія наук України

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

PALOP (Países Africanos de Língua Oficial Portuguesa) – Країни – колишні португаломовні колонії Португалії

ACIDI (Alto Comissariado para a Imigração e Diálogo Intercultural) – Вищий комісаріат з питань імміграції та міжкультурного діалогу

ACIME (Alto Comissariado para a Imigração e Minorias Étnicas) – Верховний комісаріат у справах імміграції та етнічних громад

CNAI (National Immigrant Support Centre) Національні центри підтримки іммігрантів

PEPT (Programa Educação Para Todos) – Програма «Школа для всіх»

APEDI (Assosiação de professores para a educacao intercultural) –

Асоціація вчителів Фонду з міжкультурної освіти

GATAIME (Gabinete de Apoio Técnico às Associações de Imigrantes e Minorias Étnicas) – Офіс технічної підтримки асоціацій іммігрантів та етнічних меншин

RAAI (Programa de Apoio ao Associativismo Imigrante) - Програма підтримки асоціацій іммігрантів

ООН – Організація об'єднаних націй

УВКБ ООН – Управління Верховного комісара ООН у справах біженців

МОМ - Міжнародна організація з міграції

ЕКСПО 98 – Лісабонська всесвітня виставка

СУП - Спілка Українців у Португалії

АУП «Собор» - Асоціація українців у Португалії «Собор»

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Португалія є однією з небагатьох країн Західної Європи, яким за досить короткий термін вдалось побудувати ефективну систему роботи з мігрантами. Така система була відпрацьована в процесі імплементації європейського законодавства з урахуванням національних особливостей, що були сформовані унаслідок колоніального минулого країни. Реалізація міграційної політики Португалії стала можливою завдяки створенню системи державних установ та недержавних інституцій, до функціональних завдань яких входила робота з іммігрантами, емігрантами і біженцями.

З огляду на європейські прагнення України вивчення досвіду Португалії у сфері міграційної політики набуло особливої актуальності. Так, у наступні роки Україна все більше потребуватиме ефективних механізмів координації роботи з іммігрантами та емігрантами. Окрім того, стійке прагнення України до вступу до Європейського Союзу вимагатиме імплементації в національне законодавство європейських правових норм, які регулюють міграційну сферу. Також наша держава потребує запровадження ефективних інституційних і законодавчих механізмів регулювання міграційних потоків, які б відповідали європейським нормам.

Дослідження політики Португалії у сфері роботи з мігрантами дозволить, також розкрити нові, раніше невідомі чинники, що визначали роль цієї держави в новітній історії Західної Європи. Вивчення джерел та наукової літератури показало наявність недостатньо досліджених аспектів міграційної політики Португалії у 1974-2006 рр.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складовою частиною наукових планів кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн і виконана в рамках наукової теми історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Україна в загальноєвропейських історичних процесах: пошуки цивілізаційного вибору» (державний реєстраційний номер 16БФ046-01).

Мета дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на основі широкої і різноманітної джерельної бази й усебічного системного аналізу висвітлити формування та практичне впровадження міграційної політики Португалії у 1974-2006 рр.

Відповідно до поставленої мети визначено **основні завдання дослідження:**

- з'ясувати стан наукової розробки проблеми;
- систематизувати й охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- визначити чинники формування нової імміграційної політики Португалії після падіння колоніального режиму;
- прослідкувати розвиток португальської міграційної політики після вступу країни до Європейського Союзу;
- охарактеризувати чинники формування політики мультикультуралізму в Португалії;
- визначити державні інструменти соціальної адаптації та інтеграції мігрантів у Португалії та описати їхню роль;
- дослідити недержавні інститути та їхню роль у соціальній адаптації та інтеграції мігрантів у Португалії;
- розкрити процес формування української національної громади в Португалії, її соціальної адаптації та інтеграції в португальському суспільстві.

Об'єктом дисертаційного дослідження є міграційні процеси в Португалії в останній чверті ХХ – на початку ХХІ ст.

Предметом дисертації є міграційна політика Португалії у 1974-2006 рр.

Хронологічні рамки дисертаційного дослідження охоплюють 1974-2006 рр. Нижня межа – 1974 р. – обумовлена падінням режиму Антоніу ді Салазара і початком формування нової міграційної політики Португалії. Верхня межа дослідження – 2006 р. – обумовлена створенням системи

державних і недержавних інституцій, що здійснюють міграційну політику в Португалії.

Географічні межі дослідження охоплюють територію Португальської Республіки.

Методологічною основою дослідження є системний підхід, принципи історизму, логічності та багатофакторності, а також сукупність загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Для виконання поставлених завдань було використано такі методи історичного дослідження як історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний, проблемно-хронологічний, описово-оповідальний, структурно-функціональний аналіз, критика джерел. Поєднання цих наукових методів дало можливість: усебічно і комплексно дослідити міграційну політику Португалії у 1974-2006 рр. після падіння диктатури, розпаду колоніальної системи та вступу Португалії до Європейського Союзу; відобразити взаємодію державних і недержавних структур у роботі з мігрантами як комплексного процесу формування міграційної політики; показати значення окремих інституцій у системі державних міграційних структур, простежити зв'язки між причинами і наслідками їх створення; забезпечити аналітичний характер дослідження, визначити його структуру і логічне викладення отриманих результатів.

Наукова новизна дослідження полягає в постановці та розробці актуальної теми, яка ще не була предметом спеціального дослідження. Особистий внесок автора полягає в наведених нижче положеннях і висновках, які виносяться на захист.

Уперше:

- в українській історіографії здійснена спроба створити комплексне дослідження міграційної політики Португалії в 1974-2006 рр.;
- проведено історичний аналіз діяльності інституцій, що здійснювали міграційну політику Португалії в 1974-2006 рр.;

- виявлено причинно-наслідкові зв'язки між потоками іммігрантів та законодавством Португалії, з одного боку, й інституціями та португальським суспільством, з іншого;

- здійснено аналіз документів міграційного і трудового законодавства Португалії в зазначений період.

Удосконалено:

- визначення складових, що забезпечили ефективність португальської міграційної політики після падіння колоніального режиму;

- підходи до визначення особливостей міграційної політики Португалії у порівнянні з іншими країнами Європейського Союзу в обраний для дослідження період.

Отримали подальший розвиток:

- дослідження процесу формування української національної громади в Португалії;

- висвітлення процесу адаптації та інтеграції іммігрантів у Португалії.

Практичне значення отриманих у дисертації результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані як для написання наукових праць та викладання новітньої історії Португалії, так і для здійснення наукових досліджень міграційної політики Європейських держав. Ключові позиції дисертації можуть слугувати для написання підручників і наукових робіт із всесвітньої історії, державного управління, міграційної політики, зовнішньої політики і дипломатії; розробки та викладання навчальних курсів з професійної підготовки кадрів Державної міграційної служби, Міністерства закордонних справ України і інших державних установ.

Матеріали дисертації також можуть бути використанні при виробленні стратегії адаптації українського законодавства з питань міграції до норм Європейського Союзу; при підготовці законодавчих ініціатив, спрямованих на реалізацію міграційної політики та спрямованих на покращення роботи існуючих і створення нових установ по роботі з мігрантами; здійсненні

заходів з побудови мультикультурного суспільства; при створенні механізмів залучення іноземних громад в Україні до формування ефективної міграційної політики.

Особистий внесок здобувача. Усі наукові положення і результати, викладені в дисертації, отримані автором самостійно. Усі публікації за темою дисертаційного дослідження виконані ним одноосібно.

Апробація результатів дисертації відбулась на наукових семінарах ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» у вересні 2018 р. та на міжкафедральному науковому семінарі кафедр дипломатичної та консульської служби і регіональних систем та європейської інтеграції Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України у червні 2017 р. Основні положення дисертації доповідались на 16 міжнародних науково-практичних конференціях: 1) II Міжнародна науково-практична конференція «Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності» (Одеса, 2015); 2) Міжнародна науково-практична конференція «Україна в глобальному світі: витоки кризи і шляхи її подолання» (Київ, 2015); 3) Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених та студентів «Актуальні проблеми розвитку країн світу: історія та сучасність» (Миколаїв, 2015); 4) Всеукраїнська науково-практична конференція «Розвиток основних напрямів соціогуманітарних наук: проблеми та перспективи» (Дніпродзержинськ, 2015); 5) Четверта всеукраїнська науково-практична конференція «Науковий діалог Схід-Захід» (Кам'янець-Подільський, 2015); 6) П'ята всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (Дніпропетровськ, 2015); 7) Міжнародна науково-практична конференція присвячена 70-й річниці заснування ООН (Київ, 2015); 8) IX Міжнародна науково-практична конференція студентів та молодих вчених «Актуальні проблеми зовнішньої політики України» (Чернівці, 2015); 9) VIII Волинська всеукраїнська історико-краєзнавча конференція (Житомир, 2015); 10) Міжнародна науково-практична конференція «Теоретичні, методичні і практичні проблеми

соціології, історії та політології» (Херсон, 2015); 11) Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 20-й річниці Дипломатичної академії України при МЗС України «Зовнішня політика і дипломатія: український і світовий досвід» (Київ, 2015); 12) Міжнародний молодіжний науковий форум «Україна у світі, світ про Україну» (Київ, 2016); 13) Студентська науково-практична конференція «Актуальные проблемы социально-гуманитарного знания» (Минск, 2016); 14) Міжнародна конференція і практикум «Migration in Ukraine and Germany – a Challenge of Civil Society» (Odessa, 2016); 15) Міжнародна науково-практична конференція «Realita a perspektivy vyvoja spolocnosti: socialne, psychologicke a politicke aspekty» (Sladovicovo, 2016); 16) Всеукраїнська науково - практична інтернет конференція «Актуальні проблеми всесвітньої історії: сучасний дискус» (Суми, 2018).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 23 наукові праці: 10 наукових статей у фахових наукових виданнях, зокрема 4 у фахових виданнях, що входять до науково-метричних баз і 1 у фаховому закордонному виданні (Республіка Білорусь) та в 13 публікаціях апробаційного характеру, у тому числі – у 2 тезах доповідей в збірниках матеріалів наукових конференцій, що проходили за кордоном (Республіка Білорусь, Словенія).

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертація включає в себе вступ, чотири розділи, висновки, список використаних джерел та літератури і додатки. Загальний обсяг дисертації становить 265 сторінок тексту, з них основного тексту – 145 сторінок.

РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографія проблеми

Вивчення наукової літератури показало наявність недостатньо досліджених аспектів міграційної політики Португалії у 1974-2006 рр. у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Розвиток законодавчої бази, діяльність державних і недержавних інституцій, які забезпечували реалізацію португальської міграційної політики в досліджуваний період, розглядається і описується в наукових працях лише частково.

У порівнянні з дослідженням суспільних процесів розвитку окремих іммігрантських та емігрантських груп у вказаний період, питанню історичного розвитку португальської міграційної політики дослідниками увага приділяється побіжно. Такий підхід характерний як для безпосередньо португальських, так і для частини зарубіжних дослідників, які вивчають міграційні процеси в Португалії. Більшість з науковців ставлять собі за мету дослідити окремих аспект чи окрему частину цілого комплексу різносторонніх заходів, які проводилися португальською державою в міграційній сфері у досліджуваний період, уникаючи комплексного підходу.

Це можна пояснити декількома причинами. По-перше, революції кінця 1970-х років стали переломними не лише для португальської держави, але й для її колишніх колоній. Міграційні потоки, спровоковані, у тому числі, революційними подіями, стали вагомою складовою незворотних процесів еволюції соціально-економічного і культурного життя як Португалії, так і інших країн Іберійського півострова та Південної Європи. Ці події привертають більше уваги в дослідників, ніж супутні їм інституційні трансформаційні процеси в державах Південної Європи, і в Португалії зокрема. По-друге, соціально-економічні процеси в Португалії, культурні трансформації окремих іммігрантських груп та їхній вплив на розвиток португальського суспільства, безсумнівно викликають більший інтерес у дослідників, ніж формування системи установ та міграційної політики держави. По-третє, до сфери інтересів дослідників потрапляють політичні

зміни в Португалії і колишніх португальських колоніях, які безпосередньо впливали на міграційні потоки. Водночас, ці причини допомагають зберегти зацікавленість серед наукових кіл до міграційної тематики і в подальшому робити більший акцент на міграційну політику Португалії. Такий підхід прослідковується, зокрема, у працях португальських авторів, які досліджують період появи на території Португалії нехарактерних груп іммігрантів «зі Сходу», зокрема України.

Історіографія проблеми дослідження міграційної політики Португалії у 1974-2006 рр. має свої певні особливості – зазвичай автори досліджень ставлять перед собою за мету висвітлення: міграційних процесів, а саме їх еміграційної складової в загальному європейському контексті; соціально-культурного чи економічного розвитку певних національних імміграційних груп, або ж зосереджують увагу на певній вузькій проблематиці, зокрема, трудовій міграції, мовній чи соціальній адаптації іммігрантів у приймаючому суспільстві.

Наукову літературу досліджуваної проблеми варто поділити за мовно-територіальним принципом, так як погляди та підходи представників різних національних наукових шкіл відрізняються, даючи можливість створити цілісну картину подій. Нами виокремлено п'ять основних груп наукових праць: вітчизняна, португальська, іспанська, англо-американська та російська групи.

Вітчизняна наукова література розкриває окремі аспекти міграційної політики Португалії (О. Малиновська, І. Темірова). У роботі О. Малиновської «Українсько-португальські міграційні зв'язки і паралелі» [153] здійснено аналіз міграційної ситуації та міграційної політики Португалії в контексті українсько-португальських міграційних зв'язків, португальського міграційного законодавства та української трудової міграції в Португалії. У згаданій роботі О. Малиновської ми знайшли підтвердження власного твердження про взаємозв'язок імміграційних потоків із розпадом португальської колоніальної імперії. Під час написання дослідження нами

були також використані положення монографії автора «Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії» [146], у якій зазначається, що укладення двосторонніх угод у міграційній сфері покликане закріпити історичні зв'язки, наприклад, між колишніми метрополіями та колоніями, як це було в Португалії і Кабо-Верде. Ця позиція підтвердилася, у зв'язку із знайденими під час здійснення дослідження двосторонніми договорами Португалії із іншими колишніми португаломовними колоніями.

Здійсненню порівняльного аналізу життєдіяльності українських громад Португалії та Іспанії присвячені роботи І. Темірової. У своїй роботі «Модель розселення українців в Іспанії та Португалії, як індикатор інтеграції» [186] автор здійснює порівняльний аналіз структурної інтеграції українських іммігрантів Португалії та Іспанії. У контексті дослідження міграційного законодавства Португалії, ми знаходимо підтвердження власної тези про відсутність імміграційного правового поля в Португалії на початку 90-их років ХХ ст. у роботі І. Темірової «Трансформація імміграційної політики Португалії» [188].

До дослідження проблематики української імміграції в Португалії в контексті вивчення трудової міграції звертаються Е. Лібанова, О. Малиновська, А. Надточій, С. Пирожков, О. Позняк та інші українські дослідники. У загальному контексті української трудової міграції, вони розглядають і українську трудову міграцію в Португалії. А. Надточій у своїй роботі «Причини зовнішньої трудової міграції та оцінка її наслідків для економіки України» [176] звертається до причин, які спонукають українців, зокрема вихідців із Західної України, до еміграції в країни, які не мають жодного спільного коріння з Україною, як то – до Португалії. Також автор наголошує на тих негативних наслідках для економіки України, які спричиняє трудова еміграція та пропонує механізми їх усунення.

До групи науковців, які досліджують міграційні процеси та українських мігрантів у контексті вивчення закордонного українства та української діаспори належать А. Зубик, Ю. Макар, В. Макар, А. Попок,

В. Трощинський. Зокрема, нами було використано окремі наукові доробки А. Зубика, висловлені у дисертації «Сучасна українська діаспора: розселення, соціо- і демографічні процеси» [345]. Науковець розробив теоретичні і методичні засади суспільно-географічного дослідження української діаспори, проаналізував етнокультурні критерії програм перепису населення, які були використані нами під час вивчення української громади у Португалії. У контексті нашого дисертаційного дослідження цікавими є висновки автора з приводу характеру української імміграції в Португалії, її особливостей у порівнянні з іншими українськими національними громадами в різних країнах світу.

Проблематику соціально-політичної інтеграції мігрантів, міграційних процесів у Європі та європейських демократичних цінностей досліджували О. Власюк, І. Гнибіденко, В. Копійка, О. Кислицина, А. Кудряченко, Ю. Макар, Е. Лібанова, О. Пархомчук, С. Пирожков, М. Романюк, В. Ціватий. Українські науковці зосередились переважно на загальних тенденціях у міграційних процесах на території Європейського Союзу чи пов'язаних з ними питаннях соціального розвитку, у той час як міграційна політика Португалії не була предметом їхнього дослідження.

Таким чином, можемо підсумувати, що основними темами, до яких зверталися українські автори, стали: закордонне українство та українська діаспора; українська трудова міграція, її характер та наслідки; соціально-політична інтеграція мігрантів і міграційні процеси в Європі. У загальній канві досліджуваних тем вивчалися процеси трудової міграції українців у Португалію, їх особливості, формування української національної громади та основні сфери зайнятості, в яких задіяні українські іммігранти в Португалії.

Питання міграційної політики більш широко розкрито в працях португальських вчених. Їх можна розділити на три підгрупи, в яких висвітлюються: 1) процеси деколонізації та пов'язана із ними історія формування та розвитку окремих національних громад у Португалії; 2) міграційні процеси в контексті окремих політичних, соціологічних та

економічних категорій соціального розвитку (деякі роботи стосуються певних національних громад у Португалії); 3) створення і діяльність португальських державних та неурядових інституцій, що здійснюють міграційну політику.

До першої групи належать праці Саїнт-Мауріс А., Піреса Р.П., Лопеса Ф.Ж. Питання формування й розвитку національної громади Кабо-Верде висвітлені в роботі Саїнт-Мауріс А. «Відновлення ідентичності»: кабовердіанців у Португалії [330]. У колективній праці Саїнт-Мауріс А. та Піреса Р.П. «Деколонізація і міграція: іммігранти країн PALOP у Португалії» вперше в португальській історіографії розглядається процес деколонізації в тісному зв'язку із імміграційними процесами [332]. Дослідники зосереджують свою увагу саме на іммігрантах з колишніх португальських колоній. Хоча в працях португальських дослідників майже не акцентується увага на міграційній політиці Португалії, нам вдалося під час вивчення вказаних робіт з'ясувати мотивацію жителів колишніх колоній до еміграції в Португалію та виявити перші кроки, здійснені португальською державою для адаптації мігрантів у її суспільстві.

У 1993 році виходить робота Саїнт-Мауріс А. «Кабовердіанці – резиденти в Португалії: чорним по білому» [331]. Тези були презентовані на міжнародному колоквіумі, присвяченому еміграційним та імміграційним процесам у Португалії. Проведення колоквіуму саме з такої тематики чітко відображає зміну акцентів у зацікавленості португальських істориків із еміграційних процесів, на імміграційні. А у 1994 році дослідниця захищає дисертаційну роботу на здобуття докторського ступеня «Реконструкція ідентичності у процесі еміграції: населення Кабо Верде, що проживає в Португалії» [357], в якій розкриває процеси формування ідентичності кабовердіанців у португальському суспільстві. Вивчення цієї роботи дало нам можливість прослідкувати процес формування імміграційних потоків з колишніх колоній у Португалію на прикладі кабовердіанців, а також

ідентифікувати їх як окрему національну групу іммігрантів у португальському суспільстві.

Вивчаючи роботи Лопеса Ф.Ж. «Про кабовердіанських емігрантів у Португалії» [251] і «Стигматизація. Кабовердіанці в Португалії» [252], що висвітлюють безпосередні причини та наслідки еміграції кабовердіанців з Кабо Верде в португальське суспільство та її супутні трансформаційні зміни, нам вдалося: більш чітко сформулювати причини імміграції в Португалію жителів колишніх португаломовних колоній, з'ясувати шляхи імміграції, форми розселення та методи адаптації іммігрантів у португальському суспільстві.

Ще одним істориком, яка вивчає у своїй роботі «Досвід життя населення Кабо Верде в малорозвинених районах» [272] нюанси адаптації іммігрантів-кабовердіанців у португальському суспільстві, є Мендес Ф. На підтвердження процесів деградації та небажання адаптації представників Кабо Верде в португальському суспільстві наводяться документи чинних організацій, пов'язаних із роботою з іммігрантами, які були представлені на нараді «Африканська спільнота Португалії». Аналіз наведених у згаданій роботі документів дав можливість визначити здатність до адаптації в португальському суспільстві іммігрантів з Кабо Верде й порівняти механізми їх адаптації з адаптацією української національної громади в Португалії.

До другої групи належать дослідники (Роча-Трінідад М.Б., Пейксото Ж., Мачадо Ф.Л., Пірес Р.П. Фонсека М.Л., Маркеш М.), які починають досліджувати імміграційні процеси в контексті таких політичних, соціологічних та економічних категорій, як: мікропатрія, мультикультурність та різноманітність – Роча-Трінідад М.Б. [304]; міграційні потоки та міжнародна мобільність – Пейксото Ж. [279, 284]; етнічність та імміграція – Мачадо Ф.Л. [255, 260].

Проблемам мікропатрії та імміграції присвячені роботи Роча-Трінідад М.Б., португальської публіциста та історика. Її робота «Мікропатрії у португальському суспільстві» [324] висвітлює проблему необхідності

збереження основ культури й пошуку об'єднувачих чинників із приймаючим (португальським) суспільством для формування відчуття «малої батьківщини» серед іммігрантів з колишніх португальських колоній. Робота дала нам можливість з'ясувати підгрунтя подальшого формування мультикультурної політики Португалії. У 90-х роках ХХ ст. у дослідниці виходять чотири роботи, присвячені питанням мультикультурності [304], інтеркультурності [305], різноманітності [309] та міжкультурної освіти [307]. Усі вони доповнили наше дослідження політики мультикультуралізму Португалії, дали можливість оцінити та проаналізувати основні категорії, на яких починала формуватися політика мультикультуралізму.

У своїй роботі «Португальська імміграційна політика» [312] Роча-Трінідад М.Б. починає досліджувати питання політичного впливу на імміграційну політику Португалії. Завдяки вказаному роботою напрямку, нам вдалося відслідкувати ті політичні та партійні осередки, які були зацікавлені у реалізації певних законодавчих ініціатив у міграційній політиці Португалії.

У роботі «Міграція в рамках єдиного європейського ринку» [326] дослідниця висвітлює міграційні процеси в контексті формування спільного ринку ЄС. З одного боку, робота дала можливість підтвердити наше твердження про те, що процеси еміграції та імміграції в Португалії відбувалися одночасно. З іншого – не представила цілісної картини еміграційно-еміграційних процесів у Португалії.

У своїй дисертаційній роботі 1998 року Пейксото Ж. «Міграція висококваліфікованих кадрів у Португалії: міжрегіональні та міжнародні міграційні потоки та внутрішньо-організаційна мобільність» [356] розглядає імміграційні та еміграційні процеси через призму попиту на кваліфіковані кадри. Особливу увагу дослідник приділяє питанням міжнародної мобільності кадрів у транснаціональних корпораціях, як елементу міграційних процесів у португальському суспільстві (розглядається в дисертації та окремих роботах) [283, 284]. Основну рушійну силу в трансформаційному процесі ринку праці автор бачить у

висококваліфікованих кадрах із числа іммігрантів [283], а також громадських організаціях іммігрантів [284]. Водночас, поза увагою дослідника залишаються «некваліфіковані» кадри імміграційних груп, що, на нашу думку, складають значну частину португальського суспільства. Водночас, сама робота дала можливість побачити безпосередній вплив міграції висококваліфікованих кадрів на попит на «некваліфіковані» кадри імміграційних груп у Португалії. У 2004 році виходить робота Пейксото Ж. «Країна еміграції чи імміграції? Зміна і спадкоємність міграційного режиму в Португалії» [282], у якій автор розкриває базову структуру взаємодії з мігрантами та її еволюцію у зв'язку із поєднанням Португалією ролі країни еміграції та імміграції.

Дослідником, який приділяє особливу увагу іммігрантам у контексті дослідження поняття етнічності, зародження і розвитку расизму у іммігрантському оточенні Португалії є Мачадо Ф.Л. Він здійснив наукові дослідження конкретних іммігрантських груп, зокрема іммігрантів з Гвінеї Бісау в роботі «Від Гвінеї-Бісау до Португалії: лусо-гвінейці та іммігранти» [258], етнічної приналежності лусо-африканців в роботі «Лузо-африканці в Португалії: на межі етнічної приналежності» [254], особливостей імміграційних процесів у Португалії в роботі «Імміграція та іммігранти в Португалії: нормативні параметри та сценарії виключення» [259]. Автор продовжує свої дослідження на початку 2000-х років, розкриваючи тему місця іммігрантів у соціальній структурі португальського суспільства, спільного і відмінного на прикладі китайської національної меншини у Португалії в роботі «Етнічність і комунікабельність китайців у Португалії» [260]. Роботи Мачадо Ф.Л. дали нам можливість прослідкувати еволюцію громадської думки у Португалії щодо різних іммігрантських груп, зародження расизму і ксенофобії по відношенню до іммігрантів, дослідити підходи португальських владних структур до включення іммігрантських груп у португальське суспільство.

Іншим португальським дослідником, чий доробок був залучений до підготовки нашого дисертаційного дослідження, став дослідник Центру соціологічних досліджень Пірес Р. П., який розробив і опублікував типологію іммігрантів у Португалії в роботі «Імміграція в Португалію: типологія. Останні міграційні тренди в Європі» [295]. Ця робота дала нам можливість побачити гендерний склад імміграційних потоків у Португалію, зрозуміти співвідношення чоловічої та жіночої складової у певних іммігрантських групах.

Особливо цікавою є його позиція щодо імміграції в Португалію з 1930 до 1998 років, як експансії іммігрантами з колишніх колишній, представлений у роботі «Про імміграцію. Історія португальської експансії (1930-1998)» [294].

Загалом, Пірес Р. П. одним із перших починає у 1993 році досліджувати питання імміграції в Португалію. У 2000-х роках Пірес Р. П. продовжує дослідження тематики, акцентуючи свою увагу на теоретичних аспектах міграції та інтеграції, еволюції цих процесів у португальському суспільстві та статистичному аналізі іноземного населення Португалії. У 2002 році у своїй роботі «Виклики імміграції: статистичний аналіз іноземного населення Португалії, 1988-2001» [296] він проаналізував офіційні статистичні дані іноземного населення Португалії і прийшов до висновку, що вони у певних періодах не співпадаю з неофіційною статистикою. Автори дослідження погоджуються із позицією автора і наведеними в роботі причинами неспівпадіння офіційних і неофіційних статистичних даних і наводять ряд додаткових причин.

Одним із перших Пірес Р.П. спільно із Пінхо Ф. у 2007 році здійснюють дослідження, у якому розкривають діяльність установ, що реалізують міграційну політику «Імміграційна політика Португалії. Інституції і політика» [292]. Дослідження дало нам можливість побачити комплекс установ по роботі з мігрантами їх взаємозалежність та взаємодоповнюваність. У 2009 році вони продовжують дослідження вказаної

теми у однойменній роботі «Імміграційна політика Португалії. Інституції і політика» [291].

Серед португальських дослідників другої групи варто виокремити Фонсеку М.Л., яка досліджує питання формування та розвитку української національної громади і, на відміну від інших португальських авторів, виокремлює українську громаду із загальної категорії мігрантів «зі Сходу». У своїй спільній роботі 2006 р. з Перейрою С. [227] «Міграція українців у Португалію: бачення нового міграційного ландшафту» Фонсека М.Л. розкриває появу нової хвилі української імміграції у Португалію. Ця робота дала нам можливість побачити оцінку українців у португальському суспільстві як окремої імміграційної групи. Наступна робота Фонсеки М.Л., Перейри С. та Естевес А. «Міграція українців у Португалію: зміна потоків та критична роль соціальних мереж» [229] становить для нас найбільший інтерес, з точки зору вивчення характеру як міграційних потоків в Португалію, так і соціальної інтеграції мігрантів, зокрема, формування української національної громади у Португалії, а також з'ясування впливу соціальних мереж на формування української громади у Португалії. Інші дослідження Фонсеки М.Л. здебільшого присвячені мобільності населення, міжнародній міграції, динаміці трансформації міст, соціально-територіальній політиці інтеграції, географії населення та економічній географії, регіональному та місцевому розвитку. Вони допомогли нам сформувати загальне бачення про формування міграційної політики Португалії у 1974-2006 рр.

Дослідницею, праці якої також були використані під час здійснення дослідження є Маркеш М. У її спільному дослідженні з Олівейра С.Р. та Діас Н. «Підприємства, створені іммігрантами у Португалії» [269] зазначається, що створення власних підприємств та організацій значно спрощує процес інтеграції іммігрантів. Вказана позиція підштовхнула нас до дослідження організацій українських іммігрантів у Португалії та тієї ролі, яку вони відіграють у їх адаптації у португальському суспільстві. У роботі

Маркеш М. та Лопеса Ж. «Молодь, мігранти і інформаційне суспільство. Школа проти різноманітності» [268] розглядаються питання питання інтеграції другого покоління мігрантів – молоді в приймаючому суспільстві. Зазначена робота дала можливість зробити висновки, що заходи, які проводились португальською владою із впровадження мультикультурних програм не завжди знаходили позитивний відгук серед іммігрантів і впроваджувати їх було не так легко.

Для робіт третьої підгрупи характерний описовий характер. У них досліджуються міграційне законодавство та створення інституцій у міграційній сфері без опису їх впливу на міграційну політику Португалії. Серед науковців цієї підгрупи Фонсека М.Л., Естевес А., Мачадо Ф.Л., Олівейра К.

У спільній роботі Фонсеки М.Л., Перейри С., Естевес А. та Амаро Р. «Імміграція. Різноманітність і культурна політика» [230]. Авторам вдалося передати взаємозв'язок між збільшенням кількості іммігрантів у Португалії і необхідності здійснення такої культурної політики, при якій у суспільстві могла б розвиватись толерантність і зберігатись різноманітність. У роботі описано роботу деяких установ, уповноважених на реалізацію культурної політики. Під час здійснення дослідження нам вдалося доповнити і розширити цей перелік.

У 2003 році виходить робота Мачадо Ф.Л. «Імміграція та іммігранти в Португалії: нормативні параметри та сценарії виключення» [259], де автором, на основі аналізу соціологічних даних та діяльності структур, пов'язаних із роботою з мігрантами, пропонується декілька сценаріїв інкорпоруванні іммігрантів у суспільство. Водночас, розглядаються і сценарії виключення іммігрантів із суспільної взаємодії, наводяться причини такого виключення. Такий підхід дав нам можливість, на прикладі конкретних громад, порівняти їх здатність і бажання до адаптації у португальському суспільстві. Зробити конкретні висновки щодо можливості і бажання представників української громади адаптуватися у португальському суспільстві.

Дослідженням діяльності іммігрантів через створення власних підприємств займається також Олівейра К., роблячи акцент на можливості та бажанні певних груп іммігрантів скористатися інноваціями, економічними перевагами та інтеркультурним середовищем португальського суспільства в роботі «Бізнес-стратегії імміграційного походження в Португалії. Етнічні можливості, структури та особисті ресурси» [277]. Робота Олівейра К. дала нам можливість зробити висновок про високу адаптивність української громади в Португалії, її здатність користуватися інноваціями та перевагами, створеними для іммігрантів у Португалії.

На думку авторів дисертаційного дослідження, наукові положення та висновки португальських соціологів, політологів та істориків, що представлені вище, створюють загальне уявлення про еволюцію португальської міграційної політики останньої чверті ХХ – початку ХХІ ст., створення та функціонування системи державних інституцій по роботі з мігрантами, механізмів соціальної адаптації та інтеграції іммігрантів у португальському суспільстві, особливості утворення різних національних громад, їх іміджу у очах португальського суспільства. Маємо також змогу підсумувати, що дослідження теми міграційної політики Португалії, представлені роботами ряду португальських авторів мають переважно соціологічний характер.

Іспанська історіографічна база, пов'язана із дослідженням імміграційних процесів, заслуговує на особливу увагу з декількох причин: 1) історичні події 70-х років в Іспанії (як і в Португалії) дали поштовх не лише новим векторам міграційних процесів у країнах, а й дослідникам у їх вивченні; 2) португальська та іспанська наукові школи мають спільні тенденції у дослідженні міграційних процесів; 3) при цьому, географічна близькість та схожість історичних процесів у міграційній сфері не гарантують єдності у наукових підходах щодо міграційних процесів португальської та іспанської наукових шкіл.

В іспанській науковій літературі імміграційні процеси в Португалії, у контексті досліджуваної теми, висвітлені в роботах, які мають порівняльний характер і присвячені Португалії та Іспанії. Професор факультету соціології Університету Корунья Белена Ф.С. у роботі «Порівняльна міграційна політика: спільний досвід Іспанії та Португалії» [211] здійснив порівняльний аналіз процесів інтеграції іммігрантів в Іспанії та Португалії і прийшов до висновку, що міграційна політика Португалії є більш ефективною в контексті інтеграції іммігрантів. У своєму дослідженні автор фокусується на аналізі показників інтеграції, дослідженні законодавчих реформ, які стосуються імміграції в Іспанії та Португалії, результатах інтеграційної політики для іммігрантів. Крім того, у дослідженні розглядаються подібні і відмінні риси у формуванні імміграційних політик обидвох країн.

Автор вважає, що Іспанія і Португалія сформували позитивний досвід політики по відношенню до іммігрантів, на відміну від інших країн Європи, де підтримується почуття ксенофобії та зростає її політична підтримка. Белен С.Ф. звертається до статистичних даних досліджень, акцентуючи на тому, що порівняльної літератури у цьому питанні не достатньо, хоча країни сусідні і подібні як за соціальним устроєм, так і культурно.

У його роботах ми знаходимо підтвердження дослідницької позиції щодо переваг імміграційної політики Португалії в порівнянні з іншими країнами Європейського Союзу.

На відміну від Мендоси С., який у своїй роботі «Роль держави у впливі на продуктивність африканців в Іспанії та Португалії» стверджує, що імміграція є єдиним процесом, особливості якого якраз і відображаються в розбіжностях країн у системі контролю над ним: через регулювання кордону та потоків іммігрантів [271]. При цьому, автор вважає, що політика натуралізації має і обернений вплив, а сукупність законів, що стосуються імміграції, набуття статусу біженця та натуралізації відрізняються у державах, навіть всередині Європейського Союзу. У роботі досліджуються наслідки для трудових мігрантів з Африки у світлі різних міграційних

політик Іспанії та Португалії. У документі розглядаються останні тенденції імміграційної політики Іспанії та Португалії, обговорюються обставини, за яких громадяни з Африки, які не є членами ЄС, мають право працювати на законних підставах у цих країнах. У роботі використовуються інтерв'ю з африканськими працівниками та роботодавцями з Жирони на півночі Каталонії, Алгарве на півдні Португалії та Пенінсула де Сетубал у передмісті Лісабона. Представлені у роботі дослідника інтерв'ю дали нам можливість зробити власні висновки щодо ефективності заходів, які були впроваджені в Іспанії та Португалії для адаптації іммігрантів.

Аналіз свідчить, що іспанська наукова школа, як і португальська, тяжіє до досліджень імміграційної сфери через соціальні науки, географію, соціальну антропологію, право, економіку, політологію. Водночас, наявність в іспанській науковій літературі компаративних досліджень міграційної політики Іспанії і Португалії дає можливість об'єктивно оцінити заходи, здійснені Португалією у міграційній сфері.

При здійсненні дослідження нами також були використані роботи авторів англо-американської історіографічної школи. Серед них робота Кінга Р. і Рибачука К, присвячена міграційним процесам у Південній Європі, зокрема «Південна Європа та міжнародний поділ праці: від еміграції до імміграції» [245], у якій вони описують зміну векторів міграційних потоків з південноєвропейських країн у Західну Європу на африканську міграцію до Південної Європи.

Питанням іммігрантів з колишніх португальських колоній, зокрема, їх адаптації у приймаючому суспільстві присвячена спільна робота Левіса Дж. та Вільямс А.М. «Португальські реторнадос: реінтеграція чи виключення?» [250]. Дослідники зазначають, що у процесі інтеграції чи реінтеграції більшість іммігрантів колишніх колоній зіштовхуються із складнощами у адаптації. Це пов'язано, зокрема, із завищеними очікуваннями до португальського суспільства іммігрантів колишніх колоній. Ми підтримуємо думку дослідника про те, що національні імміграційні групи зіштовхуються

із складнощами у адаптації. Вона також була підтверджена під час проведених нами опитувань.

Проблеми міграційної політики Португалії докладно описані в дослідженні Хорти А.П.Б. «Формуючи різноманітність: національність і імміграційна політика в португальському постколоніальному суспільстві» [354]. На основі широкого кола залучених історичних джерел, дослідниця вивчає події, які відбувалися всередині португальської держави та її колоній і призвели до розпаду колоніальної імперії. Водночас, поза увагою дослідниці залишаються питання постколоніальної трансформації португальської держави, її інституцій, економічних та соціальних перетворень. Науковий інтерес для дослідниці також складають теми міграційної політики в національному та міжнародному контексті; громадянство, громадянська участь і асоціації мігрантів у Португалії; транснаціоналізм і мультикультуралізм у португальській діаспорі; міграція і міська інтеграція; нові міські соціальні рухи – цифрові мобілізаційні мережі і міський суспільний простір; релігія, міграція і громадянство.

Під час дослідження нами також були використані роботи економіста Коркхілла Д., який у своїй спільній праці з Ітоном М. «Мультикультурні частини у малій економіці: португальські іммігрантські групи» [216] розглядав не лише особливості розвитку економіки, а й соціальних змін у Португалії після 1974 року. У роботі «Розвиток португальської економіки: приклад європеїзації (сучасна економічна історія Європи) Девіда Коркхілла» [215] автор вбачає особливу роль іммігрантських груп у формуванні португальської економіки. У своїй статті «Економічні мігранти та ринок праці в Іспанії та Португалії» [218] автор порівнює та протиставляє процеси імміграції в Іспанію та Португалію та підкреслює політичну дилему, яка вимагає від економіки розробки ефективних механізмів інтеграції іммігрантів. Автор стверджує, що ринок праці є не лише основним механізмом інтеграції іммігрантів, але й трансформаційним елементом ставлення до імміграції. Автор звертає увагу на те, що організації

роботодавців зіграли провідну роль у намаганні перейти від обмеження та контролю до управління інтеграцією іммігрантів, проте, показує їх власні потреби та «конфлікт» із політикою уряду. Ми підтримуємо позицію автора про важливу роль організацій роботодавців у інтеграції іммігрантів, зокрема профспілкових організацій у інтеграції української національної меншини у Португалії.

Морен-Алегре Р. Зосереджує свою увагу на міжнародних іммігрантах та їхніх організаціях з більш широкої точки зору, демонструючи, що загроза соціальної інтеграції не залежить від самих іммігрантів, а від глобального капіталу та держави [275]. Аналізуючи дані, зібрані в Іспанії та Португалії, автор розкриває нові процеси, що відбуваються у сусідніх країнах, які поділяють деякі аспекти економічного розвитку, соціальні та міграційні особливості, а також мають інші спільні особливості, такі як економічна залежність від робочої сили іммігрантів із більш бідних країн. Ми схильні вважати достовірною позицію автора про те, що інтеграція іммігрантів залежить не лише від здатності іммігрантів адаптуватися, а, у більшій мірі, і від тих можливостей, які створені державою, яка їх приймає. Для цього приймаюча держава повинна мати, або отримати певний економічний ресурс, як це було із Португалією у 90-их роках ХХ ст.

Таким чином, приходимо до висновку, що авторами англо-американської школи було розглянуто і ряд міграційних проблем у країнах Південної Європи і в Португалії, зокрема. Ці дослідження дають нам можливість сформулювати основну модель, у рамках якої ми можемо порівняти міграційні політики деяких європейських країн у досліджуваний період, та зробити висновки щодо переваг саме португальської міграційної політики.

Розглядаючи російську наукову літературу необхідно відзначити, що в Росії проблеми міграції, а також формування міграційної політики, є предметом дослідження різноманітних галузей наук.

Значний внесок у розробку теоретичних проблем міграції населення зробили запропоновані В. Іонцевим класифікація основних підходів до

вивчення міграції в роботі «Міжнародна міграція населення: теорії та історія вивчення» [132], а також концепція трьохстадійного міграційного процесу, розроблена Л. Рибаківським та Т. Заславською у роботі «Міграція населення: прогнози, фактори, політика» [181].

Серед робіт російської історіографії проблемам еволюції відносин між колишніми метрополіями і їх колишніми володіннями, зокрема, Португалії, присвячені роботи А. Хазанова «Експансія Португалії в Африці і боротьба африканських народів за незалежність (XVI-XVIII ст.)» [192], С. Ястржемського «Португалія: складні роки національного відродження» [197]. Із сучасних дисертаційних досліджень, у рамках досліджуваного нами періоду, цікавими є положення роботи А. Пак «Еволюція відносин Португалії з її колишніми колоніями 1974-2006 роки» [347]. У роботі проаналізовані двосторонні економічні зв'язки Португалії з Анголою, Мозамбіком, Гвінеєю Біссау та іншими колоніями, а також еволюція концепції політики Португалії відносно її колишніх африканських колоній у 1974-2006 рр. У роботі проаналізована еволюція політичних та економічних зв'язків Португалії з колишніми колоніями в контексті вступу Португалії в Європейський Союз. Дослідниця бачить у своєму дослідженні Португалію, як посередника між португаломовними і європейськими країнами для включення їх у систему європейських економічних відносин. Ми вважаємо, що посередницька роль Португалії у взаємовідносинах колишніх португаломовних колоній з ЄС переоцінена, однак погоджуємося з тезою дослідниці про те, що Португалія намагалася вибудувати із своїми колишніми територіями нові відносини, які б відповідали інтересам як африканських країн, так і самої Португалії.

Питанням саме російської міграції у Португалію присвячена робота А. Трухіної «Самоорганізація міграційної політики Португалії. Міграція і національна безпека» [190]. Авторка наголошує на тому, що міграційна політика Португалії не випереджає тих чи інших подій, а запізнюється і слідує за ними. Таким чином, міграція складається самостійно і стихійно, і без контролю сторін. Ми схильні підтримати позицію авторки про те, що

португальська міграційна політика «слідувала» за подіями, чи міграційними потоками, однак ця тенденція втратила свою актуальність після запровадження Португалією перших процесів легалізації нелегальних мігрантів.

Політичні та міграційні процеси у Португалії досліджують Н. Яковлева, Н. Константинова. У дослідженні Н. Яковлевої «Португалія: історія політичної модернізації» [198] аналізується політична система Португалії в новітній період, розглядається роль владних інституцій і їх взаємодія на різних етапах. Особлива увага приділяється політичній конкуренції у ХХІ ст., перипетіям парламентських і президентських виборів. У іншому дослідженні Н. Яковлевої «Іспанія і Португалія в епоху глобальних трансформацій» [199] розглянуто комплекс проблем, з якими зіштовхнулися країни у зв'язку із змінами в економіці та політиці у світі на початку ХХІ ст. Важливо відзначити, що, як і більшість російських дослідників, описуючи міграційні процеси, Н. Яковлева об'єднує в одну групу українську і російську національну меншину в Португалії, з чим ми однозначно не погоджуємось.

Міграційні процеси в Європі досліджують О. Єгорова, М. Апановіч. О. Єгорова у своїй роботі «Правове регулювання міграційних потоків у Європейському Союзі» досліджує їх через вивчення наднаціонального законодавства [130]. Робота дала нам можливість ознайомитись і проаналізувати ті договори, безпосереднім учасником яких є Португалія. М. Апановіч у своїй роботі «Політичні аспекти міграційних процесів у сучасній Європі» [128] аналізує міграційні процеси, пов'язані із формуванням та реалізацією програм адаптації та інтеграції мігрантів у Німеччині і Швейцарії. Дослідження дало нам можливість ознайомитися із описаними у роботі програмами, порівняти їх із програмами адаптації та інтеграції мігрантів у Португалії, зробити власні висновки. Робота також містить теоретико-методологічну частину, яка стосується адаптації та інтеграції, що дозволила детально проаналізувати вказані категорії.

Завершуючи розгляд історіографії теми міграційної політики Португалії 1974-2006 рр. маємо наголосити на відсутності комплексного дослідження міграційної політики Португалії у вказаний період, як у вітчизняній, так і зарубіжній науці. Суто історичні дослідження стосуються або іншого періоду, або окремо визначеної проблематики в міграційній сфері. Більшість дослідницьких робіт здійснені науковцями у таких суміжних галузях, як соціологія, економіка, державне управління, тощо. Разом з тим, науковцями вже досліджені законодавча база Португалії у сфері міграції деяких періодів та пов'язані з нею інституції. Описана діяльність окремих інституцій, які здійснюють міграційну політику. Досліджені двосторонні економічні і політичні зв'язки Португалії з певними країнами, які формують основні імміграційні групи в Португалії. Вивчені етапи соціально-економічного розвитку і адаптації окремих національних громад. Водночас, потребують подальшого дослідження міграційна політика Португалії, взаємовплив міграційних інституцій на розвиток і адаптацію національних громад у суспільстві Португалії, історія та розвиток української громади у Португалії.

Таким чином, з точки зору історичної науки, дослідження міграційної політики Португалії у 1974-2006 рр. із застосуванням сучасних наукових методів у цій галузі є перспективним напрямом її вивчення та посилює актуальність нашого дисертаційного дослідження.

1.2. Джерельна база

В основу розподілу виявлених під час дослідження джерел нами був покладений видовий принцип із використанням спеціальних класифікаційних ознак, пов'язаних із специфікою дослідження обраної теми, за яким можна виокремити такі групи: 1) міжнародні та національні нормативно-правові акти; 2) документи діловодства; 3) статистично-довідникові матеріали; 4) документи особового походження (інтерв'ю, мемуари, щоденники); 5) матеріали періодичної преси.

Першу групу становлять міжнародні та національні нормативно-правові акти, що визначали засади та регулювали функціонування португальської міграційної політики Португалії в останній чверті XX – на початку XXI ст.

До них належать Закони Португальської Республіки, прийняті у 1974-2006 рр. [56]; міжнародні договори, які підписала, або до яких приєдналась Португалія в зазначений період [44]; законодавчі акти інших країн європейського простору, які мали прямий або опосередкований вплив на формування португальського соціального законодавства [48].

Національні нормативно-правові акти Португальської Республіки не мають назви і обліковуються лише за номером і датою, що значно ускладнювало їх пошук за тематикою дослідження. Разом з тим, національні нормативно-правові акти Португальської Республіки доступні на електронних ресурсах урядових структур в їх останніх та усіх попередніх редакціях, що дало можливість, аналізуючи той чи інший нормативний акт, фіксувати зміни та бачити, як у самих актах відображалися суспільно-політичні зміни у португальському суспільстві, пов'язані із міграційними процесами. Також дослідником виявлено, що особливістю національного португальського законодавства у міграційній сфері досліджуваного періоду є те, що нормативно-правові акти з'являлися з метою впорядкування міграційних потоків, які вже склалися, а на початку 2000-их наявність такого законодавства «спровокувала» появу нового потоку мігрантів у Португалію із країн Східної Європи. При цьому, на формування національного законодавства Португалії у міграційній сфері безпосередньо вплинула його адаптація до законодавства Європейського Союзу, зберігаючи у запропонованих рамках максимальну лояльність до мігрантів.

Аналіз міжнародних договорів, які підписала Португалія з такими країнами як Бразилія та Кабо-Верде дає можливість показати, як на законодавчому міжнародно-правовому рівні відображалися «особливі» відносини Португалії з її колишніми колоніями, формуючи преференції в

міграційній сфері для бразильців [45] та кабовердіанців [46] у Португалії. Розшифровки дебатів Національної Асамблеї, що публікуються вперше, дають можливість зрозуміти, що на прийняття відповідних парламентських рішень вплинули депутати, які лобіювали інтереси країн – колишніх колоній Португалії [65].

Значно пізніше законодавчому регулюванню на міждержавному рівні підлягають взаємовідносини України і Португалії, зокрема, у міграційній сфері [39]. Хоча різниця у часі укладення двосторонніх договорів Португалії з Бразилією і Кабо-Верде та Україною значна, між ними прослідковується зв'язок. Перші створили прецедент для «особливого» ставлення до мігрантів колишніх колоній, яке вплинуло на можливість укладення схожих законодавчих актів з країнами, чії мігранти наповнили територію Португалії на початок 2000-х років, зокрема, з України.

Вперше у науковий обіг введено законодавчі акти таких країн, як Франція [48] та Німеччина [52], що безпосередньо вплинули на формування португальської міграційної політики та необхідність на законодавчому рівні регулювати міграційні потоки в та з Португалії.

Вивчення комплексу джерел цієї групи дозволило нам проаналізувати еволюцію португальського міграційного законодавства від часу падіння Португальської колоніальної імперії до вступу країни до Європейського Союзу. Дослідити подальші зміни в португальському міграційному законодавстві, пов'язані із його адаптацією до загальноєвропейських норм. Водночас, джерела саме цієї групи створюють уявлення про характер міжнародних договорів, які Португалія підписувала як зі своїми колишніми колоніями, так і з країнами походження нової хвилі міграція, які не мали спільної із Португалією історії та культури (як, наприклад, договори про запобігання нелегальній міграції з Україною). Аналіз окремих законодавчих актів у сфері регулювання процесу імміграції дозволив нам виокремити особливості, якими відзначалось португальське міграційне законодавство

того часу, що у свою чергу якісно виділяло цю країну серед інших країн Європи та робило її особливо привабливою для іммігрантів.

Другу групу джерел, що стали основою нашого дисертаційного дослідження, склали документи діловодства. У цю групу нами було виділено матеріали фондів Галузевого державного архіву Міністерства Закордонних справ України, зокрема Фонду «Матеріали Посольства України у Португалії, які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України», серед яких провідне місце займають плани та звіти роботи Посольства України в Португальській Республіці [1-27], записи бесід, аналітичні довідки, інші матеріали дипломатичного діловодства.

До цієї групи також належать матеріали неопубліковані оцифровані матеріали документального фонду Маріо Соареша «Casa Comum» [35] та неопубліковані оцифровані матеріали документального фонду Антоніо Арнао Метелло здані на зберігання Фонду Маріо Соареша «Casa Comum» [28-34] .

Неопубліковані матеріали Державного архіву Міністерства Закордонних справ України стали базовими матеріалами для написання четвертого розділу дисертаційної роботи, присвяченій українській національній громаді у структурі імміграційних потоків у Португалії. Матеріали Фонду Державного архіву Міністерства закордонних справ України Фонд «Матеріали Посольства України у Португалії, які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України» упорядковані, описані і починаються від часу його роботи у складі Посольства України у Французькій Республіці у 1998 р. Структурування за архівними папками було проведено за часовим показником, відповідно до терміну звітування роботи Посольства за поточний рік. Внутрішня структура описаних у Фонді документів відповідає номенклатурі справ Міністерства закордонних справ України і розподіляється на: політичні, культурні питання, українська громада, для службового користування та інші.

Найцікавішими для дослідника процесу формування української національної громади Португалії є документи Фонду «Матеріали Посольства

України у Португалії, які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України» (у складі Посольства України у Французькій Республіці у 1998 р.) . та за 1999-2000 роки. У них можна прослідкувати, як через події міжнародного значення й відповідні політичні кроки відображалось ставлення Португалії до України та українців, які почали формуватися в національну громаду. Аналізуючи матеріали Фонду цих років, дослідником виявлено не лише політичну волю щодо відкриття Посольства України в Португалії, а й збільшення чисельності складу Посольства та його консульських працівників у зв'язку із збільшенням кількості українських громадян, які прибували до Португалії. Архівні матеріали Фонду також включають у себе систематизовані аналітичні довідки про українську національну громаду у Португалії, а річні звіти вміщують висновки та плани роботи з українською громадою [1-15].

Дослідником також проаналізовано циркулярні листи дипломатичного діловодства, аналітичні довідки, записи бесід, матеріали звітів, програми візитів різного рівня та матеріали періодичної преси, що відображали їх як події особливого значення для українсько-португальських відносин і включені до матеріалів Фонду «Матеріали Посольства України у Португалії, які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України» за 1998-1999 рр.; 2000-2001 рр.; 2002-2003рр.; 2004р.; 2005 та 2006 роки [16-27].

Щодо неопублікованих оцифрованих матеріалів документального фонду Маріо Соареша «Casa Comum» та неопублікованих оцифрованих матеріалів документального фонду Антоніо Арнао Метелло зданих на зберігання Фонду Маріо Соареша «Casa Comum», то усі документи знаходяться в цифрованому форматі на електронному ресурсі, що значно спрощує роботу з ними. Серед них вдалося знайти досить рідкісні документи.

Зокрема, серед оцифрованих матеріалів документального Фонду Маріо Соареша, які вперше опубліковані у дисертаційному дослідженні і винесені в додатки – Меморандум про співробітництво Португалії з Мозамбіку у науковій і культурній сферах із деякими зауваженнями щодо можливих сфер

співробітництва [30]. Документ уперше введений у науковий обіг та має помітки на полях. Аналіз документа дав можливість зрозуміти, яким чином і на основі чого формувалися особливі стосунки Португалії з її колишніми колоніями на прикладі Мозамбіку.

Особливий інтерес становлять статті періодичних видань, які відображали актуальні події в Португалії досліджуваного періоду, віднайдені у матеріалах Фонду Маріо Соареша. Серед них стаття в *Diário de Notícias* «Ангола в момент деколонізації: реакція різна» Беса Муриас М. [28] та стаття в *Diário de Lisboa* «ЄЕС: Акт віри» Р. Рамоса [35].

Серед інших документів оцифрованих матеріалів документального Фонду Маріо Соареша аналітична записка з аналізом політичної ситуації в Португалії 1975 року, з якої стає зрозумілим, як актуальні політичні події в країні безпосередньо впливали і на її взаємозв'язки із колишніми колоніями [32]. Точного походження документа не встановлено. У описі Фонду значиться, що орієнтовно документ написано Інститутом Португальської Демократичної Федеративної Республіки.

Дослідниками також було здійснено візит до Національного Державного Архіву Португалії (*Torre do Tombo*) у період перебування у Португалії у 2015-2016 роках. Ознайомлення з діяльністю зазначеної установи дало змогу виявити, що документи, які становлять інтерес для дослідника, належать до поточної документації, а не архівних документів. Поточна документація зберігається в установах, до компетенції яких належить робота з мігрантами та формування міграційної політики. Необхідність ознайомлення із такою документацією посприяла вивченню діяльності цих установ не лише через інформаційні ресурси, а й здійсненню візитів до них.

Завдяки аналізу цієї групи джерел авторами було досліджено окремі аспекти процесу становлення двосторонніх португальсько-українських зв'язків, процес взаємодії української дипломатичної місії з представниками національної громади, українськими громадськими та релігійними

організаціями в Португалії. Також вдалося відслідкувати певне історичне підґрунтя формування міграційної політики Португалії, віднайти рідкісні двосторонні договори, в яких зафіксовано основи співробітництва Португалії та її колишніх колоній.

У **третю групу** джерел авторами було виокремлено статистично-довідникові матеріали, які, на наш погляд, можна розділити на три підгрупи: збірники статистичних даних, результати соціологічних досліджень та матеріали сайтів португальських державних та недержавних інститутів у сфері роботи з іммігрантами, українських громадських та релігійних організацій Португалії.

Одним з основних статистичних джерел стали збірники даних Національного Інституту Статистики Португалії. За індикаторами демографічних змін вдалося відслідкувати вплив міграційних процесів на кількісний склад португальського населення з 1979 по 1981 роки [84-93].

Дослідники також звернули увагу на дослідження Національного Інституту Статистики Португалії перспектив майбутніх дій у контексті міграції і демографічної ситуації на основі дослідження португальської офіційної еміграції 1960-1988 років, у якому відображається дихотомія між статистичною інформацією і реальними подіями міжнародної міграції, легальної та нелегальної міграції, міграційних потоків (точок входу і виходу) та міграційного балансу [95].

Водночас, у процесі нашого дослідження нами було розглянуто результати ряду соціологічних досліджень португальських авторів періоду початку ХХ ст., поява яких була обумовлена значним соціальним попитом на такого роду дослідження.

Після ознайомлення з цією групою джерел автори отримали можливість для створення уявлення про гендерний склад португальського населення, демографічну ситуацію та вплив імміграційних та еміграційних потоків на кількість населення в Португалії.

Дослідити процес інтеграції іммігрантів до приймаючого суспільства Португалії, виявити сильні та слабкі сторони португальської моделі політики мультикультуралізму вдалося через ряд соціологічних досліджень.

Зокрема, було залучено дані соціологічних досліджень Лагеса М. і Полікарпо В. щодо іммігрантів у приймаючому португальському суспільстві 2003 [99] та 2006 [100] років, в яких також розглядаються питання цінностей у ставленні до іммігрантів у Португалії. Було також використано колективне дослідження Олівейри К. та Сантоса Т. «Індикатори інтеграції іммігрантів» [102], а також Олівейри І. «Демографічні індикатори в регіонах Португалії між з 1890 по 1981» [101]. З останнього дослідження були використані лише дані в рамках досліджуваного періоду: з 1974 по 1981 рр.

У процесі дослідження авторами було залучено інші дані Національного інституту статистики Португалії [114] та Імміграційної та прикордонної служби [121]. Аналіз цих даних дозволив авторам створити цілісне уявлення про кількісні та якісні показники міграційних потоків у Португалії, охарактеризувати окремі групи іммігрантів та визначити серед них місце української трудової імміграції.

Авторами також була проведена робота з аналізу діяльності португальських держаних та недержавних інститутів по роботі з іммігрантами. З цією метою було здійснено аналіз інформації сайтів таких установ, як Верховний комісаріат у справах імміграції та міжкультурного діалогу [112], Національних центрів з підтримки іммігрантів [116] та інших. Під час перебування автора у Португалії у 2015-2016 роках було також здійснено ряд ознайомчих візитів до відділів вищезазначених установ у місті Лісабон з метою ознайомлення з організацією їх діяльності, збору довідкових та інформаційних матеріалів.

Аналогічне дослідження діяльності та збір довідкової інформації було здійснено дослідниками щодо інших неурядових, а також українських громадських і релігійних організацій у Португалії. Серед них: Спілка

українців Португалії [125], Асоціація Українців в Португалії „Собор” [124], УГКЦ в Португалії [126] та інших.

Після вивчення роботи та довідкової інформації сайтів португальських держаних та недержавних інститутів по роботі з іммігрантами та українських громадських і релігійних організацій у Португалії авторами було визначено основні форми та методи роботи цих установ, відмічено позитивний досвід створення урядом та суб'єктами громадянського суспільства Португалії системи по роботі з іммігрантами в цілому та, зокрема, заохочення окремих національних груп до самоорганізації.

До **четвертої групи** джерел авторами було віднесено документи особового характеру. Зокрема, авторами було проведено дослідження опублікованих мемуарів мігрантів, що належали до перших хвиль імміграції у Португалію від часів падіння Португальської колоніальної імперії. Мемуари – історії жінок-іммігранток опубліковані у роботі Демартіні де Бріто Ф.З. «Спогади розказані на жіночому: португальські та лусо-африканські жінки в дорозі до Бразилії» [111].

Завдяки залученню цього виду джерела авторами було вивчено суб'єктивну думку безпосередніх учасників процесу щодо причин та обставин їх імміграції, ставлення до них з боку приймаючого суспільства та порівняння цих нових умов із рівнем життя населення на їх батьківщині. Водночас, до цієї групи авторами було віднесено і ряд інтерв'ю, проведених самостійно під час перебування із дослідницької метою у Португалії у 2014 - 2015 рр.

У 2015 році було проведено інтерв'ю з Тимчасовим повіреним України у Португалії Третьяком Л. Під час інтерв'ю були розглянуті питання механізмів співпраці української закордонної дипломатичної установи з українською національною громадою Португалії, особливостей надання підтримки національним громадам з боку Української держави та португальською стороною.

Враховуючи специфіку нашого дослідження, автор записав також ряд інтерв'ю з очільниками деяких організацій української національної громади у Португалії – В. Василенко та П. Садохю. Деякі частини аудіо-записів, здійснених автором, були опубліковані у фаховому виданні з історичних наук «Зовнішні справи» у 2015-2016 рр. [154, 159].

У 2016 році в Одесі під час форуму з питань міграції автором було записано інтерв'ю з професором Антоніо Едуардо Мендосою, в якому професор поділився особистою думкою щодо особливого ставлення до українських мігрантів у Португалії та до мігрантів зі Сходу в цілому.

Також автор дослідження здійснила опитування серед представників української трудової імміграції в Португалії, що дало змогу проаналізувати особливості імміграції і адаптації як української міграції в Португалії, так і міграції зі Східної Європи загалом у Португалію, зважаючи на відсутність їх історичних і культурних зв'язків із країною перебування.

Усне опитування було проведено у декілька етапів у період з 2015 по 2016 роки у Лісабоні трьох двох груп респондентів: 1) українців, які проживають у Португалії; 2) португальців, які підтримують тісні контакти з українцями; 3) представники інших національностей, які підтримують тісні контакти з українцями.

За перший етап опитування в серпні 2015 року було проінтерв'ювано 10 осіб. За другий етап опитування в січні 2016 року було проінтерв'ювано 15 осіб.

Під час вибору респондентів у м. Лісабон автор намагалася надавати перевагу українцям, які проживають у Португалії більше ніж 5-7 років, особам із представників португальських громадян, або громадян інших національностей, які підтримують з ними тісні дружні зв'язки протягом довгого періоду.

Тематика запитань першого етапу опитування стосувалася механізмів легалізації в Португалії, відкритості державних установ та процесу легалізації, мультикультурності португальців, їх ставлення до іноземців

(зокрема українців), котрі проживають у Португалії та їхніх дітей, ставлення до політики мультикультуралізму та нинішньої влади.

Тематика запитань другого етапу опитування стосувалася ставлення португальців та представників інших національностей до іммігрантів. Також автора роботи цікавило, що означає для сучасних португальців слово «іммігрант», чи задоволені респонденти імміграційною політикою Португалії, чи роблять португальці різницю між іммігрантами різних національностей і за якими критеріями.

Деякі респонденти легко йшли на контакт та надавали багато інформації, інші – ні. Беручи до уваги, що деяким португальцям не притаманні такі риси, які відкритість і ширість у спілкування, вдалося з'ясувати особливості ставлення до тієї чи іншої національної громади у Португалії. Однак, заради зменшення незручності при обговоренні делікатних питань (таких як особисте ставлення та порівняння тих чи інших представників національних громад), опитування довелося проводити анонімно.

Що ж стосувалося представників української національної громади, то вони відкрито ділилися інформацією про шляхи, яким вони потрапили в Португалію, механізмів легалізації в Португалії та ставлення до них самих португальців. Для проведення опитування обиралися людні місця на вулиці, зокрема, парки та центральна частина міста. На запрошення одного з португальських респондентів дослідник відвідала матч за участю однієї з найвідоміших футбольних команд Португалії «Бенфіка», після якого вдалося провести відверту розмову та інтерв'ювання.

На кількість бажаючих прийняти участь у опитуванні здійснювали вплив пора року та погодні умови. Перший етап опитування проходив у серпні 2015 року і влітку автору було легше отримувати згоду респондентів, ніж у січні 2016 року під час Різдвяних свят. Зауважимо, що незважаючи на те, що автор називала себе дослідницею з України, її все одно сприймали за

перспективну іммігрантку і запитували, як скоро вона сама збирається іммігрувати у Португалію.

Таким чином, можемо підсумувати, що джерельна база нашого дослідження представлена на достатньому рівні, має високий рівень інформативності та достовірності. Видове різноманіття забезпечує можливість різнопланової перевірки наявних фактів, дотримання наукової об'єктивності та виконання поставлених мети і завдань дослідження.

У п'яту групу джерел дослідження міграційної політики Португалії у 1974-2006 рр. авторами було визначено матеріали періодичної преси. Так, до дослідження авторами були залучені матеріали офіційного друкованого органу португальської комуністичної партії «Avante!», що існує від 1931 р. [103]. Аналізуючи статті цього видання нам вдалось створити уявлення про рівень розвитку профспілкового руху Португалії та його вплив на становище мігрантів у цій країні, переважна більшість яких обрали Португалію країною свого остаточного призначення саме через бажання знайти роботу.

Серед інших ЗМІ, матеріали яких було використано авторами у процесі дослідження, необхідно відмітити матеріали із щоденної газети «Público» [108], вивчення яких дозволило дослідити зміст статей, які у той або інший спосіб торкались теми міграції та ставлення португальського суспільства до імміграції в цілому. Були також використані матеріали видання «Correio da Manhã» [110] та інформаційного агенства «RTP Noticias. Agência LUSA» [109].

Також у процесі нашого дослідження авторами були використані матеріали релігійних ЗМІ, зокрема, офіційного друкованого органу португальської католицької церкви «Ecclesia» [118] та газети російськомовних громад у Португалії, Іспанії та Італії «Слово» [107]. Завдяки вивченню цих джерел автори мали змогу дослідити не лише загальну організацію релігійного життя іммігрантів у приймаючому португальському суспільстві, а і прослідкувати взаємодію державних органів Португалії із релігійними організаціями у процесі впровадження в житті політики

мультикультуралізму. Таким чином, авторами була висвітлена тема особливого місця релігії в організації духовного життя іммігрантів у Португалії як засобу їх адаптації та соціальної інтеграції.

Висновки до розділу першого

Дослідивши стан наукової розробки теми імміграційної політики Португалії у останній чверті ХХ – на початку ХХІ ст., ми можемо зробити такі висновки.

Науковий інтерес до вивчення явища імміграції, теорії та практики роботи із мігрантами серед португальських науковців виникає у період підготовки та вступу країни до Європейського Економічного Співтовариства в другій половині 1980-х рр. Португальські дослідження з цієї тематики представлені здебільшого роботами зі суміжних з історією гуманітарних наук – соціології, соціальної географії, економіки тощо.

На наш погляд, перспективними напрямками подальшого наукового вивчення теми можуть бути дослідження з історії португальської міграційної політики колоніального періоду, а також історії формування та життя окремих національних громад у Португалії.

Джерельну базу, використану в процесі дослідження міграційної політики Португальської Республіки 1974-2006 рр. представлено п'ятьма групами, серед яких 1) нормативно-правові акти; 2) документи діловодства; 3) статистично – довідникові матеріали; 4) документи особового походження; 5) матеріали періодичної преси. Видове різноманіття відібраних для дослідження матеріалів забезпечує можливість різнопланової перевірки наявних фактів, дотримання наукової об'єктивності та вирішення наукового завдання дисертації, а залучення таких джерел як матеріали фондів Державного архіву Міністерства закордонних справ України та матеріали інтерв'ю, записані автором під час дослідницької поїздки до Лісабону, забезпечують новизну дослідження.

РОЗДІЛ II. ФОРМУВАННЯ ЗАСАД МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ПОРТУГАЛІЇ (1974-2006 рр.)

2.1. Міграційна політика Португалії після падіння колоніального режиму (1974-1986 рр.)

Період 1974-1986 рр. в історії Португалії може бути визначений як період радикальних змін у еміграційно-імміграційному балансі, які були викликані розпадом колоніальної системи Португалії.

Традиційно Португалія була країною еміграції, а частка іноземців у Португалії була незначною і становила менше ніж 0,3% від загальної чисельності населення [202]. У 1960-на початку 1970-х уряд Португалії не затримував її португаломовне населення на національній території, даючи можливість країні подолати (тоді ще не такі потужні як у наступні періоди) потоки іммігрантів із португаломовних колоній, що наповнювали Португалію, і, через відсутність робочих місць, могли спричинити високий рівень безробіття. До того ж самі емігранти, що залишали авторитарну Португалію, поширювали чутки про порівняно кращі рівень життя та ситуацію на ринку праці у колоніях, та тим самим спонукали нові хвилі емігрантів.

На думку дослідниці А. Хорти, грошові перекази емігрантів, які виїхали на заробітки за кордон, наповнювали бюджет Португалії, половина якого на початку 1970-х рр. йшла на військові витрати у зв'язку із нескінченними війнами у колоніях [354]. Цю позицію А. Хорти автори також схильні розділити.

Для того щоб проаналізувати зміни, яких зазнала ситуація із міграцією у Португалії після падіння колоніального режиму, автори вважають за необхідне звернутись до спогадів португальських емігрантів останнього періоду його існування.

Дослідженням свідчень таких осіб займався португальський науковець З. де Б.Ф. Демартіні [111]. Відповідно до його висновків, рееміграція населення португальського походження другої половини ХХ

ст., яке виїхало з країни у 1930 – 1970-х рр., складалась з двох основних потоків: тих, хто певний час вже проживав на території материкової Португалії, та тих, хто проживав на території португальських колоній в Африці [111].

На нашу думку, доцільним буде привести декілька окремих прикладів португальської еміграції 1970-х рр., причинами яких стали політичні зміни зазначеного періоду в Португалії та рухи за незалежність, які почали розгортатися у колоніях.

Так, перший приклад, приведений у роботі З. де Б.Ф. Демартіні, пов'язаний із історією емігрантки, яку спонукало до здійснення переїзду з Португалії до Сан-Паулу (Бразилія) бажання відновити втрачений контакт із своєю родиною, члени якої мігрували туди значно раніше задля пошуку роботи. Натомість, розбіжність у способі життя населення метрополії, який був визначений диктаторським режимом держави Антоніу ді Салазара, і колоніальній Португалії, що відрізнявся значно ліберальнішим режимом, стали тяжким викликом для неї, що зрештою так і не був подоланий [111].

Іншим прикладом є історія громадянки Португалії, яка ще в дитячому віці разом із сім'єю виїхала спочатку до Мозамбіку, оскільки її батьки намагались знайти там роботу. За її словами, батько, який згодом заснував невеликий цегельний завод, ніколи не висловлював бажання повертатися у Португалію. Лише початок війни за незалежність Мозамбіку у 1964 р. змусив сім'ю разом із родичами, які проживали у сусідньому Зімбабве, емігрувати до Сан-Паулу (Бразилія). Згодом, коли влада Португалії стала використовувати по відношенню до такої категорії осіб термін «поверненці» («ретронадос»), родина респондентки, як і велика кількість інших колишніх мешканців португальських колоній, не приймали його, оскільки ідентифікували себе виключно як жителів Мозамбіку [111].

Останнім прикладом, який ми вважаємо за доречне навести, є історія дочки португальського емігранта, який ще у першій половині ХХ ст. виїхав до Анголи з метою пошуку роботи на залізниці. Після початку

воєнних дій в Анголі, її родина прийняла рішення емігрувати до Бразилії, оскільки влада цієї країни заохочувала переїзд кваліфікованих спеціалістів залізничної галузі. Для того щоб здійснити такий переїзд родина повинна була здійснити транзит через Португалію. Час, проведений на території материкової Португалії, відзначений у спогадах респондентки як найбільш складний період життя її сім'ї [111].

Таким чином, проаналізувавши спогади емігрантів останнього періоду існування португальської колоніальної системи, ми приходимо до висновків, що до 1974 р. більшість представників населення метрополії, які виїжджали до колоній, одразу відчували значну різницю у соціальному та економічному розвитку та намагались уникнути повернення до Португалії.

У середині 1970-х рр. еміграційні потоки з Португалії до інших, у першу чергу європейських, країн почали стрімко скорочуватись. На нашу думку, основними причинами цього стали світові економічна і нафтова криза, а також відповідні зміни у загальному європейському міграційному законодавстві. Для прикладу наведемо нововведення в соціальному законодавстві Німеччини та Франції зазначеного періоду.

Так, із офіційної заяви Федерального міністра праці і соціального забезпечення Федеративної Республіки Німеччини Вальтера Арендта від 23 листопада 1973 р. стає зрозумілим, що через енергетичну кризу 1970-х рр. та пов'язані із нею зміни на німецькому ринку праці країна кардинально змінює акценти у своїй міграційній політиці. З цією метою передбачалось видати розпорядження до закордонних представництв німецької Федеральної служби зайнятості (за виключенням італійського) щодо припинення рекрутування нових «гастарбайтерів» та звернутись через дипломатичні представництва із заявами до урядів країн громадянського походження тих іноземців, які вже працюють на території Німеччини, із проханням зрозуміти причини, що спонукали уряд ФРН до різних обмежень у міграційній політиці [52].

Подібним чином, ліберальна політика Франції по відношенню до португальських іммігрантів, яким у період 1960 – початку 1970-х рр. віддавалась значна перевага перед громадянами Алжиру у наданні дозволів на проживання, змінилась після приходу до влади у травні 1974 р. президента Валері Жискар д'Естена. Основним акцентом соціальної політики Франції відтепер визначалось заохочення повернення всіх іммігрантів до країни їх громадянського походження, задля чого запроваджувались відповідні державні програми.

Одним з найкращих прикладів таких програм може бути визначений «Мільйон Столеру» – французька урядова програма, у відповідності до якої всі іммігранти для повернення до країни їх громадянського походження отримували 10 тис. фр. Загалом передбачалось за п'ять років у такий спосіб забезпечити повернення 500 тис. іммігрантів переважно з країн Магрибу і Алжиру, однак, певною мірою під дію програми потрапляли і португальці. Запровадження програми викликало хвилю протестів серед іммігрантів, відомості про що ми можемо отримати з періодичної преси та плакатів, що закликали до протестів.

Іншим законодавчим актом, який було запроваджено з метою обмеження імміграційного потоку до Франції став Закон №80-9 (так званий «Закон Бонне») від 10 січня 1980 р., що вносив зміни до Указу Президента від 2 листопада 1945 р. «Про умови в'їзду і перебування іноземців у Францію». Відповідно до статті 5 Закону, нелегальний в'їзд або перебування на території Франції ставали підставою для негайної депортації з країни та передбачав її умови і умови утримання під вартою в пенітенціарних установах на термін до семи днів у випадку, якщо іммігрант був не в змозі негайно покинути країну [48].

Отже, короткий аналіз змін у німецькій та французькій соціальній політиці 1970- х першої половини 1980-х рр. приводить нас до висновку, що на початок змін у еміграційно-імміграційному балансі Португалії цього ж періоду впливали не лише причини внутрішнього характеру: як то зміна

політичної системи, але і зовнішнього, і в першу чергу – посилення законодавства провідних країн Європейського Економічного Співтовариства у напрямі обмеження доступу іноземців до власного ринку праці.

Поворотним пунктом, що знаменував собою початок повернення у Португалію її колишніх громадян, а також початком першого етапу імміграції, можемо вважати 1974 р. Внаслідок Революції Гвоздик за чотири роки після смерті диктатора Антоніу де Олівейра Салазара, відбулось падіння диктаторського режиму, що в свою чергу було пов'язано із здобуттям незалежності африканськими колоніями Португалії. Велика кількість португальських громадян, яка працювала і проживала на цих територіях, через початок воєнних дій, прагнула повернутись до країни їх етнічного походження – Португалії.

Охарактеризувати кількісні показники цих процесів ми можемо за допомогою статистичних даних Національного Інституту статистики Португалії. Відповідно до них, за 1970 – 1980 рр. чисельність населення країни збільшилась на понад 1 млн. осіб [95]. Так, якщо відповідно до XI перепису населення від 15 грудня 1970 р. в Португалії проживало 8663252 осіб, то за даними XII загального перепису населення від березня – травня 1981 р. ця кількість становила 9833014 осіб.

Отже, починаючи з 1974 р. Португалія змінює свій умовний статус із традиційної «країни еміграції» на «країну імміграції». Так, опосередковані впливи економічної та нафтової кризи 1970-х рр., запровадження більш жорстких норм до міграційного законодавства провідних країн Європи та падіння диктаторського режиму «нової держави» і, як наслідок, португальської колоніальної системи вплинули на стрімке різке збільшення чисельності населення Португалії, що у свою чергу поставило перед країною ряд нових соціальних та економічних викликів.

Як вже було зазначено раніше, Португалію почали наповнювати потоки іммігрантів з числа населення колишніх колоній у західній,

екваторіальній та східній Африці. Від так, перед португальською владою постала необхідність визначення їх громадянства та відповідних законодавчих змін.

У міграційному контексті португальська держава прагнула забезпечити безпеку, проводячи міграційну політику, що відповідає стратегічним інтересам даної країни і суспільства. На думку А. Трухіної, португальська імміграційна політика не випереджала початок тих чи інших міграційних подій, а запізнювалася, слідуючи за ними. Таким чином, міграція складається самостійно і стихійно, без контролю з боку країни походження іммігрантів і приймаючої країни. Цей підхід виражався у формі великомасштабної незаконної міграції до країни Південної Європи з подальшою легалізацією незаконних (переважно трудових) мігрантів у них [190].

Здійснимо аналіз кількох законодавчих актів, якими регулювалась ці питання до та після 1974 р.

Загальні критерії надання, придбання, втрати та відновлення португальського громадянства, які визначались Законом від 29 липня 1959 р. у 1960-1970-х рр. були доповнені уточненнями та більш повними визначеннями умов надання громадянства чи підданства іноземцям, однак без окремого визначення таких норм для населення колишніх португальських колоній. Так, відповідно до глави 2 Указу №43090 від 27 липня 1960 р. набуття громадянства або підданства Португалії для будь-яких іноземців було можливо через укладання шлюбу із португальським громадянином чи громадянкою або шляхом натуралізації. Для того, щоб пройти процедуру натуралізації заявник мав подати до Міністерства внутрішніх справ Португалії відповідне клопотання з повідомленням персональних даних та поясненням причин бажання набути португальське громадянство чи підданства, пакет документів, які засвідчували його соціальне та матеріальне становище, відсутність судимостей чи заперечень від органів влади країни його громадянства, а також документ, який засвідчував достатній рівень володіння заявника португальською мовою.

Для заявників, які могли документально підтвердити своє португальське походження по крові передбачалась спрощена процедура натуралізації [53].

Натомість, Декрет-закон №308/А від 24 червня 1975 р. визначав досить широке коло категорій осіб – представників населення колишніх португальських колоній, які мали право претендувати на спрощену процедуру отримання португальського громадянства. Відповідно до Закону до цих категорій належали:

- особи, які народились на території, що до останнього часу була під управлінням Португалії;
- особи, які пройшли процедуру натуралізації (за умовами, визначеними Указом від 27 липня 1960 р.) або претендують на громадянство через укладання шлюбу;
- особи, чиї батьки були народжені на території будь-якої колишньої португальської колонії;
- нащадки згаданих вище категорій осіб до третього коліна;
- особи, народжені на території будь-якої колишньої португальської колонії протягом п'яти років після 25 квітня 1974 р. [64].

Отже, ми можемо спостерігати, що одразу після падіння колоніального режиму Португалії у її цивільному законодавстві з'являється виокремлення категорії громадян колишніх колоній, які відтепер мали право на спрощену процедуру натуралізації.

Однак, поряд із необхідністю визначення і регулювання проблем надання громадянства, більш серйозною проблемою для португальського уряду після падіння колоніальної системи стає необхідність боротьби із негативними наслідками міграції та нелегальними іммігрантами. Перші кроки на шляху до цього були здійснені у 1974-1981 рр. у напрямі розробки механізму екстрадиції іноземців, які нелегально в'їхали на територію Португалії або порушили закон.

Приклади таких змін у законодавстві ми знаходимо завдяки аналізу законів відповідного періоду. Про появу таких заходів згадує у своїй роботі, присвяченій переміщенню іммігрантів на ринку праці Португалії, і португальська дослідниця М. Баганга [206].

Зокрема, у Декреті-Законі № 264-С/81 від 3 вересня 1981 р. містяться визначення перших систематичних законодавчих заходів з регулювання екстрадиції іноземців з Португалії.

Відповідно до глави 6 цього документу під застосування екстрадиції підпадали такі категорії осіб: нелегальні мігранти; особи, які несуть загрозу національній безпеці, громадському порядку, інтересам чи гідності громадян Португалії; особи, які чинять вплив на політику уряду; особи, які не дотримуються португальських законів; засуджені за кримінальні злочини (не залежно від проведення проти них кримінального провадження) [57].

Процедура екстрадиції, відповідно до Закону 1981 р. здійснювалась через рішення місцевого португальського суду за поданням поліцейського судді. Зовнішньополітичне відомство Португалії мало слідкувати за завершенням процедури за кордоном [57].

Окрім цього необхідно відмітити, що Декрет-Закон №264-С/81 від 3 вересня 1981 р. визначав неможливість здійснення екстрадиції за умови, що у країні призначення іноземець буде підданий переслідуванню з політичних міркувань. У такому випадку особа мала бути вислана до третьої країни [57].

Отже, значне збільшення міграційних потоків до Португалії після 1974 р. визначило необхідність запровадження превентивних та каральних заходів задля збереження стабільності у внутрішньополітичній ситуації та попередження нелегальної міграції.

Як вже згадувалось раніше, повалення колоніального режиму привело до набуття португальського громадянства особами, народженими у колишніх колоніях, які до цього часу вважалися громадянами Португалії

та яким відповідно до Закону № 308/75 від 24 червня 1975 р. [64] надавалась можливість «зберігати своє португальське громадянство у випадках, коли доведені особливі відносини зв'язку особи з Португалією або висловлене однозначне бажання щодо цього». Указом 37/81 від 3 жовтня 1981 р. для цієї категорії осіб було запроваджено процедуру збереження португальського громадянства, що відтепер виключало потребу для португальських колоніальних емігрантів, які вже здобули громадянство іншої країни, відмовлятися від португальського [64].

Оскільки така португальська практика була чи не найпершою у Європі та мала достатньо помітні позитивні наслідки розглянемо причини та процес запровадження процедури «збереження» португальського громадянства більш детально.

Так, як вже згадувалось раніше, до 1981 р. основним принципом набуття португальського громадянства був «принцип ґрунту». Відповідно до цього принципу, (із деяким виключенням – наприклад, африканці, які народились на території колоній та втратили португальське громадянство за Декретом-Законом №308-А від 24 липня 1975 р.) будь-яка особа, яка народилась на португальській території, у тому числі колоніях, мала право отримати португальське громадянство.

Масштабні кількісні та якісні зміни міграційних потоків вимагали від португальської влади запровадження додаткових заходів із визначення і підтвердження громадянства цих осіб. Однією з причин запровадження цих додаткових заходів стали наслідки політичних процесів, що супроводжувались військовими діями, у колишніх португальських штатах Індії (Гоа, Даман, Діу і Дадра, Нагархавелі) та колишніх колоніях у Африці (Ангола, Мозамбік, Кабо-Верде, Сан-Томе, Гвінея-Бісау). Через нестабільну політичну ситуацію на цих територіях мігрантам практично неможливо було довести своє походження, через те, що більшість архівів цивільного діловодства були втрачені.

З огляду на це, основним принципом нового закону про громадянство за №37/81 від 3 жовтня 1981 р. став «принцип крові». Відповідно до нього, пріоритетне право на набуття португальського громадянства отримували:

1. Діти португальських батьків, які народились на території Португалії або на території, підконтрольній Португалії, або на іншій території у випадку, якщо батьки перебували на службі португальської держави за кордоном;

2. Діти португальських батьків, які народились за кордоном, за умови виявлення бажання отримання португальського громадянства або зареєстровані за народженням у португальському реєстрі актів цивільного стану;

3. Особи, які народились на території Португалії, діти іноземців, які проживають на цій території із дійсним дозволом на проживання від 6 до 10 років, в залежності від того чи є вони громадянами інших португаломовних країн або інших країн, за умови, що вони не перебувають на службі іншої держави;

4. Особи, які народились на території Португалії, якщо вони не мають громадянства третьої країни.

Окрім того, законом передбачалась можливість набуття громадянства через укладання шлюбу із громадянкою/громадянином Португалії із збереженням першого громадянства, якщо особа не звернулась із письмовою відмовою від нього [76].

На нашу думку, запровадження Португалією процедури збереження португальського громадянства є черговим підтвердженням ефективності її міграційної політики 1975 – початку 1980-х рр., оскільки у такий спосіб було зменшене навантаження на португальські органи міграційної служби та полегшено процедуру набуття громадянства для тих осіб, які через наслідки нестабільної внутрішньополітичної ситуації у країнах їх

проживання не могли довести своє португальське походження документально.

Підсумовуючи аналіз змін португальського законодавства щодо громадянства початку 1980-х рр. ми приходимо до висновку, що своєчасне юридичне визначення статусу особливої категорії громадян колишніх колоній Португалії, категорій осіб, відносно яких могла бути застосована процедура екстрадиції, запровадження процедури збереження португальського громадянства стали однією з причин запобігання виникненню міграційної кризи у Португалії та збереження стабільної внутрішньополітичної ситуації у зазначений період.

На початку 1980-х рр. потоки іммігрантів стали настільки потужними і об'ємними, що необхідність ведення впорядкованої роботи з ними на державному рівні спонукала владу до створення спеціальних мережевих інституцій, що більш детально буде розглянуто у окремому розділі нашого дослідження (Див. розділ 3). Така необхідність серед іншого була обумовлена і характером імміграційних потоків, які відрізнялись як кількісно, так і якісно.

Для того, щоб краще зрозуміти відмінності, на нашу думку, доцільним буде приведення якісної та кількісної характеристики таких груп іммігрантів.

Так, на початку 1970-х рр. основну частину іммігрантів у Португалії складали представники етнічного населення країн PALOP (країн — колишніх португаломовних колоній Португалії). Масовий процес міграції громадян Анголи і Мозамбіку до Португалії привів до того, що їх чисельність перевищувала 90% від усієї кількості іммігрантів цього періоду, які в'їжджали в країну [219, с.37-43]. З іншого боку, громадянські війни в Анголі й Мозамбіку призвели до того, що Португалію почала наповнювати значна частина біженців, які залишалися жити в Португалії на постійній основі. Від так, Португалія наповнювалась хоча й португаломовними іммігрантами, однак, ці люди були далекими від

португальської культури і способу життя. Для багатьох з них Португалія залишалася транзитною зоною, з якої можна було іммігрувати далі до інших європейських країн чи країн Північної та Південної Америки [219, с.37-43].

Юридичний статус таких іммігрантів в окремих випадках був визначений особливими міжнародними договорами, які новий уряд Португалії успадкував від попереднього режиму. Для прикладу розглянемо Конвенцію, яка була укладена між Португалією і Бразилією у вересні 1971 р. [45], і стосувалася визначення прав португальців у Бразилії, і бразильців у Португалії, а також забезпечення рівності політичних прав громадян обох країн. Схожі законодавчі акти існували з Кабо-Верде [46], однак були відсутні із іншими країнами PALOP.

Така привілейованість іммігрантів деяких колишніх португальських колоній пов'язувалась не лише з характером двосторонніх відносин між країнами, а і з рівнем та впливом політичної еліти цих країн у португальському суспільстві. Варто навести кілька прикладів на підтвердження такої точки зору.

Відповідно до усталеної історичної традиції серед правлячої та інтелектуальної еліти Португалії, як у монархічний період, так і у період Першої республіки, були представлені сенатори, депутати, вчені – вихідці із Кабо-Верде. Найбільш відомими з них були Августо Перейро Веро-Круз, Адріано Дуарте Сільва, Тіто Лівія Марія Фейжо, Арміндо Октавіо Серра Рошетуо.

Наприклад, вчений і дипломат Тіто Лівія Марія Фейжо був депутатом ІХ (1965-1969) та ХІ (1973-1974) скликань Асамблеї Республіки Португалія, мав впливовий голос у вирішенні таких питань загальнодержавного значення як стимулювання гірничої промисловості.

Аналізуючи стенограму парламентських дебатів 27 сесії від 13 лютого 1974 р., і, зокрема, доповіді депутата Арміндо Октавіо Серра Рошетуо ми можемо зробити висновок про те, яким чином депутат –

виходець із колишньої колонії привертає увагу членів португальського парламенту до проблем і потреб кабовердіанців [65].

Так само серед політичних та інтелектуальних кіл Португалії досить широко були представлені вихідці із Бразилії. Особливе зростання ролі бразильців у політичному житті Португалії можна умовно віднести до періоду кризи португальської імперії. Більшість науковців поділяє думку, що після 1974 р. саме про-бразильсько налаштовані депутати Асамблеї та лідери бразильської діаспори відіграли визначальну роль у формуванні двосторонніх відносин між колишніми колонією та метрополією.

Підсилити цю думку ми можемо посилаючись на приклад офіцера військово-морського флоту, члена Національних зборів Португалії Енріке Тенрейро. Його біограф Альваро Гардіо у своїй книзі «Енріке Тенрейро – політична біографія» наводить його промову на засіданні Національних зборів від 24 квітня 1974 р., приуроченої до дня португальсько-бразильської спільноти, у якій оратор робив наголос на необхідності подальшого розвитку відносин португальської та бразильської громад, дружби, співробітництва і єдності та необхідності дотримання Конвенції «Про рівність прав і обов'язків між бразильською і португальською мовами» від 7 вересня 1971 р.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що подальша доля мігрантів – громадян колишніх колоній Португалії, поміж іншого, визначалась і впливом, який мали їх земляки у політичній системі колишньої метрополії. Так, традиційне представництво вихідців із Кабо-Верде та Бразилії у суспільно-політичному житті Португалії забезпечило колишнім громадянам цих держав порівняно кращі умови та зумовило згуртованість їх національних громад.

Загалом, необхідно зазначити, що імміграційні потоки 1970 – 1980-х рр. у Португалії мали досить неоднорідний характер. Це було обумовлено тим, що мігранти, які повертались у Португалію, змішувались із іммігрантами, які потрапляли до країни вперше, формуючи єдиний потік,

який у свою чергу потребував упорядкованої роботи з боку органів державної влади.

Варта уваги й особливість імміграційних потоків у Португалію в середині 1970-х рр., яка полягала в тому, що трудові іммігранти з європейських країн, зокрема, іспанці, англійці, німці та голландці, як правило, їхали на південь країни, у регіони Бега і Алгарве. Цей процес португальські дослідники пов'язують із таким феноменом, як пошук «місця під сонцем» (в економічному та географічному сенсі пов'язаному із пошуком комфортного місця для життя на пенсії), який за змістом ніяк не пов'язаний із міжнародною міграцією, однак позначається на загальній кількості осіб, які обрали Португалію країною свого іммігрантського призначення [219, с. 37-43].

У науковому середовищі існують дискусії, участь у яких, серед інших, беруть М.Баганга, П.Гоїс, П.Перейра [208; с.415-457], з приводу доцільності виділення у окрему групу іммігрантів серед міграційного потоку середини 1970-х – початку 1980-х рр. так-званих «реторнадос» - етнічних португальців та членів їх родин, мешканців португаломовних колоній, які повертались з Африки до Португалії у період 1975 – 1986 рр. На нашу думку, така диференціація може бути виправданою в наслідок існування певних соціальних та етнокультурних особливостей.

Що ж до кількісних характеристик цих груп імміграції, то різні підрахунки статистичних даних збігаються у тому, що африканці займали перше місце серед іноземного населення Португалії [102].

Загалом, на початку 1980-х рр. потік іммігрантів з колишніх колоній Португалії становив близько 600 тисяч осіб, а сумарний імміграційний потік налічував біля 1 млн. осіб [354]. Наприкінці 1980-х рр. кількість іноземного населення Португалії збільшилося щонайменше на 200%. Представники країн PALOP склали 46% від усієї кількості іммігрантів, а вихідці із європейських країн – 27%.

На нашу думку, необхідно більш детально розглянути статистичні дані Імміграційної та прикордонної служби за 1980-1986 рр., за допомогою яких можна проілюструвати суттєву якісну і кількісну еволюцію імміграцію громадян країн PALOP до Португалії після прийняття нею спрощеного міграційного законодавства.

Отже, якщо порівнювати дані за 1980 і 1981 рр., то ситуація особливо не змінилась – у 1981 р. загальна кількість мігрантів з країн Африки збільшилась лише близько на 200 осіб [261; с.135-165]. Однак, напередодні вступу країни до Європейського Економічного Співтовариства у 1986 р. кількість іммігрантів з колишніх африканських колоній Португалії зростає вдвічі. Так, якщо у 1980 р. до Португалії в'їхало 23 776 іммігрантів з Африки, то у 1986 р. ця кількість сягнула 36 799 осіб [261, с. 135-165].

Що ж стосується відсоткового співвідношення вихідців з країн PALOP по відношенню до загальної кількості іммігрантів, що в'їхали на територію Португалії у цей період, то можемо спостерігати зворотні явища. Так, якщо у 1980 р. відсоток кількості африканських іммігрантів по відношенню до загальної кількості іммігрантів становив 46,8%, то в 1986 р. цей показник склав 42,3% [261, с.135-165].

Окремо маємо змогу проаналізувати дані за 1980-1990 рр. стосовно національності іммігрантів – вихідців із португальських колоній Африки. Найбільшу частку в загальній кількості іммігрантів склали вихідці із Кабо-Верде, що поміж іншого (як було зазначено вище) було обумовлено особливою історичною традицією, яка склалась між цією колонією і метрополією. Другою за чисельністю була група анголців. Майже рівними були групи вихідців із Гвінеї – Бісау, Сан – Томе та Мозамбіку [261, с.135-165].

Таким чином, можемо констатувати помітне переважання групи вихідців із країн PALOP у загальній картині португальської імміграції 1970

– 1980-х рр. порівняно із іммігрантами – вихідцями з інших європейських країн або із «реторнадос». Також маємо змогу відмітити тенденцію до збільшення імміграції саме цієї групи осіб у перші десять років після падіння колоніального режиму Португалії.

Отже, здійснивши якісний та кількісний аналіз імміграції до Португалії у середині 1970 – 1980-х рр. ми приходимо до висновку, що перша хвиля імміграції, яка переважала кількісно, була пов'язана із потоком біженців від громадянських воєн та репатріантів з країн PALOP. В свою чергу, друга хвиля імміграції, так звана «зворотна міграція», яка в кількісному вимірі була вдвічі меншою, була пов'язана із причинами соціального характеру. В окрему категорію може бути виділена і група «реторнадос», причинами імміграції яких стало бажання повернутись на територію свого етнічного походження.

Завершуючи розгляд теми нової імміграційної політики Португалії після падіння колоніального режиму можемо підсумувати, що необхідність її формування була викликана рядом причин зовнішнього та внутрішнього характеру, серед яких найбільш вагомими були падіння режиму «нової держави» у Португалії та зміни у європейському соціальному законодавстві, викликані рядом криз світової економіки 1970-х рр. Найбільш важливими складовими формування імміграційної політики зазначеного періоду стали законодавче визначення категорії громадян колишніх португальських колоній та превентивних заходів боротьби проти негативних наслідків міграції. Окрім цього, визначали вектор португальської міграційної політики зазначеного періоду і якісні та кількісні відмінності різних груп мігрантів, серед яких значно переважали вихідці із країн PALOP.

2.2. Міграційна політика Португалії після вступу до ЄС (1986-2006 рр.)

У 1986 р. Португалія вступила до Європейського Економічного Співтовариства (пізніше – Європейського Союзу). Однак, на практиці, стати повноправним учасником об'єднання стало для країни досить складним викликом. Це завдання супроводжувалось реформами не лише в економічній, а й у соціальній політиці країни. У 1980-х рр. Португалія все ще залишалася для Європи країною дешевої робочої сили для індустріального сектору економіки, незначних інвестицій у технологічне виробництво й експорту сировини.

Напередодні вступу країни до ЄЕС португальська політика щодо іммігрантів визначалась одним із найскладніших питань, що потребували вирішення для подальшої євроінтеграції країни. Так, при визначенні готовності країни до набуття членства у ЄЕС, європейські владні структури зазначали, що поряд із стабільною економічною ситуацією, стан контролю Португалії над імміграційними потоками вимагає суттєвого посилення.

Для розуміння сутності змін португальського імміграційного законодавства у кінці ХХ – на початку ХХІ ст., насамперед, нам необхідно окреслити характер імміграційних потоків у Португалію періоду після вступу країни до Європейського Економічного Співтовариства. У середині 1980-х – на початку 1990-х рр. число іноземців, які проживали у Португалії, збільшилося у порівнянні із періодом 1974-1986 рр. практично в два рази. Так, наприклад, посиляючись на дані Імміграційної та прикордонної служби, якщо у 1980 р. загальна кількість іммігрантів, що в'їхали на територію Португалії складала 58 091 особу, то вже у 1990 р. ця цифра склала 107 767 осіб [121].

Імміграція середини 1980-х – початку 1990-х рр. особливо відрізнялася потоками біженців з Африки, серед яких переважали Ангола, Заїр та Ліберія. Проілюструвати цю тезу можемо також завдяки статистичним даним Імміграційної та прикордонної служби Португалії: якщо у рік вступу країни

до ЄЕС у 1986 р. кількість іммігрантів з Африки складала 37 978 осіб, то вже рівно за десятиріччя у 1996 р. ця цифра сягнула 81 176 осіб [121].

Наприкінці 1990-х рр. у Португалії відбувся будівельний бум, що стимулював збільшення національних та міжнародних інвестицій та став стимулом для розвитку різних секторів економіки, які потребували збільшення людського ресурсу [102]. Численні інвестиції у розвиток інфраструктури вимагали великих об'ємів робочої сили, що покривалися за рахунок трудових мігрантів. У цьому зв'язку почали відбуватися зміни і у імміграційних потоках у Португалію. Знизилась кількість іммігрантів з Анголи, Заїру, Ліберії, країн PALOP, зросла кількість іммігрантів з Індії та Китаю, суттєво збільшилась європейська та бразильська імміграції [296].

До середини 2000-х рр. у загальному потоці іммігрантів сформувалась нова група, яку склали вихідці зі Східної Європи та колишнього Радянського Союзу. Вони кардинально змінили етнічний склад іноземного населення Португалії. Необхідно зазначити, що саме у цей час формується українська імміграція в Португалію. Так, на момент 2001 р. кількість зареєстрованих українців, які в'їхали на територію Португалії, склала 45233 особи, що становило 35,6 % від загальної кількості іммігрантів. Значно меншими у порівнянні з українцями були групи молдован (8984 особи – 7,1%), румунів (7461 – 5,9%) та росіян (5022 – 4%) [121].

Офіційні документи пояснюють цей раптовий і масовий приплив іммігрантів із Східної Європи в Португалію трьома основними причинами: відсутністю контролю з боку інших держав-членів ЄС в наданні короткострокових віз; швидкістю і легкістю пересування всередині Шенгенського простору; торгівлею людьми, організованою у Східній Європі під виглядом «туристичних агентств» [226].

Таким чином можемо констатувати, що у період з середини 1980-х – середини 2000-х рр. у загальній картині імміграції до Португалії в черговий раз відбуваються як кількісні, так і структурні зміни. Зі значним збільшенням загальної кількості іммігрантів змінюється і їх національний склад, що в

свою чергу було пов'язано з еволюцією характеру імміграції. Так, якщо одразу після падіння колоніального режиму основною причиною, якою керувалися іммігранти було повернення на історичну батьківщину або отримання португальського громадянства, то після 1986 р. переважну більшість іммігрантів приваблювала можливість пошуку високооплачуваної роботи.

Після завершення регуляторного процесу, з метою приведення португальського законодавства у відповідність з Єдиним європейським актом і Маастрихтським договором, обидва з яких були імplementовані у 1993 р., португальський уряд, який на той момент очолював Анібал Антуніу Кавако Сілва, запровадив нове законодавство у сфері міграції та надання притулку.

Нові законодавчі інструменти мали вирішити дві головні проблеми: перша з них – адаптувати португальське законодавство до європейського, що в рамках політики «Фортеця Європа» («Fortress Europe»), мало сконцентруватися на контролі потоків іммігрантів неєвропейських країн в Європу; друга – питання інтеграції мігрантів у приймаюче суспільство.

Варто розглянути відповідні зміни у португальському законодавстві більш детально. Закон від № 59/93 3 березня 1993 р. вніс значні зміни щодо питання в'їзду, проживанням та виїзду іноземців із Португалії, запроваджував новий візовий режим, що відповідав нормам ЄС. Уперше на законодавчому рівні Португалія була визнана країною імміграції. Законом було запроваджено перелік правил, якими регулювалися потоки іммігрантів, що наповнювали країну, та умови їх перебування. Посилення митного контролю ускладнило процес в'їзду в країну для осіб з територій, які знаходились поза межами ЄС.

Також були привнесені положення, які стосувалися екстрадиції іноземців. Так, якщо раніше питання екстрадиції іноземців належало виключно до компетенції судових органів, тепер ця сфера відійшла до компетенції Міністерства внутрішніх справ.

Одним з найбільш спірних питань нового законодавства стало питання декриміналізації нелегальної імміграції. Значні санкції накладалися на нелегальних іммігрантів, особливо тих, хто сприяв і отримувал прибуток від нелегальної імміграції [233].

Завдання легалізації вже присутніх у країні іммігрантів уряд Португалії намагався виконати через проведення двох надзвичайних «амністій». Перша з них відбулася у 1992 р. і була продовжена у 1993 р., а друга – у 1996 р. У цілому, обидві амністії охоплювали громадян з країн, де португальська мова використовувалась як офіційна. У процесі проведення амністії у 1992 р., близько 39 тис. іноземних громадян легалізували своє становище. Амністія 1996 р. створила умови для легалізації близько 30 тис. іммігрантів. Обидва етапи характеризувалися залученням високого відсотку представників країн PALOP.

Окрім того у 1993 р., у відповідь на запровадження нового законодавства щодо надання притулку в переважній більшості країн Європейського Союзу, був виданий новий Закон про надання притулку в Португалії. Одним із найбільш спірних питань, пов'язаних із ним, стало скасування положення закону 1980 р., яке стосувалося отримання статусу біженця з гуманітарних причин. Нове законодавство значно ускладнювало отримання такого статусу, залишаючи право на прийняття остаточного рішення обмеженому колу португальських владних інституцій. Такий самий «вибірковий» підхід у подальшому був застосований і до питань надання громадянства.

Новий закон 1994 р. встановив обмеження на отримання громадянства іноземцями. Так, якщо старе законодавство щодо отримання громадянства базувалося на «принципі крові», то тепер воно було ускладнене додатковими положеннями про натуралізацію (процес надання іноземцю громадянства певної країни уповноваженими органами). Зокрема, терміни проходження процедури натуралізації для громадян, які не належали до країн PALOP були встановлені у розмірі від шести до десяти років. Окрім цього, можливість

отримання громадянства через шлюб переставала бути автоматичним положенням. Відтепер, процес натуралізації можна було починати лише після трьох років спільного шлюбу.

Отже, аналізуючи португальське міграційне законодавство початку 1990-х рр. можемо констатувати запровадження обмежень, що стали наслідком виконання вимог Європейського Союзу. Порівняно кращими умовами продовжували користуватись лише особи, що мали громадянську приналежність до країн PALOP.

У період 1996-2001 рр. законотворча діяльність португальського уряду, який завдяки перемозі на виборах 1995 р. очолив Антуніу Мануель де Олівейра Гуртьєрес, відповідно до виконання програми «Фортеця Європа» у сфері міграційної політики була спрямована на адаптацію іммігрантів у приймаючому суспільстві. У цьому контексті на законодавчому рівні було визначено можливість для іммігрантів користуватися медичною допомогою, соціальними гарантіями. Також, відповідно до Закону 36/96, іммігранти отримали право голосу на виборах до місцевих органів влади [58].

У той же час, нове трудове законодавство знімало норму, яка була встановлена законом 1977 р. і передбачала, що на 90 % португальських робітників на одному підприємстві могло припадати лише 5 осіб іноземців.

З метою посилення контролю над в'їздом у 1998 р. був прийнятий Закон № 244/98 від 8 серпня, яким запроваджувався більш жорсткий режим в'їзду та перебування мігрантів на національній території. Цей закон також визначив сім типів віз – зупинки, транзиту, короткострокові візи (короткострокові шенгенські візи), проживання, навчання, роботи і тимчасові візи, (довгострокові візи). Порівняно з законом 1993 р., термін дії цих віз було значно збільшено.

Аналіз міграційного законодавства Португалії після 1986 р. створює можливість стверджувати, що незважаючи на запровадження ряду жорстких обмежень, воно виділяло категорію осіб, які перетинали португальський кордон з метою возз'єднання родин, зокрема – громадяни країн PALOP і

Бразилії. Такі особи отримували ряд преференцій у питаннях отримання дозволів на проживання та причин і умов їх екстрадиції.

На початку XXI ст. найбільшої уваги португальського уряду потребувало питання врегулювання норм трудового законодавства у відповідності до європейських норм.

Так, нові зміни були внесені законом № 4/2001 від 10 січня 2001 року [60]. Цей закон запроваджував новий статус (документ) – особливий вид на проживання, що дозволяв нелегальним іммігрантам залишатися в Португалії протягом одного року і міг бути продовжений максимум до п'яти років. Вперше в історії португальської імміграційної політики, в дію вступила така правова норма, що рішення стосовно дозволу чи відмови іммігранту було тісно пов'язано з потребами португальського ринку праці.

З метою боротьби з нелегальною імміграцією закон встановлював відповідальність роботодавців за дотримання законів щодо виплати заробітної плати, податкових внесків та платежів із соціального страхування для робітників-іммігрантів, а також кримінальну відповідальність за допомогу і сприяння незаконній міграції.

Таким чином, ми можемо спостерігати намагання уряду Португалії дотримуватись у справі формування імміграційної політики певного балансу між вимогами, які ставив перед ним Європейський Союз, та потребами власного ринку праці.

Використання режиму дозволів на тимчасове перебування дозволило легалізувати 183000 іноземних громадян в Португалії. З них близько 101 тис. осіб були з Центральної та Східної Європи, з яких громадяни України склали 65 тис. осіб.

Структурні зміни у загальному потоці іммігрантів, що особливо яскраво проявились у 1990-х рр., вимагали і відповідних змін на законодавчому рівні.

Так, Законом NS 4/2001 від 10 січня 2001 р. [60] було здійснено відхід від преференцій для португаломовних мігрантів. Ним було виокремлено дві основні характеристики міграційних потоків цього періоду:

По-перше, португаломовні країни перестали займати провідне і привілейоване місце у структурі міграційних потоків;

По-друге, провідні позиції у структурі міграційного наповнення почали займати громадяни з східноєвропейських країн – Росії, Молдови, Румунії, України. Українці, при цьому, сформували другу за величиною іммігрантську групу в країні.

Цей законодавчий акт, на нашу думку, мав особливе значення, оскільки урядом було визнано зміни у структурі імміграційних потоків, та запроваджено нагальні заходи, які стали певною вимогою часу та були визначені потребами португальського ринку праці.

Однак, нове міграційне законодавство Португалії мало й свої слабкі сторони. Через те, що нові закони містили цілий ряд спірних питань, потік нелегальної імміграції до Португалії продовжував зростати. Ця ситуація спонукала владу країни до прийняття нових актів. Так, Закон № 34/2003 від 25 [54] лютого 2003 р., прийнятий вже новим португальським урядом Жозе Мануеля Дуаро Баррозо, визначав необхідність «розробки і реалізації прозорої політики і прийняття остаточних і конструктивних рішень, а не ізольованих і тимчасових заходів» щодо іммігрантів. Така політика мала базуватись на трьох основних принципах:

- сприяння легальній імміграції відповідно до можливостей Португалії;
- ефективна інтеграція іммігрантів у приймаюче суспільство;
- боротьба з нелегальною імміграцією.

Закон також спрощував деякі бюрократичні процедури з метою прискорення процесів легалізації та сприяння інтеграції іммігрантів [54].

Згаданий вище закон був доповнений Указом № 6/2004 від 26 квітня [102], що дозволив нелегальним мігрантам, які в'їхали в країну до березня

2003 р., легалізувати своє становище. Був введений максимальний річний ліміт кількості іноземних громадян, які могли залишитись в Португалії для професійної діяльності.

Крім того, слід зазначити, що у 2003 р. відбулося підписання договору між Португалією та Бразилією про взаємне працевлаштування громадян (відомий як Договір Лула), який запроваджував механізми працевлаштування жителів Бразилії у Португалії [109].

Отже, такі нововведення дозволили пройти процес легалізації тисячам нелегальних мігрантів, які проживали в Португалії. Нові стандарти дозволили запровадити селективний підхід до імміграції, збалансувати політичні моменти і економічні потреби португальського ринку у робочій силі. Все це дає можливість нам зробити висновок, що ряд законодавчих актів, прийнятих протягом 1990-х рр. дозволив португальській владі встановити більш-менш стабільний контроль над імміграційними потоками.

Таким чином, із наведеного вище аналізу еволюції португальського міграційного законодавства 1990-х-початку 2000-х рр. випливає, що всі рішення португальського уряду, які стосувались зазначеного періоду, визначались не лише вимогами програми «Фортеця Європа», а й власними інтересами. Крім того, саме в цей період та саме під впливом соціальних та економічних факторів відбуваються зміни і в справі надання португальським урядом переваг певним групам мігрантів. Так, якщо у попередній період основним критерієм надання спрощених умов для набуття громадянства була приналежність категорії вихідців з колишніх колоній Португалії, знання її мови та культури, то відтепер основана увага у цьому питанні приділялась оцінці здатності особи бути корисною приймаючому суспільству та працювати на благо португальської економіки.

Однак, практична реалізація завдання інкорпорації іммігрантів – вихідців із колишніх колоній – у португальське суспільство, була пов'язана із існуванням великої кількості проблем. Так, нове імміграційне законодавство, законодавство з надання притулку, статусу біженця і громадянства було

піддане значній критиці з боку опозиційних партій, громадських і профспілкових організацій.

Зокрема, реакція португальських лівих опозиційних партій на запровадження нового міграційного законодавства супроводжувалась гострою критикою. У статті тижневика «El Público» від 6 червня 2002 р. повідомляється про основні претензії лівих сил до міграційної політики уряду Жозе М.Д. Бароззу [106].

Серед іншого, основна критика була спрямована на запровадження щорічних квот на загальну кількість іммігрантів, які мали право в'їхати до Португалії. Комуністична Партія Португалії (PCP) у відповідь на це внесла на розгляд у парламенті два законопроекти, за якими передбачалось повернення до попередніх норм перебування іммігрантів у Португалії та скасування «дискримінаційних правил» щодо верифікації зайнятості (надання робочих місць) за національною ознакою [106].

У своєму інтерв'ю депутат Національної асамблеї і член комуністичної партії Антоніу Філіпе пояснив, що основа мета його однопартійців – нівелювання такого документу як «вид на проживання». Також він заявив, що «особа, яка має трудовий договір у Португалії чи проживає на її території протягом двох років, повинна мати право на постійне проживання» [106].

Обґрунтовуючи подання законопроекту, який би скасував «правову дискримінацію щодо доступу до зайнятості за ознакою національності» – за словами депутата – єдиним обмеження, яке має накладатися Конституцією щодо іноземних громадян – повинна бути визначена неможливість бути задіяним до державної служби [106].

Лівий блок також заявив, що запроваджені урядом обмеження будуть спрямовані тільки на заохочення нелегальної імміграції, оскільки уряд оголосив, що має намір забезпечити робочими місцями лише ті 27 тис. іммігрантів, які отримають посвідку на проживання терміном на один рік. А інші нелегальні іммігранти, які в даний час знаходяться на території Португалії, не зможуть претендувати на ці посади [106].

Подібним чином до висловлення свого незадоволення стосовно нової міграційної політики уряду у 1990 – початку 2000-х рр. приєдналися і представники португальської громадськості. У цьому контексті, на нашу думку, доцільним буде приведення висновків португальської дослідниці І.Ф. Кунха, яка у своїй роботі «Імміграція і расизм: десять років у засобах масової інформації» [221] аналізує ставлення до іммігрантів у португальському суспільстві періоду 1992-1996 рр. та його відображення в португальських ЗМІ.

Так, за словами І.Ф. Кунха, до 1992 р. у португальських медіа основна увага у контексті висвітлення імміграції і расизму висвітлювались теми поганих умов життя мігрантів та насильства над ними з боку поліції. Натомість, починаючи із 1993 р. (створення шенгенської зони), у португальських ЗМІ все більшого розповсюдження набувають теми протиріч між цінностями та принципами, властивими іммігрантам та приймаючому суспільству [221].

Окремо маємо зосередити увагу на ролі католицької церкви у справі прийняття та інтеграції іммігрантів у португальському суспільстві. Лідери португальської католицької церкви із значною мірою прихильності ставились до дій уряду.

Підтвердження на рахунок цієї тези знаходимо у матеріалах католицької агенції Ecclesia, які містять прихильні коментарі очільників церкви стосовно дій прем'єр-міністра і верховного комісара у справах імміграції. Так само схвальні коментарі з приводу ролі католицької церкви у цьому питанні висловлювали і політичні лідери країни [104].

Так, прем'єр-Міністр Португалії Педру Мануель Сантана Лопес визнавав важливу роль церкви та пов'язаних із нею організацій у справі прийняття іммігрантів та їх інтеграції у португальському суспільстві. Подібна заява була виголошена під час урочистого відкриття «Національного центру підтримки іммігрантів» у Лісабоні, який функціонував під егідою Верховного комісара з питань імміграції та етнічних менших (ACIME) [104].

Аналогічну заяву у відповідь здійснив і Верховний комісар Пітер Ваз Пінто, наголосивши на особливій ролі католицької церкви, яку вона відіграє у співпраці з громадянським суспільством [104].

У той же час католицький кардинал Лісабона Хосе Полікарпо зауважив у своєму інтерв'ю журналістам, що оскільки в країні ще не забезпечена структурна робота з іммігрантами, християнські громади мають стати першою лінією підтримки таких осіб [104].

Також продовжуючи тему участі католицької церкви у сприянні інтеграції іммігрантів у приймаючому суспільстві, вважаємо за доцільне навести слова з інтерв'ю о. Руї Педро, директора Португальської католицької трудової асоціації міграції: «було б безсоромним, як і раніше, у контексті попиту на житло, вимагати від іммігрантів високої орендної плати за кімнати, підсобні приміщення, будинки і квартири без належних умов. Багато іммігрантів у Португалії експлуатуються економічно як окремими особами, так і організованими мережами, що є поза законом» [104]. У цьому контексті один з лідерів португальської католицької церкви приділяв особливої уваги зустрічам з підтримки іммігрантів, що були організовані католицькою благочинною організацією Caritas та агенцією Ecclesia та мали на меті вирішення проблеми житла для іммігрантів, а також здійснення «гідної інтеграції, яка посилює соціальну згуртованість» [104].

Проте, вже починаючи з 2002 р. можемо спостерігати тенденцію до не такої активної участі церкви від дій та заяв уряду стосовно існування проблеми імміграції в Португалії.

Таким чином, маємо змогу зробити попередній висновок про те, що ліберальні зміни у португальському законодавстві щодо іммігрантів після вступу країни до ЄС у 1986 р. не знайшли достатньої підтримки серед представників опозиції, різного роду громадських об'єднань, натомість лідери католицької церкви намагались привернути як можна більшу увагу до проблеми інтеграції мігрантів до приймаючого суспільства через діяльність

відповідних благодійних організацій та проведення різного роду гуманітарних заходів.

Починаючи з 2004 р. період «будівельного буму» у Португалії почав поступово завершуватися, посеред інших причин, і у зв'язку із економічною кризою. У цей же період почали діяти більшість механізмів боротьби із нелегальною міграцією та незаконною організацією зайнятості незареєстрованих робітників, запроваджені законодавством кінця 1990-х – початку 2000-х рр. Ці тенденції призвели до поступового скорочення загальної кількості зареєстрованих у країні іноземців, особливо зменшилася кількість українців, які були зайняті саме у сфері виробництва. Так, якщо, як вже згадувалось раніше, у 2001 р. кількість зареєстрованих у Португалії українців становила понад 45 тис. осіб, то вже з 2003 р. ця цифра зменшується до 2 тис.[72].

На підтвердження цієї тези можуть бути використані і дані Національного інституту статистики. Так, якщо загальна кількість іммігрантів, що в'їхали до Португалії у 2005 р. склала 49 200 осіб, то вже у 2010 р. їх кількість зменшилась до 27 575. Відповідно, показник темпу міграційного приросту населення, який у 2005 р. становив 0,36, у 2010 р. отримав від'ємне значення та склав – 0,04 [70].

До того ж переважна більшість дослідників сходиться на думці, що з середини 2000-х рр. починається нова хвиля португальської еміграції, що мала своїм підґрунтям економічну кризу в країні та бажання громадян Португалії знайти роботу в інших країнах ЄС. Таку тенденцію ми можемо прослідкувати і завдяки аналізу статистичних даних Національного інституту статистики Португалії. Так, якщо у 2005 р. кількісний показник еміграційних потоків становив 10 800 осіб, то у 2010 р. ця цифра зросла до 23 760 осіб [114].

Отже, завершуючи розгляд еволюції португальської міграційної політики після вступу до ЄЕС можемо підсумувати, що вона стала одним із головних перешкод на шляху до визнання Португалії повноцінним членом

цього інтеграційного об'єднання. Основними завданнями, що стояли на порядку денному європейської інтеграції Португалії, були адаптація міграційного та трудового законодавства до загальноєвропейських норм ЄЕС та інтеграція вже присутніх мігрантів до приймаючого суспільства. Серед основних заходів, застосованих країною з цією метою, у період 1986 – середини 2000-х рр. особливе місце посідали запровадження нового візового режиму, законодавче визначення процедури екстрадиції нелегальних іммігрантів, обмеження кола категорій іммігрантів, які мали право на набуття португальського громадянства та зміна норм трудового законодавства у відповідності до еволюції характеру імміграційних потоків до Португалії у зазначений період.

Висновки до розділу другого

Провівши аналіз процесу формування міграційної політики Португалії у 1974-2006 рр. відповідно до поставлених наукових задач ми дійшли до таких висновків.

У процесі формування португальської імміграційної політики останньої чверті ХХ – початку ХХІ ст. можна виділити два етапи – 1974-1986 рр. та 1986-2006 рр. – кожен з яких мав свої характерні риси.

Перший етап охоплює період від падіння колоніального режиму Португалії у 1974 р. до вступу країни до Європейського Економічного Співтовариства у 1986 р. Основну групу іммігрантів у цей період становили вихідці із країн PALOP та Латинської Америки, які перетинали португальський кордон з метою повернення на історичну батьківщину, возз'єднання сімей або втечі від руйнівних наслідків громадянських воєн, що охопили значну кількість колишніх португальських колоній у Африці.

Характерними рисами цього етапу формування португальської політики по відношенню до іммігрантів були значний ступінь її ліберальності у порівнянні із законодавством провідних країн Європи того періоду, спрощена процедура набуття португальського громадянства для окремих категорій мігрантів.

Другий етап формування португальського імміграційного законодавства охоплює період від вступу Португалії до Європейського Економічного Співтовариства у 1986 р. до остаточного законодавчого та інституційного оформлення її норм та принципів у 2006 р.

Хоча найбільшу групу серед іммігрантів у цей період продовжують складати вихідці із країн PALOP, саме на цей час припадає формування української та інших східноєвропейських імміграції до Португалії. Основними причинами цього явища у зазначений період були як структурні зміни на португальському ринку праці, так (як і в попередній період) і жорстке міграційне законодавство інших країн Європи.

У цей період відбувається еволюція імміграційного законодавства Португалії у сторону запровадження більш жорстких норм, що в першу чергу було пов'язано із імплементацією основних положень програми «Фортеця Європа». Серед конкретних заходів необхідно відзначити запровадження візового режиму для країн, що не були членами європейського інтеграційного об'єднання, законодавче оформлення процедури екстрадиції для нелегальних мігрантів, обмеження категорій осіб, які мали право на набуття португальського громадянства, ускладнення процедури натуралізації та посилення норм трудового законодавства.

Завершення періоду формування інституційних основ португальської імміграційної політики припадає на середину 2000-х рр., коли через впливи наслідків економічної кризи формується нова хвиля португальської еміграції, що вимагає від португальського уряду приділення основної уваги вирішенню саме цієї проблеми.

Розділ III. ДЕРЖАВНА І НЕДЕРЖАВНА СКЛАДОВІ ПОЛІТИКИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ ПОРТУГАЛІЇ

3.1. Державна політика мультикультуралізму в Португалії

На початку 1990-х і упродовж 2000-х рр. португальська імміграційна політика, як і політика інших країн Європейського Союзу, продовжувала перебувати у стані еволюції. Причинами цього явища, на нашу думку, були намагання держави захистити власне суспільство від великої кількості іммігрантів. Наслідком такої політики стала необхідність легалізувати значну кількість нелегальних іммігрантів. Нагадаємо, що три кампанії з легалізації, які були проведені у Португалії в 1992-1993 рр., 1996 р. і 2001 р. дозволили легалізувати свій статус приблизно 230 тис. іноземців. При цьому, в результаті останньої, найбільшої з них, в країні було легалізовано 701 тис. трудових іммігрантів [254].

Населення Португалії стрімко збільшувалось, вбираючи в себе представників, як подібних, так і абсолютно відмінних культур. Одним із ефективних механізмів, що були розроблені португальською владою у процесі правового та інституційного оформлення політики по відношенню до мігрантів, стало проведення ряду заходів із адаптації іммігрантів у мультикультурному середовищі.

Одна із основних характеристик адаптації у новому соціо-культурному середовищі – це адекватність реагування іммігрантів на вплив на них нового середовища.

Якщо іммігрант обирає такі форми соціальної взаємодії, які корелюються з потребами і умовами приймаючого суспільства – він проявляє здатність нормально реагувати на труднощі, які виникають у його пристосування до нової культури та суспільних взаємодій. У цьому процесі важливо, що в Португалії у досліджуваний період починала працювати

значна кількість установ, програм, які створювали і пропонували іммігрантам такі адекватні форми взаємодії.

Очевидно, що процеси адаптації іммігрантів у португальському суспільстві були складні і багатопланові. Вони включають у себе і входження у соціальну роль через засвоєння ними цінностей, норм і правил суспільства, і інтеграцію у суспільство, і засвоєння нових цінностей, і можливість іммігрантів адекватно реагувати на вплив нового середовища, захищатися від його негативного впливу і самостійно вирішувати проблеми.

Передбачається, що при успішному завершенні адаптації, особа повністю «вмикається» у нове середовище, приймає на віру його традиції, слідує його нормам. При цьому вона заміщує свою звичну систему цінностей на модель, яка прийнята у новому суспільстві [128, 64]. Ми можемо констатувати, що адаптація більшої кількості іммігрантських груп у мультикультурне середовище Португалії проходила досить вдало.

Варто відзначити, що і суспільство, яке приймає іммігрантів має обрати, яким чином реагувати на представників інших національних груп. Форми реакції можуть бути різноманітними і коливатися від тотального несприйняття до мультикультуралізму.

У нашому дослідженні ми орієнтуємось на визначення мультикультуралізму за авторством дослідниці С. Сонг, яке подане в «Стенфордській енциклопедії філософії». Відповідно до цього визначення, термін «мультикультуралізм» використовується для опису факту різноманітності в суспільстві. Тим не менш, прихильники мультикультуралізму відкидають ідеал «плавильного котла», в якому національні громади асимілюються у домінуючу культуру, натомість вони наголошують, що члени окремих груп можуть підтримувати свої особливі ознаки колективної ідентичності. Застосовуючи такий підхід до питання імміграції, автори теорії наголошують, що мультикультуралізм сумісний і не суперечить інтеграції іммігрантів у суспільство, а політика мультикультуралізму забезпечує більш справедливі умови їх інтеграції [335].

У той же час, поняття мультикультуралізму тісно пов'язано із «політикою ідентичності» і «політикою визнання», які вимагають перегляду зневажливого ставлення до ідентичності та змін домінуючих моделей комунікацій, які принижують права певних груп. Мультикультуралізм передбачає не тільки визнання ідентичності та культури, а також стосується економічних інтересів та політичної влади: він включає необхідність усунення економічних і політичних труднощів маргінальних груп у домінуючому суспільстві [335].

На думку переважної більшості науковців, яку ми також розділяємо, виникнення явища мультикультуралізму в Португалії доцільно ототожнювати не із прийняттям рішенням португальської влади щодо сприяння культурній різноманітності у контексті визначення курсу соціальної політики після падіння диктаторського режиму в 1975 р., а із процесом адаптації законодавства країни до норм Європейського Союзу в 1986-2006 рр. та інтеграцією країни у мультикультурне середовище ЄС, що означало надання рівних прав усім, представленим у ньому націям.

Уважаємо за доцільне більш детально зупинитись на розгляді цього процесу. Найбільш повно політика мультикультуралізму впроваджувалась у сфері освіти. Відповідно до статті 73 Конституції Португалії 1976 р.: «Кожна людина має право на освіту і культуру», окрім того, «держава має сприяти демократизації освіти та забезпеченню рівних можливостей через подолання економічної, соціальної і культурної нерівності, сприяти розвитку особистості і терпимості, взаєморозуміння, солідарності і відповідальності, соціального прогресу та демократичної участі в суспільному житті» [51].

Відповідно до рішення Ради Міністрів Португалії №29/91 була запроваджена програма «Школа для всіх» (PEPT (Programa Educação Para Todos) de iniciativa do ME), яка мала слугувати на виконання основного закону про освіту Португалії №46/86 від 14 жовтня 1986 р. Відтепер до шкільної програми були інтегровані такі предмети як екологічна освіта,

сімейне та статеве виховання, наука про споживання, освіта у сфері охорони здоров'я, знання, необхідні для роботи у соціальній сфері [64].

Також, 3 стаття рішення Ради Міністрів №29/91 визначала однією із цілей програми «сприяння відносинам солідарності, партнерства і співпраці між усіма освітніми агентами». У статті 4 цього рішення містилось зауваження, що нова освітня програма спрямована на створення сприятливих умов для уникнення дискримінації у забезпеченні належною освітою найбільш вразливих соціальних груп, дітей-інвалідів, дітей, що належать до національних громад з яскраво вираженими відмінностями у культурі [82].

У березні 1991 р. з ініціативи уряду було створено Координаційний секретаріат мультикультурних освітніх програм. Відповідно до статті 2 закону №63/91 від 13 березня 1991 р. визначено основні завдання секретаріату. Серед іншого до них належали координація, заохочення і сприяння зміцненню взаєморозуміння, терпимості та діалогу солідарності між різними народами, етнічними групами та культурами. У статті 5 цього ж законодавчого акта зазначалось, що Секретаріат «в межах своєї компетенції має планувати створення та моніторинг програм, які розглядатимуть тісне співробітництво і зв'язки між декількома поточними проектами Міністерства освіти з акцентом на мультикультурну тематику, зокрема проекту з дітьми, що мають походження із Тимор-Леште, Кабо-Верде, циган і португальських дітей громадян інших країн, які здійснюються в рамках компетенції Генерального директорату базової і середньої освіти» [67].

У березні 1992 р. було розпочато реалізацію ряду проектів центру Entreculturas у Лісабоні. У вересні 1993 р. почала працювати Асоціація вчителів Фонду з міжкультурної освіти (APEDI) [36]. У 1993-1994 н. р. на державному рівні було започатковано проект «Освіта між культурами» (PREDI), до реалізації якої було залучено 82 державні школи. У цей же період було розпочато тренінги для культурних посередників, які мали бути залучені до проекту «Іди в школу!», що було започатковано з метою залучення до шкільного навчання дітей ромів.

У цей же період соціально-культурні зміни торкаються і сфери вищої освіти Португалії. З початку 1990-х рр. у португальських ЗВО відбувається започаткування трьох спеціалізованих магістерських курсів: курс з міжкультурних відносин (1991), з педагогічних наук за спеціальністю міжкультурної освіти (1995) та культурного розмаїття (1996).

Зрештою, відповідно до Закону 105/2001 від 31 серпня 2001 р. в Португалії було створено інститут соціально-культурних посередників. Відповідно до статті 1 Закону, «інститут соціально-культурного посередника створюється з метою сприяння інтеграції іммігрантів і етнічних меншин задля зміцнення міжкультурного діалогу і соціальної згуртованості; соціально-культурні посередники здійснюватимуть свої функції в школах, установах соціального забезпечення, закладах охорони здоров'я, прикордонній службі, Інституті соціальної реінтеграції, місцевих органах влади та державних службах і органах» [69].

Отже приходимо до попереднього висновку, що процес формування мультикультуралізму у Португалії був тісно пов'язаний із процесом адаптації соціальної політики країни до норм Європейського Економічного Співтовариства, а згодом Європейського Союзу.

Нова економічна та соціальна реальність мала очевидний вплив на португальське суспільство. Наповненість суспільства представниками різних культур і народів привела до появи на початку 1990-х рр. у Португалії політичного руху, представники якого почали лобювати питання побудови мультикультурного суспільства у країні через запровадження інтеркультурної освіти.

Наприклад, одним із ідейних засновників побудови мультикультурного суспільства в Португалії через впровадження інтернаціональної освіти був депутат Національної Асамблеї від соціалістичної партії (PS) Жозе Леітао, який займав посаду Верховного комісара у справах імміграції та етнічних меншин у 1996-2002 рр. Зокрема, під час свого виступу на засіданні Національної ради з питань освіти він зазначав: «на національному рівні були

розроблені різні програми і проекти, які мали на меті зробити свій внесок у розвиток культурної різноманітності в школах задля досягнення більших успіхів у сфері освіти. У першу чергу, це програми Секретаріату з освітніх міжкультурних програм, який здійснює проекти з міжкультурної освіти в ряді шкіл, а також який відповідає за видання значної кількості публікацій і педагогічних матеріалів, численних тренінгів, що проводяться з метою посилення компетенції вчителів для роботи у цій сфері» [214; с. 29].

Процес інтеграції в Європейський Союз спонукав як оновлення країни після десятиліть авторитаризму, так і до ментальних змін. Португалія, у порівнянні з іншими країнами Європейський Союз, мала відмінний рівень розвитку, тому у процесі інтеграції вона мала пройти ряд соціально-економічних перетворень. Формування нової суспільної етики відбувалось одночасно із процесом європеїзації країни. Певним чином вплив на цей процес мали запровадження європейських систем правосуддя, охорони здоров'я та освіти, що мало на меті забезпечення права і рівності усіх груп португальського суспільства.

Тим не менш, формування нової європейської ментальності у Португалії мало досить суперечливий характер. Такі настрої можна було спостерігати аналізуючи тогочасну португальську пресу. Так, бажання стати інтегральною частиною Європи поєднувалось із сумнівами щодо правильності обрання європейського шляху. Наприклад, із статті «ЄЕС: акт віри – човен відходить невідомо куди» у тижневику «*Diário de Lisboa*» від 2 січня 1986 р. стають зрозумілими настрої португальського суспільства щодо загроз, у тому числі стосовно конфліктів на культурному рівні, які несе у собі євроінтеграція [35].

Таким чином можемо констатувати, що формування мультикультурного суспільства в Португалії мало своєю основою радикальні соціально-економічні зміни, що, в свою чергу, спонукали значні ментальні зміни.

Такі ментальні зміни відбувалися, в тому числі, і через необхідність португальського суспільства певним чином реагувати на виникнення

незнайомих їм представників національних іммігрантських груп, обираючи ту чи іншу стратегію.

Обираючи стратегію мультикультуралізму, Португалія створювала таку інституціональну систему, яка забезпечувала створення ефективної взаємодії та соціальних контактів іммігрантів з португальським суспільством.

Португалія надавала такі умови, які створювали відчуття належності іммігрантів до португальського суспільства і були необхідними умовами мультикультуралізму. Більша частина політичних лідерів ЄС того часу підтримувала ідею мультикультуралізму, вважаючи її основоположною в розвитку соціальних процесів у Європі та ідеальним рішенням проблеми спільного життя та існування людей різних культур та віросповідання.

Як стає зрозумілим із вищесказаного, мультикультуралізм у Португалії розвивався в контексті загальної тенденції до європеїзації португальського суспільства після початку інтеграційних процесів у другій половині 1980-х рр. Водночас, необхідно зауважити, що в рамках самого Європейського Союзу європеїзація була більш ефективною в одних країнах, таких як, наприклад, Данія, Швеція чи Фінляндія і менш ефективною в таких країнах як Італія та Португалія. Так само нерівномірно сприймало європейські цінності й норми розшароване португальське суспільство.

Після створення шенгенського простору міграційні процеси зазнали нового поживлення. Воно стало ще однією передумовою формування політики мультикультуралізму у Португалії. Саме період кінця 1990 – початку 2000-х рр. ми можемо визначати початком законодавчих та інституційних змін у соціальній політиці Португалії, що мали на меті забезпечення комфортного існування як корінному населенню, так і іммігрантам у мультикультурному суспільстві.

Відтак, до португальського законодавства на початку XXI ст. починає вноситись чимало правових норм, що мали на меті закріпити принцип мультикультуралізму, а також створюється ряд державних інституцій, до сфери компетенції яких було віднесено налагодження міжкультурного

діалогу. Розглянемо більш детально ці правові норми та діяльність цих інституцій.

Як уже згадувалось раніше, у 2001 р. Уряд Португалії, очолюваний на той момент Антуніо Мануелем де Олівейра Гутьєресом, прийняв закон №105/2001 [69], який затвердив статус соціально-культурного посередника, чия функція полягла у сприянні соціальній згуртованості, міжкультурного діалогу, інтеграції та поваги до культурного різноманіття. Посередники, як правило, представники від етнічних громад чи громад іммігрантів, мали здійснювати свою діяльність у школах, соціальних центрах (зокрема, у центрах надання підтримки мігрантам), інших державних установах.

Крім того, відповідно до Постанови Ради Міністрів №175/96 від 19 жовтня 1996 р. [81] було створено оперативну групу із забезпечення рівності і інтеграції ромів. Передбачалося, що принцип рівності забезпечить повагу до культурної різноманітності, яка ставала все більш характерною рисою португальського суспільства. Причинами, що актуалізували таку необхідність, у преамбулі до закону було названо потребу в забезпеченні гармонійних відносин між португальськими ромами та іншими національними громадами Португалії, необхідність подолання труднощів, з якими стикається громада ромів у процесі їх інтеграції до португальського суспільства, особливо в галузях освіти, зайнятості, професійної підготовки і соціального забезпечення, вимога протистояння розвитку соціальної маргінальності циган, які потребують захисту [81].

На інституційному рівні питання здійснення мультикультурної політики з 1996 р. увійшло до компетенції Верховного комісара у справах імміграції та етнічних громад [112] (Alto Comissariado para a Imigração e Diálogo Intercultural). У 2003 р. його статус був підвищений до рівня Комісії, а обов'язки було розширено. У 2007 р. вона була перейменована у Високу комісію з імміграції і міжкультурного діалогу (ACIDI). Відповідно до установчих документів, метою цієї інституції визначалось сприяння кращому розумінню культурного розмаїття, обізнаності щодо адаптації та інтеграції

іммігрантів у Португалії, а також формування мультикультуралізму. Окрім того, до її завдань віднесено сприяння зміцненню миру і соціальної згуртованості на основі міжкультурного діалогу. Комісія працює у сфері боротьби з расизмом і дискримінацією, співпрацює з неурядовими організаціями та асоціаціями іммігрантів.

У цілому, ACIDI несе відповідальність за інтеграцію та адаптацію іммігрантів і реалізує свою політику через ряд національних центрів підтримки іммігрантів [116] (CNAI), які використовують модель «one-stop-shop» для надання підтримки новоприбулим іммігрантам. («One-stop-shop» термін виник у США у кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. для опису бізнес-моделі, яка пропонувала клієнтам забезпечення усіх своїх споживчих потреб в одному місці, замість того, щоб шукати товари чи послуги в різних магазинах. «One-stop-shop» – своєрідна модель супермаркету. Місцеві органи влади у Великій Британії використовують цей термін для опису об'єкта, який міг би надати для своїх громадян увесь спектр послуг – єдиний, належним чином захищений, контакт-центр для забезпечення доступу громадськості до послуг міста, професійної підготовки, житлового господарства тощо.)

Уперше такі центри були створені у 2004 р. з метою забезпечення ефективного реагування на проблеми інтеграції, з якими зіткнулись іммігранти, що обрали Португалію в якості приймаючої країни. До їх компетенції належать надання допомоги мігрантам у галузі охорони здоров'я, освіти, банківській сфері, під час пошуку роботи, набуття громадянства.

Аналізуючи установчі документи та конкретні приклади функціонування, одним із завдань Високої комісії з імміграції та міжкультурного діалогу стало залучення представників національних громад, представлених у Португалії, до процесу розробки державної політики у цій сфері. Саме з цією метою, у 1998 р. було створено Консультативний комітет у справах імміграції, який у 2002 р. після отримання частини урядових функцій, було перейменовано на Консультативну раду з питань іммігрантів.

До її компетенції входило зміцнення консультацій і діалогу між урядом і організаціями, що представляють іммігрантів і етнічні громади. Він також видає заяви, що стосуються прав мігрантів, бере участь в процесах прийняття рішень, пов'язаних з інтеграцією іммігрантів. Асоціації, які були офіційно визнані Високою комісією, мають право брати участь у засіданнях Консультативної ради і отримувати консультації з питань, що стосуються іммігрантів і етнічних громад.

Таким чином, рядом законодавчих актів кінця ХХ – початку ХХІ ст. португальською владою було офіційно закріплено застосування принципу мультикультуралізму в процесі вироблення міграційної політики. Водночас, було розроблено мережу офіційних інституцій, які мали слугувати практичному здійсненню цієї політики та залучати до цього процесу представників національних громад, які проживали на території Португалії.

На нашу думку, для кращого розуміння особливостей впровадження принципу мультикультуралізму в міграційній політиці Португалії в 1986-2006 рр., нам необхідно розглянути його прояви в окремих сферах життя португальського суспільства, таких як сфера шкільної та вищої освіти, ЗМІ, трудове законодавство, фінансова сфера та соціальне законодавство.

Першою сферою суспільного життя Португалії, до якої було впроваджено принцип мультикультуралізму, як уже згадувалось раніше, стала система середньої та вищої освіти.

До вже зазначених раніше дій уряду у сфері освіти необхідно додати, що у 1991 р. Урядом було створено Координаційне бюро мультикультурних освітніх програм (Secretariado Coordenador dos Programas de Educação Multicultural), яке у 2001 р. було перетворене на Міжкультурне бюро. Роль Координаційного (пізніше, Мультикультурного) бюро полягала в підтримці шкіл у вирішенні проблем зростаючого соціального та культурного розмаїття. У період з 1993-1997 рр., проект «Міжкультурна освіта» здійснювався у 50 школах і був спрямований на заохочення рівних можливостей, інтеграції дітей національних громад і міжкультурної освіти. З

2001 р., міжкультурні навчальні та освітні програми були інтегровані і впроваджені в школах по всій країні. Пізніше компетенції Міжкультурного бюро перейшла до компетенції Міністерства освіти та Вищої комісії у справах імміграції та етнічних меншин, а міжкультурна освіта стала важливим компонентом стратегії інтеграції іммігрантів.

Ще одним урядовим заходом, що мав на меті реалізацію політики мультикультуралізму, стало державне фінансування двомовної освіти та освіти національними мовами іммігрантів. Так, 10 січня 2006 р. представниками лівого блоку до парламенту було внесено проект закону про запровадження двомовного навчання у державних навчальних закладах [80]. Поміж іншого, статтею 6 майбутнього закону було визначено, що школи мають сприяти освітнім проектам культурного розмаїття через відзначення подій, важливих для національної пам'яті представників різних культур, заохочувати форми міжкультурної освіти в рамках навчального плану або позакласної роботи. Підручники мали містити матеріали, що є важливими з огляду на багатопрофільність та мультикультурне бачення інклюзивної освіти [80].

Міністерство освіти, у свою чергу активізувало діяльність з надання підтримки у вивченні мови фахівцями для того, щоб проводити навчання для тих, чия рідна мова не є португальською, з можливістю проведення індивідуальних занять і участі в конкретних проектах.

Отже, освітня галузь, на нашу думку, стала тією сферою життя португальського суспільства, де запровадження принципу мультикультуралізму набуло найбільшого розповсюдження у порівнянні із іншими сферами.

Тим не менш, принцип мультикультурності і реалізація відповідної політики мали місце і у інших сферах життя португальського суспільства. Особливо чутливим це питання поставало у контексті включення етнічного представництва та відображення позиції етнічних громад у ЗМІ і на

громадському телебаченні. Хоча, основна увага, безумовно, приділялась питанням засвоєння етнічними громадами португальської мови та культури.

Законодавство, яке передбачало юридичне визнання за асоціаціями іммігрантів права брати участь у процесі здійснення суспільного мовлення і надання їм відповідного ефірного часу було прийняте у 1999 р. Проте, цей закон не передбачав, що етнічні громади будуть самостійно представлені в друкованих засобах масової інформації або на громадському телебаченні. Іммігрантам було надане лише право брати участь у громадських консультаціях, що стосуються розподілу часу суспільного мовлення.

Тим не менш, серед дослідників питання участі іноземців у громадському житті Португалії у 1990-х – на початку 2000-х рр. існує думка про те, що, як тільки Високою комісією з питань імміграції та міжкультурного діалогу були визнані асоціації іммігрантів (Закон 115/99, який був прийнятий у 1999 р.) це надало їм право брати активну участь у процесах, пов'язаних із виділенням їм часу суспільного мовлення на радіо і телебаченні [73].

Деякі науковці також звертають увагу на збільшення у кінці 1990-х рр. кількості телевізійних продуктів, спрямованих на забезпечення потреб етнічних громад у засобах масової інформації, у першу чергу, шляхом створення документальних фільмів та телевізійних програм, що досліджували проблеми, з якими стикаються іммігранти і меншини, для прикладу - програму під назвою NOS (США), яка транслювалася на RTP 2 – португальській громадській телевізійній станції.

Таким чином, можемо констатувати, що серед дослідників немає єдності при пошуку відповіді на питання про права іноземців на здійснення ефірного мовлення та випуск друкованих засобів масової інформації мовою країн свого національного походження. Тим не менш, навіть окремі приклади здійснення такої діяльності представниками національних громад створює для нас підстави вважати їх проявами політики мультикультуралізму у сфері суспільного життя Португалії в кінці XX – на початку XXI ст.

Що стосується трудового права в контексті реалізації мультикультурної політики, то португальське законодавство, запроваджене у досліджуваний нами період, забороняє дискримінацію за ознакою раси та етнічної приналежності. Трудовий кодекс, який був прийнятий у 2003 р., захищає осіб від прямої і непрямой дискримінації за ознакою походження, віку, статі, сексуальної орієнтації, цивільного стану, сімейного становища, генетичного походження, порушення працездатності, інвалідності або хронічного захворювання, національності, етнічного походження, релігії, політичних або ідеологічних переконань і членства у профспілкових організаціях. Кодекс законів про працю передбачає, що заходи спеціально визначеного тимчасового характеру, стосуються певними чином соціально незахищених груп людей, в тому числі груп із зниженою працездатністю, інвалідністю або хронічними захворюваннями, національного або етнічного походження, прийнятих з метою гарантувати здійснення рівності їх прав, передбачених в цьому Кодексі і виправлення ситуації фактичної нерівності в суспільному житті, яке не рахується дискримінаційним.

Отже, на нашу думку, це говорить про те, що норми для реалізації політики, спрямованої на усунення існуючого нерівності, прописані в законодавстві.

Проте, юрист Х. Малхейрос вказує на те, що трудовим кодексом передбачено, що «відмова (за етнічної ознакою) не вважатиметься дискримінацією, якщо через характер конкретної професійної діяльності або контексту, в якій вона здійснюється, така відмова є виправданою і відповідає професійним вимогам» [266]. Іншими словами, якщо роботодавець здатен виправдати диференційований режим за етнічною або національною ознакою, по мірі необхідності, і якщо це пов'язано з професійними вимогами, то це дозволено.

У той же час Х. Малхейрос зазначає, що, досліджуючи питання існування дискримінації на ринку праці Португалії, він не зміг знайти

жодного випадку, пов'язаного з її проявом за етнічною чи національною ознакою [266].

У свою чергу, ми схильні прийняти позицію Х. Малхейроса та відмітити, що адаптація португальського трудового законодавства до норм Європейського Союзу стала ще одним проявом мультикультуралізму та мала досить помітні позитивні результати.

У контексті дослідження мультикультурної політики не можна не згадати запровадження процедури «збереження» португальського громадянства (тема якого вже частково була розглянута в попередньому розділі), як інструменту збереження і розширення прав для представників інших національностей і етнічних меншин. Нагадаємо, що у 1981 р. Португалія прийняла закон, який дозволив громадянам, що мали громадянство іншої країни, зберігати своє португальське громадянство. До прийняття цього закону, португальські громадяни, які здобували громадянство іншої країни, автоматично втрачали португальське.

Новий закон про громадянство, прийнятий у 2006 р. розширив право на отримання португальського громадянства, в першу чергу дозволяючи третьому поколінню мігрантів отримувати португальське громадянство (третьім покоління мігрантів вважаються ті, хто народилися в Португалії, один з батьків котрих має португальське походження, а інший може бути іноземного походження). Діти, що народилися в Португалії від батьків іноземного походження, або батьків, які не встигли стати громадянами Португалії, у зв'язку з виконання вимог, пов'язаних із постійним місцем проживання, також мають право на отримання португальського громадянства.

Проте, серед дослідників існує і протилежна точка зору, яка заперечує значення законодавчої норми про запровадження процедури «збереження» португальського громадянства для розвитку мультикультуралізму в Португалії. Деякі представники наукових кіл критикують положення про запровадження процедури збереження португальського громадянства,

відзначаючи, що натуралізація іммігрантів залишається на низькому рівні через обмеження, накладені на отримання громадянства особами, які не народилися у Португалії. Проте, у той же час вони відзначають, що Португалія має «толерантний» закон про громадянство (на відміну від Австрії, Бельгії, Данії, Фінляндії, Німеччини, Нідерландів і Норвегії, які розглядаються ними як «обмежувальні закони»).

Одним із інструментів реалізації мультикультуралізму в Португалії є фінансування асоціацій мігрантів, організацій етнічних громад або видів їх діяльності. Законом було юридично визнано створення асоціацій іммігрантів у 1999 р. разом з їх правом на отримання державного фінансування.

Починаючи з 2000 р. число асоціацій іммігрантів і етнічних асоціацій в Португалії значно збільшилася, частково і через прийняття нових ініціатив в області фінансування. Зокрема, асоціації відтепер могли подавати заявку на технічну підтримку і фінансування проектів в рамках програми під назвою GATAIME, яка була спрямована на підтримку діяльності іммігрантських асоціацій через надання технічної підтримки та грантів через Департамент технічної підтримки асоціацій мігрантів і етнічних меншин. Програма впроваджувалась під егідою Управління Верховного комісара з питань імміграції та міжкультурного діалогу. У період з липня 2002 р. до лютого 2005 р. до Вищої комісії надійшло 88 фінансових запитів від 44 асоціацій іммігрантів; 43 гранти були одноразовими, в той час як інші 45 поновлювались на щорічній основі. В цілому, у розглянутий період Комісією було розподілено близько 962 млн. дол. допомоги для іммігрантів і об'єднань національних громад [112].

Водночас у контексті позитивних дій щодо допомоги знедоленим групам мігрантів у справі захисту їх прав на використання мови та культури, на наш погляд, необхідно згадати норми антидискримінаційного законодавства. Португалія має правову основу, яка забороняє дискримінацію за цілою низкою причин: Це відображено у Законі 18/2004, який забороняє

дискримінацію за ознакою раси, кольору шкіри, національності та етнічного походження [66].

Стаття 3 (1) передбачає, що «з метою реалізації цього закону впроваджуються принципи рівного ставлення, які означають відсутність будь-якої дискримінації, прямої або непрямой, за ознакою расового чи етнічного походження», в той час як стаття 3 (2) зазначає, що «усі дії або бездіяльність, що стосуються осіб за ознаками раси, кольору шкіри, національності або етнічного походження, які порушують принцип рівності, розглядаються як дискримінаційні» [66].

Таким чином приходимо до попереднього висновку, що імміграція стала рушійною силою у просуванні рішень португальської влади стосовно сприяння культурній різноманітності та розвитку засобів інтеграції та адаптації іммігрантів у мультикультурне середовище. Розширюючи культурні і соціальні рамки, принцип мультикультурності зазнавав все більшого розповсюдження у соціальній політиці Португалії. Він знайшов своє відображення у законодавчих нормах, які стосуються поваги до культурного плюралізму, запобігання дискримінації за ознакою раси та етнічної приналежності та ін.

Політика мультикультурності знайшла своє відображення і у забезпеченні потреб етнічних громад у засобах масової інформації, і у забезпеченні інших їх потреб через діяльність і підтримку координуючих установ із роботи з іммігрантами. Саме діяльність таких установ з підтримки і адаптації іммігрантів, у поєднанні з ліберальним законодавством, стали однією з причин збільшення потоків іммігрантів у Португалію. У контексті зміцнення мультикультурних зав'язків іммігрантів у приймаючому суспільстві, особливого значення набула підтримка державою іммігрантських організацій та їх діяльності, надання фінансової підтримки у вивченні мови і культури країни перебування.

Оцінити рівень результативності запровадження Португалією політики мультикультурності, на наш погляд, можна через аналіз відповідних

соціологічних досліджень. Аналізуючи їх дані стосовно статусу і становища іммігрантів у португальському суспільстві у 1990-2000-х рр., маємо змогу проаналізувати результати практичного впровадження політики мультикультуралізму у Португалії.

Згідно дослідження, яке було проведено в кінці 1990-х рр. 37% португальських громадян підтвердили, що вони мають контакти з іноземними громадянами, інші 63% заявили, що вони таких відносин не підтримували. Дуже цікавими були результати цього ж дослідження стосовно визначення ступеня стосунків між іноземними громадянами і громадянами приймаючого суспільства. 39,8% опитуваних громадян Португалії визначили свої відносини з іноземними громадянами як дружні і близькі, 11,6% назвали ці відносини сусідськими, 20,2% респондентів відповіли, що мають знайомих іноземців серед колег по роботі і 10,5% визначили їх як стосунки іншого характеру [202].

Іншим питанням, що задавали респондентам, стала оцінка досвіду, який принесло це спілкування у життя португальців, 38,5% громадян сказали, що це спілкування збагачує їх досвід, 24,1% вказали на те, що такий досвід спілкування не відрізняється від будь-якого іншого, 4,7% визнали досвід такого спілкування проблематичним і 1,8% не змогли чітко погодитись із жодним із запропонованих варіантів [202].

Дослідження «Лагес і Полікарпо», які проводили опитування іммігрантів щодо побудови ними стосунків із громадянами Португалії, показало, що 90% іммігрантів відзначили наявність португальців серед їх друзів. При цьому, відсоток був вищим для іммігрантів з Бразилії у порівнянні із іммігрантами з африканських країн і Східної Європи [99; с.145 – 146].

Цікавим є співвідношення в оцінці дружніх і сусідських взаємовідносин. Якщо у африканців і бразильців розрив у відсотках між двома поняттями достатньо високий (20,2% і 9,2% та 22,4% і 6,4% відповідно), то у іммігрантів із Східної Європи різниця між дружбою і

сусідством є значно меншою (відповідно 7,3% і 6,9%), а сам відсотковий показник нижчий [99; с.145-146].

Що стосується сімейних відносин, то бразильці найбільш часто вступають у шлюб з португальцями. Так, 13,1% опитаних португальців мають бразильців серед своїх родичів. Менший відсоток спостерігається у сім'ях африканських іммігрантів і ще менший у сім'ях іммігрантів із Східної Європи [99; с.145-146].

Відчуття безпосередньої близькості громадян приймаючого суспільства до іммігрантів можна також прослідкувати аналізуючи їх відповіді на питання «Як би ви себе почували, якби ваш син / дочка вийшла заміж за іммігранта?». Тільки 12,1% респондентів заявили, що вони будуть почуватися «незручно або дуже незручно». Процентне співвідношення зростало, якщо це стосувалося іммігрантів із Східної Європи і вихідців з країн Африки (22,9% і 24,2%) [99; с. 145-146].

Показовими для нашого дослідження можуть бути і відповіді на запитання про бажання іммігрантів повернутись у країну їх громадянського походження. Так, найбільше охочих повернутися у країну походження виявляють африканські іммігранти (82%), нижчим показником є серед усіх інших іммігрантів (68,9%). При цьому бразильські іммігранти виявляють більше бажання повернутися, ніж іммігранти із Східної Європи (77%). Мотивація щодо повернення у країну походження досить різна: 34,8% респондентів із Східної Європи хоче повернутися у країну походження для возз'єднання сім'ї, і тільки 23,2% бразильців має намір це зробити [100; с.106-112].

Отже, аналіз даних соціологічних досліджень приводить нас до висновку про позитивні наслідки впровадження політики мультикультуралізму, оскільки як представники приймаючого суспільства, так і представники національних громад в цілому схвально оцінюють рівень своїх взаємовідносин.

Підводячи підсумки в розгляді теми мультикультурної політики Португалії в кінці ХХ – на початку ХХІ ст., необхідно відмітити, що її поява та розвиток можуть бути віднесені до періоду адаптації португальського законодавства до норм Європейського Союзу (1986-2006 рр.).

Групи іммігрантів отримали у Португалії не лише офіційне визнання, а й інструменти адаптації в португальське суспільство, а сам процес адаптації почав розглядатися, у контексті загальноєвропейського, як перманентний.

Найбільш яскраво політики мультикультуралізму Португалії проявилась у сфері освіти, проте відповідних фундаментальних змін зазнали і трудове та соціальне законодавство.

Мультикультурне суспільство Португалії з готовністю реагувало на складнощі, з якими зустрічалися іммігранти в їх спробах адаптуватися та приймати участь у соціальному та економічному житті португальського суспільства. Частиною такого підходу стало створення для численних груп іммігрантів у португальському суспільстві умов для збереження власної самобутності та культури.

Саме завдяки політиці мультикультуралізму представники національних громад, представлених у Португалії, отримали право на здійснення ефірного мовлення і випуск друкованих ЗМІ власною мовою та право на отримання державного фінансування асоціації іммігрантів та окремих видів їх діяльності.

Звичайно, реальний досвід міжкультурних взаємодій у португальському суспільстві далекий від ідеального. Ми не можемо констатувати відсутність випадків прояву ксенофобії і етноцентризму, які супроводжуються конфліктністю. Однак ці випадки поодинокі і в більшій мірі для португальського суспільства характерні прояви узгоджених взаємозв'язків різноманітних національних груп іммігрантів, поваги і прийняття їх культурної різноманітності, забезпечення їхніх прав та інтересів.

3.2. Недержавні інструменти соціальної адаптації та інтеграції іммігрантів у суспільство Португалії

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. у широких колах португальського суспільства починає виникати дискусія навколо необхідності існування такої розгалуженої мережі по роботі з іммігрантами, забезпечення їх необхідними документами та обов'язковості відвідування ними тих програм, які були впроваджені для іммігрантів із входженням Португалії в Європейський Союз, адже ці програми досі не знаходили належної підтримки серед різних прошарків португальського суспільства. Відзначимо, що з 1990-х рр. в Португалії було запроваджено кілька видів допомоги, що може бути надана асоціаціям іммігрантів. Найбільш вагомими з них є ті, що надаються урядом або місцевими органами влади, серед яких можна відзначити Програму підтримки іммігрантів РААІ (Programa de Apoio ao Associativismo Imigrante). Фінансова допомога відповідно до цієї програми надавалась на основі підписаних протоколів.

Водночас, відображення структури численних установ та ініціатив у роботі з іммігрантами, що діяли у Португалії і включали в себе різноманітних учасників і механізми взаємодії, забезпечує можливість зрозуміти, що основною їх метою є створення згуртованого мультикультурного суспільства, що корелюється із загальною лінією європейської політики.

Однак, на наше переконання, для створення повної характеристики становища іммігрантів у приймаючому суспільстві нам необхідно проаналізувати недержавні інструменти їх соціальної адаптації та інтеграції. Так, оскільки сам факт імміграції – це і завершення процесу, і початок нового, який передбачає й інтеграцію іммігрантів у приймаючому суспільстві, і їх адаптацію в новому соціокультурному середовищі і оточенні. Тому, побудова суспільства, об'єднаного у своїй різноманітності, стає відповідальністю не лише різноманітних державних установ на центральному і локальному рівні, а й численних недержавних інституцій на вертикальному і горизонтальному рівнях. Європейські держави докладали

значних зусиль задля того, щоб гармонізувати законодавство у сфері надання притулку та імміграції, свідченням чому є Шенгенська угода та Дублінська конвенція (червень 1990 р.), спрямовані на те, щоб встановити спільні вимоги до міграційної політики серед країн ЄС. Відтак, Європейська комісія і Спільний порядок денний щодо інтеграції, рекомендований для країн-членів ЄС, що покликаний розвивати інструменти координації та співробітництва між різноманітними громадськими організаціями, приватними установами і громадянським суспільством з відповідальністю на національному, регіональному й локальному рівнях, відіграють у цьому процесі дуже важливу роль. Такий підхід сприяє обміну досвідом між інституційними партнерами на горизонтальному, вертикальному і локальному рівнях, що об'єднані між собою законодавчо на національному і міжнаціональному рівнях.

Отже, варто зазначити, що обмін досвідом країн Європейського Союзу, не означає лише інформатизацію і оптимізацію процесів у роботі з іммігрантами, оскільки в контексті людського виміру, виключення людського фактору з процесу комунікації, може зменшити його ефективність. Однак нові методи, апробовані і адаптовані у такій європейській державі, як Португалія, можуть бути використані для інформування всіх зацікавлених у підвищенні ефективності роботи з іммігрантами, у тому числі з метою перетворення самого механізму інтеграції іммігрантів у приймаюче суспільство на більш транспарентний процес.

Отже, з огляду на те, що питання ведення систематизованої роботи з іммігрантами через недержавні інституції знаходило свою розробку і на міждержавному рівні серед країн-членів ЄС, його актуальність для нашого дослідження не викликає сумнівів.

Окремі неурядові організації в Португалії відігравали й продовжують відігравати важливу роль в області реалізації політики імміграції та надання притулку як за допомогою їх участі в урядових консультативних органах, так

і в рамках їх партнерських відносин з громадськими організаціями. До таких організацій належать: Служба єзуїтів у справах біженців [120], Португальська католицька місія з міграції [118].

При розгляді питання ролі неурядових організацій у справі інтеграції іммігрантів у приймаюче португальське суспільство в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. особливу роль відіграла Португальська ради у справах біженців Conselho Português para os Refugiados (Portuguese Refugee Council), яка була заснована 20 вересня 1991 р. [113]. Її головною метою було визначено надання сприяння «гуманній та ліберальній політиці надання притулку на національному та міжнародному рівні» [113]. Ця інституція створювалась як оперативним партнером Управління верховного комісаріату Організації Об'єднаних Націй у справах біженців в Португалії та, відповідно до умов Закону «Про надання притулку», має юридичні повноваження для надання консультацій, юридичного супроводу та допомоги особам, які шукають притулку. Також до компетенції Португальської ради у справах біженців було віднесено управління та експлуатацію тимчасового житла для осіб, які шукають притулку (яким було визначено житло у м. Бобадела недалеко від Лісабона), що, в свою чергу, фінансується коштом португальської держави.

Міжнародна організація з міграції (International Organization for Migration / Міжнародна організація з міграції) [115] від моменту свого створення співпрацює з португальською державою і розробляє програму добровільної репатріації. Вона спільно з Імміграційною та прикордонною службою (Serviço de Estrangeiros e Fronteiras), у партнерстві з різними іншими державними та приватними організаціями, розвивають мережу для інформування та консультування іммігрантів, які мають намір повернутися в країну походження за власним бажанням.

Найбільш важливими португальськими неурядовими організаціями, що розпочали роботу в області імміграції наприкінці 1990-х рр., стали Солідарність мігрантів [122] і SOS расизму [123], які на сьогодні є одними з близько 770 установ, що беруть участь у реалізації Програми боротьби з

расизмом [119]. Програма була започаткована з метою сприяти соціальній інтеграції дітей та молоді із найбільш вразливих соціально-економічних прошарків населення у суспільство країни перебування, особливо звертаючи увагу на високий рівень соціальної ізоляції. У рамках своїх цілей, програма сприяє розвитку різних проектів, кожен з яких представляє собою партнерство на інституційному рівні.

Як уже згадувалось раніше, відповідно до спеціального Закону 251/2002 від 22 листопада 2002 р. було створено Вищий комісаріат з питань імміграції та міжкультурного діалогу (Alto Comissariado para a Imigração e Diálogo Intercultural) [112], який з часом перетворився на Верховний комісаріат у справах імміграції та етнічних громад (Alto Comissariado para a Imigração e Minorias Étnicas) – незалежний орган, що надавав уряду Португалії підтримку і консультативні послуги у питаннях імміграції та етнічних громад. Як зазначалось у преамбулі до закону, «інтеграція іммігрантів у португальському суспільстві є однією з цілей, визначених Програмою XV Конституційного Уряду, яка ставить за мету удосконалення політики щодо імміграції задля концентрації необхідних зусиль у галузі розповсюдження гуманістичних цінностей, які є справжніми ідентифікаторами португальської культури. З іншого боку, проблема національних громад набула більш виразних контурів за участю громад іммігрантів через загрозу взаємних непорозумінь і соціальних конфліктів, які неможливо уникнути, всередині приймаючого суспільства» [63].

Таким чином, португальський уряд визнавав необхідність залучення до вирішення проблем імміграції представників широких кіл португальського суспільства та ряду різного роду неурядових організацій і асоціацій задля пошуку оптимального суспільного компромісу та успішної інтеграції іммігрантів у приймаючому суспільстві.

У травні 2007 р. Комісаріат було повністю перетворено на громадську організацію (інституцію) – Інститут з питань інтеграції та міжкультурного діалогу в результаті злиття Вищого комісаріату з питань імміграції та

міжкультурного діалогу зі структурами надання технічної підтримки і координації Програми вибору, Місії з питань діалогу між релігіями та Секретаріату з питань міжкультурного діалогу. Метою Інституту було визначено співпрацю у галузі розробки, упровадження і розвитку державної політики, міжсекторальної та транс секторальної співпраці з питань інтеграції іммігрантів та етнічних громад, а також сприяння діалогу між різними культурами і представниками різних релігій.

У рамках Верховного комісаріату з питань імміграції та міжкультурного діалогу було створено Дослідницьке бюро з імміграції (Gabinete de Estudos e Relações Internacionais e Direitos Humanos), очолюване координатором, який призначався Вищим комісаріатом з питань міграції та мав свою мережу дослідницьких центрів при університетах. Бюро надавало сприяння в проведенні публічних обговорень, дебатів, опитувань, наукових досліджень, які стосуються питань імміграції, самих іммігрантів та етнічних громад, які проживають у Португалії.

Висока комісія з питань міграції (Alto Comissariado para as Migrações) сприяє Дослідницькому бюро в проведенні досліджень, шляхом надання доступу до даних про окремі групи іммігрантів, а також у спілкуванні з громадськими організаціями, зокрема, асоціаціями мігрантів, або іншими публічними чи приватними установами, які займаються питаннями захисту прав людини та толерантності – загально визнаними цінностями європейського суспільства.

Автори прийшли до висновку, що широкомасштабні програми та інститути Високої комісії з питань міграції покликані не лише забезпечувати механізми координаційного зв'язку, або провокувати дискусію навколо вже існуючої практики роботи з мігрантами, як це намагаються представити їх опоненти, а розвивати впроваджені механізми позитивної комунікації між іммігрантами і приймаючим суспільством, яке сповідує принципи рівності і уникнення дискримінації. І Португалія, на думку переважної більшості

експертів, досить успішно виконала це завданням, адже її система роботи з іммігрантами визнана однією з найкращих в Європі.

Окрім вже згаданих вище неурядових організацій у галузі приватних ініціатив щодо адаптації іммігрантів у приймаючому суспільстві успішно працює ряд координуючих органів. Так, при визначенні державної політики в цій галузі допомагає Консультативна рада з питань імміграції (Conselho Consultivo para os Assuntos da Imigração) [117; с.80 – 82], на чолі з високим Комісаром з питань імміграції та міжкультурного діалогу. Основною метою цього органу є забезпечення участі асоціацій, що представляють іммігрантів, та соціальних інституцій, у процесі визначення політики в галузі соціальної інтеграції іммігрантів в Португалії, спрямовану на боротьбу із відчуженням. Також до її компетенції належить забезпечення співробітництва асоціацій іммігрантів, соціальних партнерів та інститутів соціальної солідарності у визначенні політики інтеграції іммігрантів та боротьби з маргіналізацією. Консультативну Раду очолює Міністр Президії Ради міністрів Португалії. До її складу входять секретарі Президії Ради міністрів, Високий комісар з питань міграцій, керівники інформаційного та юридичного центрів Президії Ради міністрів, Комісії у справах рівності та прав жінок, Комісії у справах праці, Інституту ЗМІ, португальського радіомовлення та телебачення, представники асоціацій іноземних громад, що діють на території країни, тощо.

Уже наприкінці 1990-х рр. тема імміграції стала об'єктом різних конференцій, семінарів та наукових дискусій. Основним координатором виступав Верховний комісаріат у справах інтеграції та етнічних громад, визначаючи теми цієї дискусії, надаючи пояснення явищу імміграції, новим перспективам і його наслідкам для приймаючого суспільства, а також сприяв позитивній інтеграції іммігрантів у приймаюче суспільство через надання належної юридичної підтримки, доступу до послуг охорони здоров'я, забезпечення робочими місцями і належним рівнем освіти.

Через стимулювання наукової дискусії на початку 2000-х років, конференцій і досліджень на національному і міжнародному рівні, почалося

дослідження на науковому рівні явища імміграції, яке завжди було очевидним у національній дійсності. Тепер явище імміграції досліджувалося як у площині національних і культурних аспектів, так і у контексті міжлюдських відносин. Серед видатних португальських науковців, що присвятили свою діяльність вивченню цього явища ми можемо назвати Анну Паулу Круз Бежо Ріко Хорту, Руї Пену Піреса, Хорхе Сільву Макасті Малейроса, Марію Люсінду Круз душ Сантос Фонсеку та Фернандо Луїса Мачадо.

Отже, проаналізувавши цілі та механізми функціонування португальських недержавних інституцій по роботі з мігрантами, які були визначені їх установчими документами, приходимо до попереднього висновку, що їх визначною рисою можна назвати тісну співпрацю з державою через надання консультативних послуг та виконання державного бюджету у цьому напрямі.

Окремої уваги в контексті нашого дослідження заслуговує тема ролі національних асоціацій громад іноземців та їх залучення до соціального життя Португалії як певного виду недержаних інструментів соціальної адаптації іммігрантів у приймаючому суспільстві. Іммігранти облаштовують своє життя у приймаючому суспільстві в процесах соціальної інтеграції, культурної самобутності та участі у політичних процесах. Так, участь у національних асоціаціях мігрантів є одним із факторів адаптації і соціальної інтеграції, на ряду із фактором професійної реалізації та інших факторів економічного характеру.

Багато португальських науковців приділяють значну увагу дослідженню територіального розподілу громад іммігрантів, адже їх безпосередня присутність і поведінка формує ставлення до іммігрантів приймаючого суспільства на місцях з огляду на здатність інтегруватися і облаштувати своє побутове життя. Численно, іммігранти найбільш концентровано представлені у столичному районі Лісабона. Так, відповідно до демографічних досліджень у 1991 р. вони склали 5% від усього

населення Великого Лісабона. Протягом 1990-х рр., 64% населення цього ж регіону склали іммігранти, з них 72,9% - іммігранти з Гвінеї-Бісау і 90% іммігранти з Сан-Томе. Бразильські іммігранти також сконцентровані в столичному районі Лісабона, однак проживали більш розпорошено. Що стосується іммігрантів із Східної Європи, то майже 49% влаштувалися у регіоні Алгарве.

Для розуміння процесу утворення асоціацій і національних громад та характеру їх залучення до вироблення соціальної політики у Португалії, нам необхідно коротко звернутись до історії початку процесу самоорганізації мігрантів у кінці ХХ ст.

Висока концентрація іммігрантів з країн PALOP на околицях великих міст в останній чверті ХХ ст. стала однією із причин створення у межах Великого Лісабона незаконних житлових районів. Найвідоміші з них – «Bairro 6-de-Maio», «Estrela d'Africa», «Fontainhas» та ін. У 1990-их рр. ці нетрі-міста почали перетворюватись на гетто наповнені іммігрантами та закриті для навколишнього населення. До середини 1990-их рр. як місцева, так і центральна влада не приділяла достатньої уваги цим осередкам іммігрантів. У більшості випадків у такому середовищі були відсутні елементарні умови життя, панувала бідність та відбувався процес маргіналізації. В таких умовах відбувалось формування та виховання другого покоління іммігрантів, для яких освіта і навчання не відігравали жодної ролі у процесі їх соціалізації та соціальної інтеграції. Саме вони стали осередками формування бандитських угруповань, які загострили криміногенну ситуацію у португальському суспільстві, чим викликали не аби яке обурення місцевого населення. Своєрідні міста – гетто стали збудниками злочинності. Однак, в той же час, вони ставали основою створення організацій всередині громад, які на свої початках мали стихійний характер. Саме ці організації стали ініціаторами пошуку кращих умов життя для своїх спільнот та кращих можливостей, а також оцінки з середини самої спільноти.

Водночас, розвиток громадських організацій іноземців, на думку більшості соціологів, яку ми, в свою чергу, поділяємо, чітко демонструє зрілість спільноти іммігрантів, виступаючи як об'єднуюча ланка з приймаючим суспільством, створюючи можливість реалізовувати політичні і соціальні права іммігрантів у цьому суспільстві. Метою цих асоціацій, в переважній більшості, визначався захист і заохочення прав іммігрантів у приймаючому суспільстві, механізмів підтримки асоціацій іммігрантів, спрямованих на поліпшення умов життя, забезпечення соціальних і культурних прав іммігрантів, запобігання або припинення дискримінації та расизму.

Доступ до соціальних послуг є одним із найважливіших аспектів оцінки стану соціалізації і адаптації іммігрантів у приймаючому суспільстві. До них належать освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, забезпечення житлом тощо. За цими показниками, як правило, оцінюють рівень розвитку окремих громад, що, в свою чергу, розглядається як основні і фундаментальні аспекти отримання португальського громадянства.

Ми можемо визначити три етапи розвитку асоціацій іммігрантів у Португалії:

1) Перший етап – друга половина 1970-х рр. – кінець 1980-х рр. У цей період об'єднання почали з'являтися неформально на усій території Великого Лісабона, як допоміжний інструмент інтеграції у приймаюче суспільство іммігрантів із країн PALOP;

2) Другий етап, який характеризується створенням об'єднань у якості засобів для соціальної і економічної інтеграції іммігрантів, розпочався у першій половині 1990-х рр. Цей етап характеризується різким збільшенням кількості асоціацій іммігрантів, які намагались здійснювати перші кроки у політичному житті країни поселення. Їх основної метою визначалось забезпечення прав іммігрантів і розвитку більш комплексної і довгострокової співпраці із владою країни перебування.

3) Третій етап можна умовно визначити етапом «зрілості розвитку асоціацій». Він охоплює період від другої половини 1990-х рр. Протягом цього періоду маємо змогу відслідкувати процес як офіційного визнання іммігрантських об'єднань, так і подальшого розвитку правової бази, що до них застосовувалась.

Отже, як ми бачимо із наведеного вище, асоціації іммігрантів у Португалії вже на початковому етапі свого формування відзначались високим рівнем самоорганізації та здатністю діяти спільно із органами центральної влади при виробленні державної політики з інтеграції мігрантів у приймаюче суспільство та виконанні відповідних рішень центральних і місцевих органів влади.

У контексті розгляду теми участі асоціацій іммігрантів у соціальному житті Португалії як окремого недержавного інструменту їх адаптації маємо звернутись до нормативно-правової бази, на основі якої такі асоціації діяли.

Так, законодавство, що застосовувалась до асоціацій іммігрантів у 1990-их рр., визначало їх як повноправних учасників процесу визначення і реалізації імміграційної політики і політики в галузі соціальної та економічної інтеграції іммігрантів. Зокрема, законом №115/99 від 3 серпня 1999 р., який стосувався правового статусу асоціацій іммігрантів (остання редакція Закону була здійснена у 2008 р. – прим. авт.), статтею 4 визначались права асоціацій іммігрантів, серед яких: брати участь у визначенні імміграційної політики, в законодавчих процедурах, пов'язаних із міграцією, у роботі консультативних органів, отримувати ефірний час на громадському радіо і телебаченні, користуватись всіма правами і привілеями, наданими законом для юридичних осіб у житлово-комунальній сфері, бути звільненими від судових витрат і сплати гербового збору, здійснювати запити до компетентних органів стосовно інформації і документів про визначення і реалізацію міграційної політики, звертатись до органів державної влади за захистом прав іммігрантів, брати участь у діяльності місцевих органів влади у визначенні і здійсненні політики місцевої влади щодо іммігрантів,

отримувати технічну та фінансову допомогу з боку держави [73]. В той же час, відповідно до цього Закону, права, визначені у статті 4, можуть бути надані лише об'єднанням, репрезентативність яких визнається центральною владою Португалії [73].

Окремі форми технічної та фінансової підтримки асоціацій іммігрантів з боку держави були додатково визначені Законом 75/2000 від 9 травня 2000 р. [68].

Таким чином, із аналізу законів Португалії щодо прав асоціацій національних громад, нам стає зрозумілим, що політика держави стосовно питання інтеграції іммігрантів була спрямована не лише на залучення асоціацій до процесу вироблення політичних рішень у цій галузі, але і на заохочення утворення такого роду організацій, що, у свою чергу, спрощувало здійснення налагодженої роботи з ними.

Ще одним важливим фактором соціалізації іммігрантів у Португалії в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. стала релігія та різного роду релігійні організації. Так, від часу падіння колоніального режиму збільшувалось релігійне різноманіття мігрантів, що обирали Португалію країною свого остаточного поселення. Відбувалось зростання мусульманських громад (іммігранти з Африки та Індії), індуїстської спільноти (індійські іммігранти), буддистських (вихідці з Далекого Сходу) і православних громад (іммігранти зі Східної Європи), а також інших християнських течій (в основному бразильські іммігранти).

Опитування Лагеса і Полікарпо показали, що 42,9% іммігрантів відносять себе до католиків, 23,4% – до православних, 10,3% – до представників інших християнських релігій і 4,7% – до протестантів [99].

Очільники католицької церкви Португалії також вказала збільшення протягом 1990-х рр. представників різних національностей серед своїх прихожан. Наприклад, Патріархія Лісабону окремо визначала священиків для проведення богослужінь для представників бразильської, польської, грецької,

та української католицької спільнот, крім традиційних німецької, іспанської, французької, англійської та італійської громад.

У цілому, католицька церква Португалії зробила досить вагомий внесок у процес покращення доступу громад іммігрантів до освіти, забезпечення їх прав та соціальної підтримки.

Складною соціальною проблемою в Португалії, яка, поміж іншого, мала бути вирішена (та продовжує залишатись не розв'язаною) і за допомогою недержавних інструментів, стала проблема підвищення рівня злочинності, що, традиційно, у свідомості місцевого населення пов'язувалась із збільшенням кількості мігрантів. У цьому контексті показовими для нас є дані соціологічних досліджень. Так, за опитуванням Лагес і Полікарпо, із твердженням «Іммігранти вчиняють більше злочинів, ніж португальці», 39,5% респондентів відповіли негативно, 30% погодились [100].

Водночас, ставлення до проблеми зв'язку іммігрантів із злочинністю у кінці XX – на початку XXI ст. різнилось в залежності від їх національності. Так, у суспільній думці португальців африканці, перш за все, асоціювались із вчиненням насильства (62,5%) та незаконним обігом наркотиків (47,9%), бразильці – з проституцією (56,8%), а іммігранти зі Сходу з організованою злочинністю (52,4%), але також із насильством (43,7%) і проституцією (38,7%) [100].

Гомес пояснював високий рівень злочинності серед іноземців тим, що вони проявляють більшу здатність до інтеграції у найнижчі прошарки португальського суспільства [233].

Показовими в питанні зв'язку іммігрантів із причетністю до криміналу є і результати демографічних досліджень. Так, відповідно до даних 2002 р. 57,7% іноземних ув'язнених у португальських пенітенціарних установах були родом з Африки (з них 93,1% із країн PALOP), 26,1% з Європи (23,8% українців і 22,3% іспанців), 12,4% з Латинської Америки (з них 60% з Бразилії) і 3,8% з інших країн. При порівнянні із даними 1999 р., у 2002 р. відбулося помітне зниження злочинності серед африканців (64% в 1999 р), а

також збільшення частки скоєних злочинів європейцями, походженням з таких країн як Україна, Росія і Румунія (42,7% європейських ув'язнених у 2002 р., у порівнянні з 29,7% за попередній рік) [233].

Отже, можемо констатувати, що однією з проблем інтеграції іноземців у приймаюче суспільство в Португалії продовжує залишатись проблема зв'язку іммігрантів із криміналом. Хоча представники місцевого населення не асоціюють рівень збільшення або зменшення рівню злочинності виключного із питанням наявності або відсутності іноземних елементів, як показують дані соціологічних та демографічних досліджень великий відсоток осіб, що відбувають покарання у місцях позбавлення волі за вчинення карних злочинів, становлять саме іноземці. Науковці пояснюють існування такої проблеми саме тим, що, не зважаючи на усі зусилля держави, найшвидше відбувається інтеграція між маргінальними прошарками суспільства як місцевого так і іноземного елементів.

Ще одним питанням, що має важливе значення у контексті нашого дослідження є питання адаптації іммігрантів у приймаюче суспільство у культурному сенсі. Серед іншого, така адаптація визначається через різні прояви побутової культури, зокрема культури харчування. Поширення різних продуктів і напоїв національних кухонь на ринку Португалії почалось через запровадження їх продажу у супермаркетах. Пізніше, нові типи продуктів були запроваджені до товарообігу адаптованими до смаків португальців. Незважаючи на відсутність статистичних даних щодо цього за 1990 – 2000-і рр., можна спостерігати зростаючу кількість різних національних ресторанів, особливо поблизу великих мегаполісів. У столиці країни Лісабоні знаходиться основна кількість ресторанів такого типу. Це легко пояснюється тим, що її жителі мають досить високий інтерес до нових смаків і звичок іммігрантів та порівняно простіше їх сприймають.

На кінець 2000-х рр. ми можемо спостерігати три великих впливових етнічних групи у сфері харчування: американці, араби та представники різних країн Європи. Вплив Бразилії залишається поза конкуренцією через

тривалі історичні і культурні зв'язки. Крім того, великий потік бразильських іммігрантів стимулює ще більше споживання національних продуктів цього регіону. Зокрема, особливий вид бразильського м'яса був добре прийнятий на ринку і став частиною багатьох бразильських і навіть португальських меню.

Таким чином, можемо підсумувати, що окремі прояви культури національних громад, що представлені в Португалії, зокрема культури національної кухні, також можуть бути визначені одним із дієвих та водночас безболісних недержавних інструментів адаптації та інтеграції іноземних елементів до приймаючого суспільства.

Зіткнувшись і культурною різноманітністю, неурядові організації (як ми уже частково згадували) також зіткнулися із вирішенням проблем бідності, безпеки, освіти та охорони здоров'я, сприяння розумінню і сприйняттю португальського населення самих іммігрантів, розвитку гармонії і терпимості у суспільстві. Як приклад такого роду ініціатив, можна відзначити Тиждень країн східної культури, який було проведено у травні 2002 р. у Санта-Марія-да-Фейра, організаторами якого стали «Асоціація кращого життя», «Технологічний центр» та інші. Метою цього заходу стало заохочення іммігрантів зі Сходу більш активно брати участь у житті португальської громади, а також показати країни Сходу у їх культурній різноманітності: музиці, гастрономії, живописі, танцях та традиціях.

Що стосується культурної інтеграції, то в португальському суспільстві, є окремі групи іммігрантів, які вирізняються на загальному фоні. Вони могли стати і продовжують бути прикладом для багатьох інших національних громад, а також самих португальців, які визначають їх як таких, що покращують загальний міжнародний імідж країни. Серед прикладів можемо назвати групи спортсменів різних національностей (бразильці, українці, болгары та ін.) які протягом 1990-х-2000-х рр. демонстрували визначні спортивні досягнення під португальським прапором.

Особливо відзначають вплив іммігрантів у розвитку класичної музики і формування багатонаціональних оркестрів. Тут визнали їх навички роботи,

дисципліни і організації, зокрема представників країн Сходу. На думку експертів, внесок цих фахівців у підготовку музикантів, впровадження нових методів роботи і ритму, сприяє технічному підвищенні якості музики.

Таким чином, ми маємо підстави стверджувати, що залучення іммігрантів до культурного та спортивного життя Португалії є ще одним дієвим недержавним інструментом адаптації та інтеграції іммігрантів до приймаючого суспільства. Крім того, на нашу думку, саме такі методи застосування «м'якої сили» є найбільш результативними, оскільки вони сприяють подоланню культурних кордонів та кращому порозумінню між місцевим населенням та іноземними елементами.

Підсумовуючи розгляд теми недержавних інструментів соціальної адаптації та інтеграції іммігрантів у приймаюче суспільство Португалії у 1990-2000-х рр. маємо виокремити основні суб'єкти, за допомогою яких португальський механізм інтеграції іноземців до приймаючого суспільства було визнано одним із найкращих в Європі. Ними стали різного роду неурядові організації, які, у тісній співпраці з органами державної влади, брали активну участь в роботі урядових консультативних органів та виконанні державного бюджету стосовно цього питання. Водночас, важливу роль у справі адаптації мігрантів у приймаючому суспільстві відігравали і національні асоціації громад іноземців, які відзначались високим рівнем самоорганізації та здатністю вести злагоджений діалог із центральними органами влади Португалії. Також, неабиякого значення у справі інтеграції мігрантів у культурне життя приймаючого суспільства відіграло їх залучення до різного роду релігійних, мистецьких та спортивних заходів, що стали проявом «м'якої сили» та дієвим механізмом налагодження позитивної комунікації між місцевим та іноземним населенням.

Висновок до розділу третього

Здійснення аналізу державної та недержавної складових політики мультикультуралізму в Португалії в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. дозволило нам дійти таких висновків.

До запровадження політики мультикультуралізму влада Португалії звернулась у період адаптації законодавства країни до європейських норм (1986-2006 рр.), що з одного боку було вимогами країн ЄС по відношенню до нової учасниці спільноти, а з іншого стало необхідністю у зв'язку із різким збільшенням потоку іммігрантів, що у свою чергу, було одним із наслідків падіння колоніального режиму в Португалії.

Найбільш яскравих проявів політика мультикультуралізму в Португалії зазнала у сфері середньої та вищої освіти, що проявлялось через запровадження відповідних шкільних предметів, посилення боротьби із дискримінацією та діалогу солідарності між різними народами та етнічними громадами. Саме визначення сфери освіти, як основної ланки формування мультикультурного та толерантного суспільства в Португалії, на нашу думку, стало однією із заповорок успіху соціальної політики цієї країни стосовно іммігрантів.

У той же час, у 1990-х – на початку 2000-х рр. до португальського соціального законодавства було внесено ряд змін, що забезпечили швидкий, а головне безболісний, процес інтеграції іноземців до приймаючого португальського суспільства. Серед таких маємо відзначити: запровадження інституту соціально-культурного посередника, створення оперативної групи із забезпечення рівності та інтеграції ромів та ряду впливових державних інститутів, які діяли в цьому напрямі.

Політика мультикультуралізму знайшла свої прояви й у інших сферах суспільного життя Португалії, зокрема залучення іммігрантів до випуску власних друкованих ЗМІ і здійснення ними суспільного мовлення, внесення змін до трудового законодавства та здійснення державного фінансування асоціацій мігрантів або окремих видів їх діяльності.

Водночас, залучення недержавних інструментів соціальної адаптації та інтеграції іммігрантів у приймаюче суспільство Португалії у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. стало ще однією з вимог часу та вимог загальноєвропейської політики. Так, ряд португальських неурядових організацій через здійснення таких функцій, як участь у загальнодержавній програмі боротьби із расизмом, розробка програми добровільної репатріації, проведення консультації із урядом, наукових досліджень та публічних обговорень, забезпечення участі асоціацій іммігрантів у процесі вироблення відповідної державної політики та ряду інших видів діяльності, відіграли визначальну роль у процесі налагодження позитивної комунікації між органами центральної влади Португалії та мігрантами, які обрали її країною остаточного поселення.

Також ми схильні вважати, що асоціації громад іноземців, представлених у Португалії, завдяки високому рівню своєї самоорганізації, змогли стати активним суб'єктом вироблення державної політики інтеграції. Саме завдяки цьому асоціації громад іноземців у Португалії на законодавчому рівні було визнано повноправними учасниками формування і реалізації міграційної політики та внесено відповідну статтю видатків до португальського бюджету.

Не менш дієвими, на наше переконання, були і такі недержавні інструменти соціальної адаптації іноземців у Португалії як їх залучення до релігійного, культурного та спортивного життя.

Отже, саме вдале поєднання державної та недержавної складової соціальної адаптації та інтеграції мігрантів у приймаюче суспільство Португалії забезпечили успіх політики мультикультуралізму та визнання португальської моделі соціальної політики однією із найбільш вдалих у Європі.

РОЗДІЛ IV. УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ГРОМАДА У СТРУКТУРІ МІГРАЦІЙНИХ ПОТОКІВ ПОРТУГАЛІЇ

4.1. Формування української національної громади в Португалії

Як уже згадувалось у попередніх розділах, після вступу Португалії до Європейського Союзу збільшився потік мігрантів, що прибували до цієї країни з метою працевлаштування. Саме на 1990-і рр. припала найбільш активна фаза української трудової імміграції до Португалії. Однією з причин імміграції українців стала складна економічна ситуація в Україні, особливо у західних регіонах країни, де в галузі сільського господарства місцева влада не могла забезпечити роботою усіх мешканців, а промисловість була недостатньо розвиненою. За період 1990-2000-х рр. змінилися як відносний обсяг і характер потреби в робочій силі приймаючої країни, так і світові тенденції міграційних процесів, серед яких виникнення транснаціональних просторів і товариств, нових форм міграції, тощо. Однак усі ці процеси лише опосередковано впливали на раціональність прийняття рішення про міграцію українцями, зокрема до Португалії.

Історія формування та розвитку імміграційної політики Португалії в контексті безпосередньо українського питання не достатньо висвітлена в науковій літературі, українська історіографія теми практично відсутня. Тож, на нашу думку, для початку розгляду теми формування української національної громади в Португалії доцільним буде короткий аналіз наукових поглядів на причини, що спонукали українців до еміграції в період кінця ХХ – на початку ХХІ ст.

Так, дослідниця в галузі державного управління А.О. Надточій, аналізуючи загальні причини еміграції українців у перші роки незалежності, звертає увагу на те, що зменшення населення окремих регіонів внаслідок його виїзду закордон вказує на сукупність несприятливих умов всередині країни, які «виштовхують» громадян держави в міжнародні міграційні процеси. Одним із факторів такого «виштовхування» трудових ресурсів за

кордон є економічний, а саме низький рівень оплати праці. Іншими факторами є сукупність політичних, соціальних та психологічних явищ суспільного буття, серед яких: політична нестабільність, корумпованість усіх гілок влади, відсутність культури (традиції) виконання законів, безвідповідальність вищих посадових осіб органів державної влади, недіючі правові механізми захисту прав власності, тощо [176; с.1-3].

Цю думку поділяє і А. Зубик, який визначає головними причинами міграції українців до Португалії, пік активності якої припадав на 1999 – 2003 рр., низький рівень економічного розвитку, високий рівень безробіття, затримки з виплатою заробітної плати та невідповідність прожиткового мінімуму рівню життя [131; с.180].

Інша українська дослідниця О.А. Малиновська у своїй аналітичній доповіді «Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування» наголошує на існуванні зовнішніх факторів, що спонукали до збільшення трудової міграції з України у 1990-х рр. Такими факторами вона називає міграційні амністії, які, наприклад, проводили уряди Італії, Іспанії, Португалії та Греції; запровадження нового трудового законодавства, що розширило можливості легального працевлаштування, тощо [151; с.5].

Дослідження української міграції до Португалії португальськими вченими відображають дві головні проблеми. Вони прагнуть, по-перше, зрозуміти, чому вона відбулася раптово, і відслідкувати роль організованих груп із перевезення нелегальних мігрантів у цьому процесі, а по-друге, визначити, як українці інтегруються в країну. Доцільним у даному контексті буде і приведення португальської точки зору щодо причин, що спонукали вихідців із країн Східної Європи до імміграції.

Так, одна з найбільш відомих дослідниць української імміграції до Португалії М.Л. Фонсека, у своїй доповіді «Імміграція у середні міста та сільську місцевість: на прикладі східноєвропейців у регіоні Евора (південна Португалія). Нові хвилі: міграція зі Східної до Південної Європи», зазначила, що основною причиною активізації імміграційних процесів із

східноєвропейських країн стало існування нелегальних мереж постачання робочої сили, які підтримували тісні зв'язки із потенційними роботодавцями у Португалії. За словами авторки доповіді, процесу збільшення кількості іммігрантів зі Сходу Європи сприяло проведення процесів легалізації мігрантів у 2001 р. та масове надання посвідок на тимчасове проживання у Португалії. Ще однією з причин збільшення потоків іммігрантів із східноєвропейських країн став дефіцит національної робочої сили у сферах виробництва та послуг. З одного боку, такий дефіцит пояснювався швидкими темпами старіння населення та збільшенням зайнятості молоді у більш високооплачуваних сферах економіки, або масовим виїздом молоді закордон у інші країни Європейського Союзу. З іншого боку, збільшенню міграції сприяло створення португальським урядом нових робочих місць у сфері будівництва, що було обумовлено необхідністю швидкого розвитку спортивної інфраструктури до чемпіонату Європи з футболу у 2004 р. [226].

Отже, посилаючись на аналіз висновків вітчизняних та західних науковців щодо причин, що спонукали українців та вихідців з інших країн Східної Європи до переїзду в Португалію, ми можемо виділити ряд внутрішніх факторів, до яких належали нестабільна економічна та політична ситуація, високий рівень безробіття і корумпованості усіх гілок влади, недіючі механізми захисту прав фізичних та юридичних осіб, та зовнішніх, серед яких сприятливе трудове законодавство, проведення міграційних амністій, наявність дефіциту робочої сили у сфері виробництва і послуг. На нашу думку, посилаючись на свідчення наших співвітчизників – мігрантів, до причин початку масової імміграції українців до Португалії необхідно додати бажання робітників мати кращі умови життя та гідні умови праці, бажання мати відчуття загальної безпеки, що в реаліях пострадянських країн кінця ХХ - початку ХХІ ст. було практично недосяжним.

Формування української громади в Португалії відбувалось досить швидкими темпами, що, поміж іншого, пояснювалось особливим сприянням з боку португальського уряду, про яке вже згадувалось вище. Показовими

для висвітлення теми формування української національної громади є дані Національного інституту статистики Португалії щодо кількості українців, зареєстрованих у Португалії у 1999-2006 рр.

Так, якщо у 1999 р. органами португальської влади було зареєстровано 123 новоприбулих українці, то вже через шість років ця цифра склала 66281 осіб. У наступні роки можемо спостерігати зменшення кількості українців, що обирали країною свого призначення Португалію. Таким чином, на момент 2006 р. у Португалії було зареєстровано 41 530 українців, які в'їхали до країни [114].

Аналіз статистичних даних дозволяє нам підтвердити тезу, по те, що формування української національної громади у Португалії відбувалось надзвичайно швидко, оскільки за період перших років XXI ст. кількість українців, що в'їхали до Португалії, щороку збільшувалась у геометричній прогресії.

Як уже згадувалось у попередніх розділах, кінець XX ст. став для Європи періодом значних змін у багатьох сферах життя суспільства. На європейському континенті набирали обертів нові міграційні тенденції, пов'язані із посиленням регіональної інтеграції. Португалія, яка традиційно належала до переліку країн, що постачали робочу силу в Європу, почала приймати мігрантів. На початку 1990-х рр., коли більшість країн Центральної та Північної Європи запровадили серйозні обмеження по відношенню до іммігрантів з третіх країн, умови, які надавались іммігрантам в Португалії, стали для них заохочувальним стимулом. Збільшення попиту на робочу силу у сфері будівництва, туризму та інших секторах економіки Португалії в другій половині 1990-х рр., викликали збільшення потоку іммігрантів з країн, які, на відміну від попереднього етапу, не мали жодних історичних і культурних зв'язків з Португалією. Серед таких країн була і Україна.

Водночас, вважаємо за доцільне наголосити, що у відповідності до принципів португальської імміграційної політики, вихідці з України, які і представники інших країн, що виїжджали на постійне проживання до

Португалії, отримували статус національної громади. Статус національної меншини у Португалії мали лише цигани, про що ми дізнаємось вивчаючи документи Посольства України початку 2000-х рр. [11].

Українська міграція до Португалії кінця 1990-х – початку 2000-х років була переважно міграцією чоловіків за короткостроковими міграційними проектами у сфері будівництва. Цей процес був викликаний великим попитом на робочу силу у будівельному секторі того часу в країні.

Згодом, серед кількості українських іммігрантів у Португалії зростає кількість українських жінок, пов'язаних з процесами возз'єднання сім'ї, а проекти короткострокового перебування перетворилися на середньо- та довгострокові.

Відсутність історичних зв'язків з країною сприяла географічному розселенню українців по всій території Португалії на відміну від груп, які мали з Португалією тісні історичні зв'язки і селилися у районі Великого Лісабону і менших містах, для прикладу в Алгарве.

В основному мігранти з колишніх португальських колоній в Африці, переважно були зосереджені в районі Великого Лісабону, а українські іммігранти селилися по всій країні, навіть на територіях, які раніше були малозаселеними іммігрантами. Це спостерігалось, наприклад, у районі Евора, в південному регіоні Алентежу, де українські іммігранти були залучені можливостями місцевого ринку праці. Відсутність історичних зв'язків сприяла їх територіальному розсіюванню.

Варто відзначити, що переважна більшість коротко- та середньострокових планів роботи українців у Португалії перетворилися на постійні. При цьому, оцінка наслідків імміграції самими українцями в основному позитивна, не зважаючи на зниження їх кваліфікації на ринку праці.

Португальське імміграційне законодавство дозволило нелегальним іммігрантам отримати дійсний дозвіл на проживання в країні, якщо вони

могли довести свою зайнятість на ринку праці через украдений з роботодавцем контракт та підтвержені виплати соціального забезпечення.

Водночас не слід забувати про ту категорію осіб, які отримали португальське громадянство і це жодним чином не вплинуло на їхні плани мігрувати в інші країни Європи.

Для висвітлення питання формування української національної громади в Португалії вважаємо необхідним навести статистичні дані, що демонструють залучення українських іммігрантів у різних сферах португальської економіки.

Так, аналізуючи дані Національного інституту статистики Португалії щодо кількості трудових договорів, укладених з іноземцями, які не є громадянами країн-членів Європейського Союзу, за 2001 р. маємо підстави підтвердити загальновизнаний факт, що галуззю, у якій було задіяно найбільшу кількість вихідців із країн Східної Європи, у тому числі із України, була сфера будівництва (49,8%). Іншими сферами португальської економіки, у яких було зайнято найбільше вихідців з України стали готельно-ресторанний бізнес (19%), промислове виробництво (10,3%), торгівля (10%). Найменша кількість робітників-вихідців зі Східної Європи спостерігалась у металургійній галузі (0,7%) [114].

Одним із факторів, що впливали на зміни на ринку праці Португалії в галузі цивільного будівництва, що в свою чергу впливало на збільшення попиту на кваліфіковану робочу силу у цій галузі, ми можемо визначити проведення в Лісабоні будівельної виставки ЕКСПО-98.

На користь цієї тези можуть бути використані і результати досліджень португальського соціолога Ф.Л. Мачадо, який визначає однією з причин зростання кількості іммігрантів, що бажали працювати у будівельному секторі, розгортання великих робіт у галузі, пов'язаних із проведенням ЕКСПО-98 [262; с.58]. Для підготовки й проведення виставки була задіяна значна кількість робітників, у тому числі українців, які відзначались своєю високою кваліфікацією, та чия праця оплачувалась дешевше ніж праця

місцевого населення. Однак, по її завершенню уряду Португалії необхідно було вирішувати проблему їх подальшого працевлаштування.

Для ілюстрації цього взаємозв'язку наведемо приклад із португальської преси кінця 1990-х рр. Так, із інтерв'ю із координатором Союзу профспілкових організацій Лісабону Арменіо Карлосом, опублікованого у щоденній газеті «Avante!» від 9 червня 1998 р., дізнаємось про те, які наслідки мало проведення цього заходу для 3,5 тис. робітників із різних країн Східної Європи, права на належне подальше працевлаштування яких відстоювали профспілкові організації. Поміж іншого, респондент зазначав, що «уряд, який вирішив провести ЕКСПО-98 у Лісабоні взяв на себе відповідальність за тисячі людей на ринку праці. Після виставки простір буде продовжувати працювати, зазнає змін, будуть побудовані нові об'єкти... Але очевидно, що він не зможе задіяти усіх людей, які працевлаштовані нині. Наша вимога полягає у тому, що ми і робимо, щоб домогтись від уряду вживання заходів для збереження робочих місць. Мають бути знайдені альтернативи для залучення цих працівників [103]».

Отже, основною галуззю португальської економіки, яка була найбільш привабливою для українців і попит у якій на українську робочу силу був найбільший, у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. була галузь будівництва, а одним із шляхів, якими можна було отримати шанс на легальне перебування, а згодом і отримання громадянства, була активна участь у міжнародних профспілках.

Проаналізувавши ряд архівних документів та матеріалів періодичної преси ми доходимо висновку, що проведення у Лісабоні виставки ЕКСПО-98, та функціонування у її структурі українського павільйону відіграло не аби яку роль як для представлення українських науково-технічних досягнень того часу португальській аудиторії, так і для визначення нового етапу у самоорганізації української національної громади у Португалії. Зокрема, із матеріалів, що зберігаються у фондах Державного архіву Міністерства закордонних справ України, ми дізнаємось, що Й.В. Посол Португальської

Республіки в Україні Мануель Карлос-Реал 10 листопада 1998 р. у своїй бесіді з першим заступником міністра А.Д. Бутейком відзначав, що президент Португалії, оглянувши український павільйон висловив своє задоволення ним [5].

Вважаємо за необхідне також звернути увагу на тому, що приміщення (324 м²) для українського павільйону та проведення у контексті Всесвітнього форуму Дня України 24 серпня 1998 р. було надано португальської стороною безкоштовно. День України, за даними із аналітичної довідки Посольства України у Португалії, відвідало близько 70 голів країн та урядів світу, зокрема і Президент Франції Ж. Ширак [6].

Таким чином, ми приходимо до висновку, що проведення всесвітньої будівельної виставки ЕКСПО-98 у Лісабоні стало однією із вирішальних віх в історії формування української національної громади у Португалії з огляду на ряд причин. По-перше, через участь українських робітників, задіяних на будівництві приміщень та павільйонів виставки, у міжнародних профспілках українські іммігранти мали змогу долучитись до процесів легалізації, які періодичного проводились з ініціативи португальського уряду. По-друге, така участь, а також діяльність у процесі проведення виставки українського павільйону, сприяли процесу самоорганізації українців у Португалії. По-третє, проведення Дня України у контексті виставки стало чи не першою можливістю для незалежної України представити свої науково-технологічні досягнення у цій країні, що в свою чергу мало опосередкований вплив і на процес само ідентифікації українців у португальському приймаючому суспільстві.

Водночас, як ми вже згадували раніше, фактором, який якісно відрізняв українців у порівнянні з іншими трудовими мігрантами, був їх високий рівень кваліфікації у цій галузі.

Так, відповідно до характеристики португальського науковця Е.Ф.К.М. да Сільва, українці, незважаючи на існування великого лінгвістичного та культурного розриву між країнами їх походження та приймаючою країною,

демонстрували позитивний процес інтеграції у португальське суспільство, що засвідчувало їх здатність та інтерес до самостійного вивчення мови, який є важливим факторами їх соціальної інтеграції. Така їх здатність, за словами дослідника, як і висока професійна кваліфікація, можуть бути визначені позитивними особливостями, що забезпечували можливість краще адаптуватись у суспільстві, зокрема в ситуаціях пошуку роботи, підкреслюючи свою здатність до виконання графіку роботи, задоволеність більш низькою заробітною платою, здатність до швидкого навчання і високу продуктивність у деяких професіях. Із урахуванням вищесказаного, в основному, серед португальців складалось прихильне ставлення до українських іммігрантів [358].

Однак, практично мало відомо про моделі адаптації українських мігрантів, які покинули Португалію та переїхали у інші країни. Одне з інтерв'ю з представником української асоціації в Португалії показало, що українці, які поїхали в Іспанію, щоб скористатися можливостями на ринку праці, а також більш високою заробітною платою, повернулися до Португалії, коли криза почала впливати на Іспанію, а також тому, що, незважаючи на вище заробітної плати в Іспанії, українці віддають перевагу більшій стабільності, якою вони користуються в Португалії [229, 7]

Як вже було з'ясовано нами вище, основною метою імміграції українців до Португалії було працевлаштування. В наслідок цього місцями компактного проживання українців у Португалії стали великі міста, де активно розвивалось цивільне будівництво, та регіони з найбільш розвиненим сільським господарством.

Так, відповідно до даних Генеральної інспекції з працевлаштування від 31 грудня 2002 р. найбільше українців (близько 10-5 тис.) проживало у таких містах як Лісабон, Фару, Коїмбра та Порту [114]. У таких містах як Авейру, Брага, Кастело, Бранко, Гуардія, Лейрія, Сантарені, В. Кастелло, Вілла Реаль та Браганса українці становили 50% від загальної кількості іммігрантів у цих місцевостях [114].

Також для створення цілісної картини формування української національної громади в Португалії, вважаємо доцільним привести свідчення безпосередніх учасників цього процесу.

Так, із інтерв'ю, проведеного автором дисертаційної роботи у Португалії в 2015 р., стає відомим випадок із життя українки, ім'я якої з певних причин не розголошується, яка дала згоду на нелегальну імміграцію наприкінці 1990-х рр. Посередники пропонували їй роботу у Польщі або Угорщині, але, за збігом обставин, країною, до якої вона потрапила стала Португалія. Розповідаючи про початок життя у цій абсолютно новій для неї країні, респондентка наголошує на особливих труднощах, які були пов'язані, в першу чергу, із незнанням мови, що за часту призводило до непорозумінь і безпосередньо впливало на її життя. Зокрема, у неї не було можливості пояснити роботодавцям незадоволеність поганими умовами життя.

Із розповіді іммігрантки стає зрозумілою і загальна характеристика первинного працевлаштування українських жінок у сфері послуг хатнього персоналу на «повному пансіоні». Її влаштували на роботу у сім'ю, де вона жила і харчувалась, виконувала усю роботу по господарству. Як правило, вона мала два вихідні на тиждень. Для початку цього було достатньо, адже перебуваючи нелегально і не володіючи мовою, пересуватись по незнайомій країні було небезпечно.

Із інтерв'ю, яке було проведено автором дослідження із сином попередньої респондентки, ми дізнаємось про умови облаштування життя українців у Португалії, які потрапили туди на законних підставах. Так, процес легалізації нелегальних іммігрантів у 2001 р., за яким його матір отримала легальний статус, та процес 2003 р., який передбачав возз'єднання сімей легалізованих іммігрантів із неповнолітніми дітьми, створили законні підстави для імміграції таких осіб до Португалії. Із інтерв'ю: «ми жили за межами «Великого Лісабону». Я навчався у школі і займався футболом. Тут усі займались футболом. Особлива різниця між дітьми (українцями, росіянами, румунами чи молдаванами) не відчувалась. Для португальців ми

всі були іммігранти зі Сходу».

Однак, особливою проблемою для таких дітей ставало недостатнє знання мови. Так, респонденту доводилось двічі пройти навчання у школі за один і той самий рік через нездатність досягнути шкільну програму. Пізніше у школах почали запроваджувати додаткові курси з вивчення мови, що значно спрощувало навчальний процес для дітей іммігрантів. Далі зі слів респондента: «коли я шукав роботу вже після завершення університету, я відчув, що питання повної інтеграції – це не лише знання мови, яка на той момент для мене стала майже рідною. Великі корпорації, до яких я намагався влаштуватись, надавали пріоритет етнічним португальцям. Тим не менш, той факт, що я був українцем, в цілому позитивно впливав на мої шанси. Іноді мене викликали на співбесіду повторно, вказуючи, що роботодавці повторно звертались до моєї кандидатури через те, що я був українцем. А українці зарекомендували себе в Португалії як дуже працьовиті іммігранти».

Про ідентифікацію українців у суспільстві в Португалії ми дізнаємось із інтерв'ю автора дослідження з головою «Союзу українців Португалії» Павлом Садохю. За його словами, «у 1990-х рр. українців часто асоціювали із так-званою «російською мафією», яка намагалась і тут жити за своїми правилами. У португальців не було розуміння різниці між українцями та росіянами. Для них усі ми були іммігрантами зі Сходу. Значно пізніше, коли ми зарекомендували себе працьовитими, здібними до вивчення мови та до соціалізації у суспільстві, здатними до повного самозабезпечення – ми здобули повагу серед місцевого населення. Коли почалась війна на Сході України, коли на Майдані горіли шини, я тут у Лісабоні побачив таку картину. Двоє португальців, спостерігаючи за подіями в Україні по телевізору, розмовляють: «Це українці! Вони можуть. А ми б не змогли». Я відчув, що тепер у Португалії чітко розуміють, хто такі українці, а хто такі росіяни. Раніше цього не було».

Аналіз наведених вище свідчень приводить нас до висновку, що однією із найбільших труднощів, з якими стикались як нелегальні, так і легальні

іммігранти, було незнання мови. Тим не менш, здатність до швидкого її вивчення та висока працездатність позитивно вирізняли українців серед інших іммігрантів зі Сходу.

Варто розширити розуміння закономірностей врегулювання української імміграції в Португалії шляхом вивчення сфер працевлаштування, районів розселення, правового статусу, освіти, доступу до медичної допомоги та релігії в рамках концептуальних рамок інтеграції.

Українська імміграція у Португалію набирала національних і глобальних масштабів. У конкретних місцевих та соціально-професійних контекстах (зокрема, секторі охорони здоров'я) їхня інтеграція викликала занепокоєння португальських інституцій, які повинні були реагувати на присутність великої кількості іммігрантів, які раніше не були відомі країні. Співробітники інституцій були погано підготовлені з точки зору мовних навичок та знань, пов'язаних із новою групою – українськими іммігрантами.

Окремо про особливості ідентифікації українських громадян у Португалії ми маємо змогу дізнатись і з інформаційної довідки Тимчасово повіреного у справах України у Португалії О.В. Бранашка Начальнику Другого територіального управління МЗС України К.В. Тимошенку від 23 січня 2001 р., у якій він наводить приклад зі статті, опублікованої у газеті «Publico». У згаданій статті мова йде про іммігранта з України електрика Олександра, який отримав дозвіл на проживання у перший день роботи пунктів прийому іноземців, після прийняття чергового закону про легалізацію іноземців у 2001 р. Дружина Олександра, за фахом вчителька літератури, працювала прибиральницею у ресторані. За словами автора статті, Олександр є прикладом швидкої інтеграції українців у португальське суспільство. Далі газета писала, що «Олександр не збирається повертатись в Україну». За його словами, які цитує газета «в Україні керують клани та сім'ї, все корумповане. Працелюбний народ жебракує» [12].

Досить показовим, з нашої точки зору, був і той факт, що серед українських громадян, які виїжджали до Португалії у пошуках роботи, було

чимало досвідчених фахівців. Так, із інформаційної довідки Посольства України у Португалії до директора Департаменту Європейського Союзу МЗС України від 23 жовтня 2004 р. ми дізнаємось, що за соціальною ознакою українська національна громада у Португалії складалась з кваліфікованих робітників, лікарів, музикантів, інженерів, колишніх військових, вчителів, тощо. При цьому вихідці з України не цуралися жодної роботи. Чоловіки (як уже було згадано вище) влаштовувались на будівництві, водіями, слюсарями або електриками, а жінки – прибиральницями, хатніми робітницями, в лікарнях і на фабриках [13].

Підтверджують тезу про те, що представники української національної громади продемонстрували досить високу здатність до соціальної адаптації та інтеграції у приймаюче суспільство і результати соціальних досліджень стосовно причетності тих або інших груп мігрантів до криміналітету та маргінальних верств суспільства. Так соціолог Сільвія Гомес, у своєму дослідженні португальського кримінального середовища через призму подачі відповідної інформації у ЗМІ, вказує на те, що протягом кінця 1990-х-початку 2000-х рр. українські іммігранти порівняно рідко були відзначені у зведеннях кримінальних новин. Так, якщо загальний відсоток згадувань у кримінальних новинах для циган складав 37,38%, для громадян Кабо Верде – 19,9%, то для українців ця цифра склала лише 2,43% [233; с. 8-9].

Тим не менше, стрімке збільшення потоку мігрантів, що бажали знайти роботу у Португалії, мало своїм зворотнім боком і збільшення нелегальної міграції з країн Східної Європи. Мали місце і подібні інциденти з українським громадянами. Із повідомлення від 27 серпня 1998 р. Посла України до Франції (Португалії за сумісництвом) А. Зленка стає відомим інцидент, описаний у португальській газеті «Carreio da manha» у статті під назвою «Українські раби у підземеллі», що трапився із українськими нелегалами. Так, 17 громадян України, які по туристичним візам прибули до Португалії через територію Австрії, мешкали у місті Піналь Наво і працювали на будівництві за мізерні кошти, порівняно із стандартною

португальською заробітною платою у цій галузі [1].

Під тиском таких обставин уряд Португалії був змушений укласти із рядом пострадянських країн угоди про попередження нелегальної міграції. Між Україною та Португалією було підписано декілька документів, що мали своєю метою попередити нелегальну міграцію між країнами. Звернімось до більш детального розгляду цих домовленостей. Вперше питання про можливість підписання такої угоди між Португалією та Україною розглядалося під час візиту Президента Португальської Республіки Жорже Сампайю в Україну 14-16 квітня 1998 р. [2].

Про деякі аспекти процесу підготовки до підписання цієї угоди ми дізнаємось із запису бесіди посла України у Португалії А. Зленка з Директором Служби іноземців та кордонів Португалії Антоніо де Ленкастре Барнардо від 24 січня 2000 р. [4].

Основним питанням, що обговорювалось під час зустрічі була ситуація, яка склалась навколо українських громадян, заарештованих у Португалії. А. де Ленкастре Барнардо, в першу чергу, висловив свою стурбованість значним збільшенням потоку нелегальних іммігрантів з України, що продовжували прибувати до Португалії, через мережу так-званих «туристичних агентств». Такі «туристи» звертались з метою отримання віз не лише до Посольства Португалії в Києві, а і до португальських дипломатичних представництв у Москві, Бухаресті та Празі. Крім того, Директор Служби іноземців та кордонів Португалії наголосив, що подібна тенденція хвилює не лише його відомство, а і правоохоронні органи інших країн Європейського Союзу, що в свою чергу має негативний вплив на відносини між цими державами і Португалією. Також із запису бесіди стає відомо, що на той момент в Португалії перебувало понад 10 тис. нелегальних мігрантів з України, а протягом 1999 р. із країни було вислано близько 600 українців.

Пояснюючи тактику боротьби португальців із нелегальною міграцією, А. де Ленкастре Барнардо пояснив, що вона спрямована, передусім, не на переслідування самих мігрантів, а на виявлення та боротьбу з її

організаторами. Водночас, в ході цієї зустрічі було обговорено шляхи подальшої співпраці у сфері протистояння збільшенню нелегальної міграції з України. Так, співрозмовники дійшли висновку про необхідність проведення ряду консультацій за участі представників українських правоохоронних органів.

Зрештою, повноцінна угода, що регулювала відносини у сфері міграції, з Україною була укладена 12 лютого 2003 р. у Києві та ратифікована португальським парламентом через прийняття Закону-декрету №3/2005 від 14 лютого 2003 р.[55].

Угода була спрямована на встановлення правил і принципів, відповідно до яких мала відбуватись міграція громадян України до Португалії з метою професійної діяльності тимчасового характеру [55]. Зміст договору походив на зміст Протоколу, що було підписано у 1997 р. між Португалією та Кабо Верде.

Відповідно до угоди, від португальської та української сторони визначались суб'єкти, що були відповідальні за процес тимчасової імміграції. Від Португалії основними учасниками процесу були потенційний роботодавець, відповідальні державні інституції; від України – інституції з аналогічними функціями, зокрема – Державний центр професійної підготовки та зайнятості, Міністерство праці та соціальної політики України. Посередником у цьому процесі визначалась Міжнародна організація з міграції. Визначені установи мали сприяти обміну інформацією про можливості працевлаштування у тих галузях економіки Португалії, в яких виникала потреба у робочій силі, сприяти поліпшенню координації між попитом і пропозицією у кваліфікованій робочій силі [55].

Ще одним суб'єктом процесу було Посольство Португалії в Україні, яке відповідало за видачу робочих віз, термін дії яких мав корелюватись із терміном трудового договору та не перевищувати загальний термін у один рік. Прикордонна служба Португалії через офіцера зв'язку у Посольстві Португалії в Києві здійснював організацію процесу відбору персоналу [55].

Угода чітко визначала функції, процедури і терміни для кожного із суб'єктів, що були задіяні у процесі працевлаштування іммігрантів з України, тому, в цілому, він був досить відкритим та прозорим.

Іншою двосторонньою домовленістю у галузі циркулярної міграції між урядами України та Португалії стала Угода від 14 лютого 2005 р.[39]. Проект угоди був створений з ініціативи Прикордонної служби Португалії у співпраці з Міжнародною організацією міграції та фінансувався Європейською комісією (тематична програма співпраці з третіми країнами у галузі міграції і надання притулку) спільно зі Світовим банком.

На практиці проект передбачав відбір 50 кандидатів з України для роботи протягом шести місяців у сфері малого і середнього бізнесу, сільському господарстві, промисловості, сфері послуг та будівництві. У зв'язку із цим українським кандидатам надавались візи для тимчасового перебування та дозвіл на роботу у Португалії. Міжнародна організація з міграції брала на себе фінансування переїзду кандидатів у два кінці та підтримувала процес реінтеграції мігрантів після повернення на батьківщину. Мета проекту полягала в тому, щоб, набувши нові знання і навички під час роботи у Португалії, українці могли повернутись та реалізовувати проекти по створенню робочих місць з огляду на здобутий досвід. Крім того, відповідно до первинних цілей, ця програма була призначена для допомоги у встановленні критеріїв для наступних проектів, покликаних сприяти зворотній міграції, легкому поверненню та адаптації у країні походження.

Згодом між урядами обох держав були підписані ряд угод, що регулювали питання двосторонніх відносин [36], міграційну сферу [39], сфери освіти, культури, науки [37] та інші.

Отже, проаналізувавши зміст двосторонніх угод між урядами України та Португалії у сфері попередження нелегальної міграції, приходимо до висновку, що заходи, застосовані відповідно до досягнутих домовленостей, були досить ефективними. І хоча загальна кількість українців, що в'їхали на територію Португалії протягом 2003-2006 рр. становила 40-60 тис. осіб

щороку (за даними Національного інституту статистики Португалії), загальна кількість нелегальних мігрантів значно зменшилась.

Окремої уваги при розгляді теми зародження української національної громади у Португалії заслуговує питання її координації на співпраці з Посольством України, яке у 1998 р. розпочало роботу під керівництвом Анатолія Максимовича Зленка у складі української дипломатичної місії у Франції.

Вивчаючи документи, які зберігаються в архіві МЗС України, ми маємо змогу розкрити процес створення та організації роботи Посольства на його початковому етапі. Із листа А.М. Зленка до начальника Другого територіального управління К.В. Тимошенку ми дізнаємось, що незважаючи на те, що від початку до складу відділення Посольства України у Португалії планувалось залучити лише радника, першого секретаря та завідувача канцелярією, керівництво дипломатичної місії наголошувало на необхідності створення у відділенні консульської шатної одиниці, що було пов'язано з великою кількістю роботи із захисту прав та інтересів громадян України у Португалії. А у разі неможливості залучення до складу місії консула, розглядалась можливість наділення консульськими повноваженнями одного з двох дипломатів, який би працював у взаємодії із Почесним консулом України у Португалії Е. Норте Сантош Сільвою [3].

У цьому контексті вважаємо за доцільне коротко звернутись до характеристики особи першого Почесного консула України у Португалії Е. Норте Сантош Сільви, який у 2000р. був нагороджений відзнакою Президента України [14].

Першим почесним консулом України у Португалії у лютому 1999 р. став відомий португальський адвокат, професор факультету права Сучасного університету у Лісабоні та м. Бжу. За час виконання своїх обов'язків, відповідно до інформаційної довідки Посольства, сприяв налагодженню двосторонніх українсько-португальських відносин, допомагав у вирішенні питань, пов'язаних із офіційним працевлаштуванням нелегальних

українських мігрантів, надавав сприяння у підготовці та проведенні візитів перших осіб України, двосторонніх правових консультацій.

За його сприяння було проведено ряд семінарів з розвитку українсько-португальського торговельно-економічного співробітництва. Окрім того Е. Сілва, надавав практичну допомогу відкриттю дипломатичного представництва України у Лісабоні, надавши для цієї мети своє власне приміщення. Також, почесний консул своїми власними зусиллями приділяв чимало уваги поширенню знань про Україну серед португальської громадськості. Зокрема, з його ініціативи в університеті було проведено фотовиставку «Україна», та започатковане видання інформаційної брошури про нашу державу [15].

Отже, маємо змогу підсумувати, що наявність значної кількості українських громадян у Португалії, спонукала керівництво української дипломатичної місії до залучення до її складу консульської посадової особи, яка б здійснювала заходи із захисту прав та інтересів громадян України у тісній співпраці із Почесним консулом України в Португалії.

Зрештою, вже на початку 2000-х рр. у Посольстві працювали два штатних консули. Так, зі Звіту по роботі у першому півріччі 2004 р. до Управління консульської служби МЗС України ми дізнаємось про основні заходи, здійснені консульським відділом Посольства за цей період. Серед них: репатріація тяжкохворих громадян України з використанням португальських фінансових джерел, відвідання ув'язнених, зберігання і передача родичам особистих речей та коштовностей громадян України, які померли на території Португалії, здійснення виїзних консульських обслуговувань, сприяння у справі звільнення громадян України, які перебували під слідством португальських судових органів та поліції, супровід та сприяння делегації «Укрінюрколегії», виступи на конференції з питань імміграції, інтерв'ю португальським ЗМІ, робота зі зверненнями громадян, тощо [16]. Вже у третьому кварталі 2004 р. зусиллями консульських співробітників Посольства України було вирішено питання обміну

українських посвідчень водія на португальські, що дозволило великій кількості наших співвітчизників покращити свої шанси на працевлаштування [17].

Зі звітів про діяльність Посольства на початковому етапі свого існування стає відомо про основні цілі і завдання, які визначали дипломати молодій українській державі у процесі розвитку двосторонніх відносин із Португалією. І хоча робота із українською національною громадою, що проходила процес свого становлення, не визначалась окремим напрямом роботи Посольства, важливі соціальні питання, що мали регулювати певні правові аспекти перебування українців у цій державі, стояли на порядку денному українських дипломатів від початку існування місії.

Так, із плану роботи Посольства на 1998 р. ми дізнаємось, що від початку пріоритетними напрямами роботи, поміж іншого, українськими дипломатами визначалось усебічне вивчення питання створення спільної українсько-португальської торгівельної палати, розробка питання взаємного визнання дипломів вищих навчальних закладів та створення можливостей для представлення досягнень української культури на різного роду представницьких заходах, серед яких і проведення Днів України на виставці ЕКСПО-98, про що нами було згадано раніше [7]. А вже зі звіту по роботі Посольства у 1998 р. ми дізнаємось, що успіхи, досягнуті українськими дипломатами у налагодженні двосторонньої українсько-португальської співпраці та значна присутність українських громадян у цій країні спонукали до постановки на порядок денний питання щодо забезпечення постійного представництва України у Лісабоні [8].

Про таку кооперацію між Посольством та представниками громади більш пізнього періоду ми можемо зробити висновки аналізуючи річні звіти та інформаційні довідки підготовлені Посольством України в Португалії за 2006 р.

Показовим при розгляді теми співпраці Посольства України у Португалії із українською національною громадою у цій країні, яка

проходила стадію свого формування, може бути і сприяння, яке було надано дипломатами знімальній групі «Телевізійної служби новин» українського телеканалу «1+1» під час підготовки серії сюжетів про життя українців у Португалії [18].

Так, станом на жовтень 2006 р. на легальних умовах в Португалії перебувало 50 тис. українців, однак за неофіційними даними – 100 тис. громадян України. Представники громадських організацій українців, діяльність яких буде більш детально проаналізовано пізніше, брали активну участь у підготовці та проведенні виборів Президента України 2004 р. та парламентських виборів 2006 р.[9].

Водночас, з інформаційної довідки, підготовленої Посольством України у Португалії у 2006 р., ми дізнаємось, що серед основних проблем та потреб української діаспори у цій країні дипломатами були відзначені потреба у методичній та навчальній літературі, підручниках, посібниках та предметах української національної символіки, мистецького реквізиту, тощо. У той же час, найбільше проблем, що виникали у українців в Португалії, були пов'язані зі сферою трудових відносин (невиплата зарплати роботодавцями, звільнення з роботи без надання пояснень), а також із вирішенням різного роду судових справ (незабезпечення кваліфікованими перекладачами під час судових процесів, легковажне ставлення місцевих адвокатів до проблем підзахисних українців через їх низьку платоспроможність). Крім того, українські громадяни нерідко ставали жертвами кримінальних елементів, включаючи своїх співвітчизників, зловживань алкоголем [9].

Довго невирішеним залишалось і питання взаємного визнання Україною і Португалією документів про освіту. На початку 2000-х рр. це питання вирішувалось шляхом індивідуального розгляду дипломів португальськими вищими навчальними закладами. Однак із португальської сторони надійшла ініціатива вирішення цієї проблеми у рамках роботи Спільної двосторонньої комісії з гуманітарного співробітництва (перший етап переговорів відбувся у 2002-2003 рр.) [9].

Крім цього, вивчаючи архівні матеріали Державного архіву МЗС України нам вдалося встановити деякі факти, що створюють підстави констатувати зацікавленість португальських наукових кіл у висококваліфікованих фахівцях-дослідниках з України. Так, із листа Посла України в Португалії К.В. Тимошенка до Директора Департаменту економічного співробітництва МЗС України А.П. Кононенка ми дізнаємось, що наприкінці 2001 р. від Національного науково-дослідного інженерно-технологічного інституту при Міністерстві економіки Португалії надійшло запрошення українським молодим науковцям, які мають ступінь кандидата наук, попрацювати у цьому інституті на умовах «запрошених дослідників», користуючись при цьому усіма податковими, соціальними та безпековими правами, які мають дослідники у Португалії. У разі, якщо молоді науковці з України покажуть хороші результати роботи, їм пропонувалось брати участь у конкурсах на заміщення вакантних посад в Інституті та підписати довгострокові контракти [19].

Так само, у грудні 2006 р. з ініціативи Посольства України у Португалії та активістів української національної громади у Лісабоні відбулась зустріч, на якій вперше було розглянуто проект документу, підписання якого створювало можливості для українських громадян, які працюють у Португалії, зараховувати стаж їх роботи у цій країні до загального трудового стажу, на підставі і з урахуванням якого призначається пенсія в Україні [9].

Отже, підсумовуючи розгляд теми формування української національної громади у Португалії у кінці ХХ-на початку ХХІ ст., необхідно зазначити, що імміграції українців до цієї країни сприяв ряд як внутрішніх (в основному, проблеми, пов'язані з економічним розвитком країни), так і зовнішніх (значна потреба португальського ринку праці в дешевій робочій силі, сприятливі умови, створені португальським законодавством, тощо) причин.

Важливо зазначити, що на початку 90-их рр. українська міграція до не розглядається індивідуально, але завжди як частина більшої

східноєвропейської групи, яка приїхала більш-менш одночасно і яка поділяла спільну динаміку міграції. Тим не менш, українці з самого початку склали найбільшу національну групу, що перебувала в межах цього східноєвропейського контингенту і називалися іммігрантами «зі Сходу».

Не беручи до уваги відсутність культурних зв'язків та серйозний мовний бар'єр, українську національну громаду, поміж інших мігрантів, які прибували до Португалії у попередній період, відрізняли висока здатність до самоорганізації, адаптації та інтеграції у приймаючому суспільстві, що досить швидко дозволило українцям створити собі позитивний імідж у громадській думці суспільства Португалії.

4.2. Роль українських громадських організацій Португалії у соціальній адаптації українських іммігрантів

Як ми зрозуміли із наведених вище фактів, у Португалії за останню чверть ХХ ст. сформувалась досить розгалужена мережа установ по роботі з іммігрантами, розроблена за участі усіх міністерств, відомств та громадських організацій, які були залучені до роботи з адаптації та інтеграції іноземців до приймаючого суспільства Португалії, у тому числі на стадії публічного обговорення проектів законодавства з регулювання відповідних питань соціальної політики.

Як уже було нами згадано раніше, політика інтеграції іммігрантів у Португалії включала в себе широкомасштабні заходи з адаптації в приймаючому середовищі нових потоків іммігрантів: працевлаштування, навчання і підвищення кваліфікації, проживання, охорону здоров'я, фінансову підтримку асоціаціям іммігрантів, як механізм встановлення і забезпечення політики рівності тощо. Водночас, досить вагому роль у справі адаптації та інтеграції мігрантів-наших співвітчизників до приймаючого суспільства відігравали і українські громадські організації, які були безпосередньо залучені до процесу через пошук механізмів захисту прав та

інтересів, забезпечення соціально-культурних потреб та потреб збереження національної ідентичності українців у Португалії.

Із довідки, підготованої Посольством України в Португалії у вересні 2006 р., автори зробили висновок, що бажання ефективно захищати свої права та інтереси, забезпечувати соціально-культурні запити, потреба збереження національної ідентичності викликали необхідність об'єднання українців. Громадські організації уже на початку свого існування були завантажені роботою з пошуку вигідних контрактів, вирішення питань легалізації та обґрунтування подальшого перебування українців у цій країні. Активістами українських національних громад у Португалії ставали переважно особи, які мали вищу або середню спеціальну освіту і виконували певний обсяг громадської роботи перебуваючи в Україні. Багато з них поділяли ідеї тих або інших політичних партій або були їх членами [10].

Як свідчать факти, встановлені нами як під час проведення інтерв'ю, так і при вивченні архівних матеріалів, українські громадські організації у Португалії одразу після створення розпочинали встановлювати робочі контакти з регіональними центрами допомоги іммігрантам, відповідними службами по роботі з іммігрантами при муніципалітетах, службами юридичної допомоги, з структурами тимчасових притулків для нужденних тощо.

У цій частині дослідження ми зосередимо нашу увагу на розгляді теми формування та функціонування основних українських громадських організацій, що були створені в Португалії наприкінці ХХ - на початку ХХІ ст. Найбільшими з них стали «Спілка українців у Португалії» (заснована у червні 2003 р., що на момент 2006 р. об'єднувала 2097 членів та була очолена Марією Дец) та Асоціація українців у Португалії «Собор» (також створена у 2003 р., об'єднувала майже 100 українців, яку очолював Микола Чабан, а з 2006 р. – Володимир Лозинський). Обидві організації були офіційно зареєстровані і від початку діяли відповідно до португальського законодавства. Водночас, із інформаційної довідки Посольства України в

Португалії ми дізнаємось, що діяльність цих організацій була ускладнена, оскільки вони не мали робочих приміщень, хоча і вбачали в цьому нагальну потребу [10].

Необхідно відзначити, що обидві організації стали членами Світового конгресу українців, Української всесвітньої координаційної ради та Міжнародного форуму українських трудових мігрантів.

«Спілка Українців у Португалії» (СУП) була створена у червні 2003 р. та зареєстрована у Міністерстві юстиції Португалії 10 вересня 2003 р. як неприбуткова асоціація українських іммігрантів. Основною метою організації було визначено захист прав та інтересів іммігрантів та їх нащадків, які проживають або перебувають на території Португалії. Спілка має право здійснювати свою діяльність з огляду на суворе дотримання статуту, португальських законів і Міжнародної декларації прав людини. Загалом, на початку XXI ст. по всій території Португалії, включаючи острів Мадейра, було відкрито 14 осередків і 8 українських суботніх шкіл СУП [125].

Конкретна прикладна робота СУП від початку свого заснування була зосереджена на інтеграції українських іммігрантів та їх нащадків у приймаюче суспільство Португалії, проведення різнопланової роботи з їх підтримки, сприяє покращенню умов їх життя, надання правової допомоги, проведення інформаційно-роз'яснювальної діяльності щодо статусу іммігранта, його прав і обов'язків, методів захисту при зіткненні з дискримінацією за расовим, національним чи етнічним принципом із залученням державних та приватних юридичних організацій. Окрім цього, СУП активно співпрацювала з португальськими та іноземними державними установами у контексті програм інформаційно-роз'яснювального характеру, проводила спрямовану інформаційну діяльність у політичному і бізнесовому середовищі Португалії, привертаючи у такий спосіб увагу до проблем української громади, співпрацювала із різними португальськими інститутами

професійної освіти задля сприяння підготовці українців до умов португальського ринку праці, тощо [125].

Водночас, одним із напрямів роботи СУП, як ми дізнаємось зі службового листування Посла України у Португалії (2001-2004 рр.) Костянтина Тимошенка, було започаткування та підтримка контактів із знаковими постатями українського політикуму. Так, на запрошення СУП у січні-лютому 2004 р. Лісабон відвідали депутат Верховної Ради України Оксана Білозір та кандидат у Президенти України Віктор Ющенко, які провели зустрічі з активом української громади та відвідали богослужіння Української греко-католицької церкви у Португалії [20].

СУП від початку свого створення була чітко структурованою організацією, що постійно розширювалась. При спілці була створена найбільша в Португалії українська недільна школа «Дивоствіт», розрахована на навчання понад 130 учнів 1-10 класів. У 2006 р. ініціаторами СУП були розпочаті заходи з метою перетворення «Дивоствіту» на навчальний та методичний центр для українських недільних шкіл, що розпочинали працювати у різних містах Португалії [10].

У той же час, вивчаючи звітну документацію Посольства України у Португалії за 2006 р. ми дізнаємось про проблеми, з якими зіткнулась Спілка на початку свого існування, а саме - недостатнє приділення уваги оформленню документації організації та веденню фінансових справ (у Португалії громадським організаціям іммігрантів передбачена значна матеріальна підтримка за умови вчасного подання звітів та надання відповідних документів – прим. авт.) [10].

Іншою досить потужною українською громадською організацією у Португалії стала асоціація українців в Португалії «Собор». Ідея створення цієї організації виникла також у 2003 р. і належала групі однодумців, до якої увійшли вихідці з України В. Лозинський, О. Покришук, В. Остап'юк, І. Онищук, М. Чабан, Г. Смага, Т. Васів, В. Козак, П. Садоха, О. Киба,

I. Ямборак. До реєстру юридичних осіб Республіки Португалія АУП «Собор» була внесена у березні 2005 р. [124].

Асоціація «Собор» декларувала основою своєї діяльності громадсько-релігійний аспект, враховуючи переважне походження її членів із західних областей України. При «Соборі» одразу була створена пересувна бібліотека української літератури.

Метою організації визначалось підтримка та розвиток української культури і мови в рамках світового та європейського суспільства, захист прав та інтересів українців та їх нащадків, розробка і здійснення проектів благодійної допомоги українцям в Португалії та Україні, сприяння і підтримка процесу воз'єднання сімей. Філії АУП «Собор» були відкриті у містах Лісабон, Каштанейра, Фатіма, Тореш Ведраш, Калдаш Раїня, Помбал, а культурно-освітні центри «Барвінок» у м. Каштанейра, «Відродження» - у м. Фатіма, «Джерело» - у м. Тореш Ведраш, «Рідний дім» - у м. Помбал [124].

АУП «Собор» від початку свого існування активно співпрацювала з Посольством України в Португалії, організаціями національних громад, які проживають на території Португалії, урядом Португалії, зокрема через залучення до спільної роботи над законопроектом «Про зовнішню трудову міграцію». Разом із громадським рухом «Берег» започаткували і впровадили в життя довготривалу акцію «Вперед, емігранте!», мета якої полягала у подоланні бюрократичних перепон на шляху воз'єднання сімей та захист прав і інтересів українських іммігрантів, а також їх інтеграція у європейське суспільство. Посеред інших представницьких заходів, організація брала участь у Всесвітніх Форумах Українців. Друкованим органом організації є газета «Діаспора» [124].

Проілюструвати практичну діяльність АУП «Собор» автори можуть за допомогою даних, представлених у їх звіті за 2006 рік. Так, у серпні 2006 р. віце-президент АУП «Собор» В. Лозинський взяв участь у IV Всесвітньому Форумі Українців у м. Києві із підготовкою подальшої звітної доповіді стосовно його результатів перед активом Асоціації. Того ж місяця спільно із

представниками української громади та за участі художніх колективів члени спілки взяли участь в торжествах з нагоди свята Дня Незалежності на площі Праса-ду-Комерсіу в м. Лісабон.

За період вересня – листопада 2006 р. членами АУП «Собор» були проведені такі заходи як організація за участі представників Посольства України, мас-медіа свята Першого дзвоника із привітанням дітей, їх батьків та викладачів недільної школи у м. Ешторіл; проведення урочистих заходів до Дня Української повстанської армії та свята Покрови Пресвятої Богородиці із богослужінням в Українській Греко-Католицькій Церкві м. Лісабон; проведення акції «Запали свічку» – мирного походу вулицями Лісабону від площі Мартім Моніш до Української Греко-Католицької церкви, де було відправлено панахиду, за підтримки Посольства України, УГКЦ м. Лісабон та Вищого Комісаріату в Справах Імміграції та Етнічних Меншин (АСІМЕ).

У грудні 2006 р. членами Асоціації було проведено мітинг та панахиду в Українській Греко-Католицькій церкві м. Лісабон, присвячені пам'яті жертв Голодомору. Акція завершилась переглядом фільму та виставки фотографій. Того ж місяця було організовано концерт із врученням подарунків до свята Святого Миколая в українській недільній школі м. Ешторіл [96].

Тож, серед основних практичних заходів, організованих АУП «Собор» можна виділити відзначення визначних для української історії та культури дат та підтримка зв'язку із представниками української діаспори в інших країнах Європи та світу.

Окрім великих національних громадських організацій українців у Португалії, перерахованих вище, протягом 1990-х – 2000-х рр. розпочали свою роботу і ряд середніх та малих місцевих організацій. Серед них асоціація «Християнський Рух Українців у Португалії» (Associação «Movimento Cristão dos Ucrânicos em Portugal») [99], «Спілка українців Алгарве» (Associação dos Ucrânicos do Algarve), асоціація «Джерело Світу»

(Associação «Fonte Mundo»), асоціація «Традиції успішності» (Associação «Êxito das tendências») та ін.

Відповідно до аналізу, проведеного українськими дипломатами у 2006 р., українці входили і до інших організацій «іммігрантів зі сходу», тобто вихідців із республік колишнього Радянського Союзу. Частина громадських організацій створювалась за підтримки португальських організацій допомоги іммігрантам, підпорядкованих Вищому комісаріату у справах іммігрантів (ACIME). Зокрема, в асоціації підтримки іммігрантів “Сау Бернарду” (м. Авейру), “Каза ду Леште” (м. Брага), “Амізаде” (м. Гондомар) відчутним був вплив вихідців з України, які вбачали своїм завданням забезпечення, насамперед, соціально-культурних потреб трудових мігрантів, сприяння організації навчання їх дітей, створенню гуртків художньої самодіяльності, проведенню дозвілля. Організації, що діяли за підтримки ACIME, як правило, були забезпечені робочими приміщеннями [10].

Отже, підсумовуючи вищезазначене можемо констатувати, що на початку ХХІ ст. у Португалії виникають перші великі та місцеві організації української національної громади. В основному, їх об'єднували такі спільні цілі як захист прав та інтересів українських іммігрантів до Португалії, підтримка української культури, проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи тощо.

У контексті розгляду теми створення і функціонування українських громадських організацій у Португалії у 1990-х-2000-х рр. окремої уваги, на нашу думку, заслуговує діяльність з поширення знань про Україну у Португалії та створення і підтримки позитивного іміджу нашої держави. З цією метою громадські організації українців у Португалії на початку ХХ ст. проводили роботу по таким напрямам як досягнення визнання голодомору в Україні у 1932-1933 рр. геноцидом проти українського народу; підготовча робота з надання одному із проспектів Лісабону імені «Україна»; встановлення пам'ятника Тарасу Григоровичу Шевченку у Португалії.

Так, з листопада 2006 р., після прийняття Закону України №376-V «Про Голодомор 1932-1933 рр. в Україні», Спілка українців Португалії проводила активну роботу із членами португальського парламенту з метою визнання ними Голодомору актом геноциду. Зрештою, португальський парламент ухвалив рішення щодо визнання Голодомору 1932-1933 рр. в Україні актом геноциду та вшанування пам'яті жертв Голодомору. Документ засудив Голодомор в Україні та визнав його геноцидом з боку «тоталітарного комуністичного режиму Сталіна, що призвів до загибелі близько 7 мільйонів українських громадян».

Спілкою також проводилась активна підготовча робота з надання проспекту у Четвертому кварталі м. Лісабон, який знаходиться у північно-східній частині португальської столиці поблизу станції «Бела-Вішта» лісабонського метрополітену, імені «Україна». За інформацією ЗМІ, це стало актом вдячності португальського народу за працелюбність українців у розбудові міста та країни в цілому [154].

Протягом 2000-х рр. проводилась робота з отримання дозволу на встановлення пам'ятника Т. Шевченку у Лісабоні. Відповідне подання до міської ради Лісабону було направлено депутатом Аліною Галаш-Холл, яка має українське коріння. Пізніше, Спілка українців у Португалії розпочала інтернет-голосування з обрання кращого проекту пам'ятника для встановлення у Лісабоні [125].

Таким чином можемо відзначити високу активність української громади Португалії в цілому у справі поширення знань про Україну та української культури у приймаючому суспільстві.

Окремо варто загадати, що саме з ініціативи представників української національної громади, зокрема представниці Оргкомітету зі створення Асоціації українців Португальської Республіки Тетяни Марченко, на порядок денний дипломатичної місії України у Португалії було поставлено питання відкриття у м. Порту української школи, де викладання

здійснювалось би за українськими навчальними планами і програмами. Цю ініціативу абсолютно підтримало Міністерство освіти і науки України [21].

Відповідна зустріч першого секретаря Посольства України у Португалії І.С. Семенюка з Державним секретарем Міністерства освіти Португалії відбулась 17 жовтня 2003 р. у м. Кашкаш. Португальський урядовець у ході зустрічі зазначив, що не існує жодних перешкод для реалізації цієї ідеї. Таке питання може бути вирішено шляхом діалогу української громади та місцевих органів влади. В свою чергу, представник Міністерства освіти Португалії був готовий надати абсолютну підтримку та консультативну допомогу Асоціації українців у Португалії [22].

Також із документів, переданих на зберігання до Державного архіву Міністерства закордонних справ України ми дізнаємось, що в цілому на кінець 2003 р. з ініціативи Асоціації українців Португалії в різних містах країни проводилась робота по створенню близько 10 недільних шкіл, які планували проводити свою роботу на громадських засадах. В згаданих школах планувалось навчання за трьома віковими групами: 5-6 років, 7-10 років, старші. За попередніми підрахунками до навчання планувалось залучити понад 200 учнів [23].

Одночасно із документу ми дізнаємось про прохання, з яким до Посольства України у Португалії звернулась редакція газети «Слово». Зусиллями редакції була організована недільна школа для дітей іммігрантів (близько 30 дітей віком від 5 до 11 років). Представники громади звернулись до Посольства із проханням надати підручники та книжки українською мовою, які на думку дипломатів, становили б необхідність і для українських недільних шкіл у різних містах Португалії [24].

Подібні листи із зверненнями уже співробітників Посольства до Управління культурного та гуманітарного співробітництва МЗС України щодо надання добірок книг, CD дисків із українськими кіно та мультфільмами для роботи недільних шкіл у Португалії ми маємо змогу відшукати і у архівних фондах більш пізнього періоду [25].

Отже, не зважаючи на окремі проблеми, пов'язані, насамперед, із фінансуванням, з ініціативи українських громадських організації Португалії вже на потячку їх існування була створена ціла мережа українських недільних шкіл, в той час як, українці у інших європейських країнах (за виключенням Італії) були не такі активні у цьому напрямі. Водночас, варто наголосити, що така форма самоорганізації громади, на наш погляд, є одним із найбільш ефективних методів ідентифікації українських іммігрантів та збереження власної ідентичності у приймаючому суспільстві.

Окремої уваги заслуговує розгляд теми релігійного життя українських мігрантів у Португалії. Вважаємо за доцільне розпочати розгляд цього питання з аналізу політики португальського уряду стосовно задоволення релігійних потреб мігрантів, що проводилась у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. Так, відповідно до статті 7 Закону № 16/2001 від 22 червня 2001 р. наголошено на необхідності як найбільшої поваги до свободи кожного і прояву терпимості у конфлікті між свободою совісті, релігії і культури індивіда [74].

Ще одним доказом на користь того, що португальський уряд намагався проводити ліберальну політику стосовно релігійного життя іммігрантів, може бути стаття 14 Закону, у якій декларувалось право на звільнення від роботи, уроків та тестів і окремі дні з причини релігійних переконань. Зокрема, у п.1., статті 14 Закону сказано, що «державні службовці та інші працівники державних органів, а також працівники договірної форми праці, мають право, після відповідного звернення, призупинити роботу в день щотижневого відпочинку, в дні свят і у дні, на які у них призначена сповідь» [74]. Водночас, п.3. цієї ж статті визначено, що «якщо дата проведення оцінювальних тестів студентів збігається з днем відпочинку або богослужіння відповідних релігійних конфесій, на користь чого можуть бути надані докази, студенту має бути наданий новий виклик на тести» [74].

У свою чергу статтями 20 та 37 визначено умови функціонування церков і релігійних громад, які пройшли процедуру реєстрації Комісією з питань свободи віросповідання (CLR), основними завданнями якої є здійснення усіх питань, пов'язаних з реалізацією Закону про свободу віросповідання, розвитком релігійної політики, вдосконаленням і можливостями перегляду закону, а також з правами релігійних громад у Португалії [74].

Автори роблять висновок, що португальська влада сама вбачала в розвитку організованого релігійного життя іммігрантів позитивний фактор їх інтеграції та, у цілому, запоруку спокою у суспільстві.

З огляду на вищезазначене, показовим є той факт, що ініціатива створення осередку Української греко-католицької церкви в Лісабоні походила саме з португальської сторони.

Так, патріарх Лісабону Дон Жозе да Круз Полікарпо, звертаючи особливу увагу на проблеми заробітчани-українців, з якими вони змушені боротись у процесі інтеграції у приймаюче суспільство, у 2000 р. у відповідь на лист-звернення українців першим звернувся до Глави Української греко-католицької церкви Блаженнішого Любомира Газура з проханням відрядити українських священників до Португалії для служіння серед мігрантів українців. Блаженний Любомир, в свою чергу, звернувся до Протоархимандрита Василянського Чину о. Діонісія Ляховича з проханням надіслати українського священника до Португалії [126].

Так, 22 лютого 2001 р. до Португалії приїхав перший український священник о. Йосфат Андрій Коваль. У вересні того ж року до Португалії прибули о. Натанайл Гарасим та Віталій Климчук, пізніше, у 2002 р. – о. Боніфатій Залуцький, а у 2005 р. – о. Давид Колеша та о. Маріо Завірський [126].

Перше богослужіння української греко-католицької церкви у Португалії відбулось 25 березня 2001 р. у церкві Св. Юрія, а з 13 січня 2002 р. богослужіння стали проходити у церкві Різдва Пресвятої Богородиці [126].

У цілому ж за період першої половини 2000-х рр. осередки української греко-католицької церкви були створені майже в усіх великих містах Португалії, де була представлена українська національна громада. Серед таких міст: Брага, Порту, Санта-Марія-де-Фейра, Сан-Педру-ду-Сул, Сао Жеао де Мадейра, Агеда, Візеу, Констанеде, Фатіма тощо.

Одночасно, досить численними в Португалії є і приходи української православної церкви як Московського, так і Київського патріархату. Серед таких церков, на нашу думку, необхідно відмітити функціонування Української православної церкви (далі УПЦ) Київського патріархату, УПЦ «Петра і Павла» Константинопольського Патріархату, УПЦ Вселенського Патріарха (м. Авейру); УПЦ Київського Патріархату (м. Брага); Прихід «Всіх Святих» Московського Патріархату, Українська церква Вселенського Патріарха (м. Лісабон); Прихід Святого Іоанна Златоуста, (м. Кашкай); Прихід Святих Новомучеників та Сповідників Російських, Українська церква Вселенського Патріарха (м. Порту); УПЦ Вселенського Патріарха (м. Коїмбра); Прихід Святого Апостола Андрія (м. Сетубал); Прихід Святої Блаженної Ксенії Петербурзької (м. Фару); Православна церква Константинопольського патріарха (м. Албуфейра); община Святого Спиридона Триміфунтського Чудотворця (о. Мадейра) тощо.

Тож підсумовуючи розгляд теми участі українських громадських організацій Португалії в процесі інтеграції іммігрантів у приймаюче суспільство на початку ХХ ст., у першу чергу необхідно відзначити діяльність таких великих організації як Спілка українців Португалії та Асоціація українців Португалії «Собор». Саме вони, функціонуючи у загальній португальській системі по роботі з громадськими організаціями іммігрантів, докладали найбільше зусиль у сфері надання практичної допомоги українцям, які потрапили у скрутне становище, сприяння возз'єднанню сімей українських іммігрантів, проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи, підтримки культурно-релігійного життя. Іншим об'єднаним суб'єктом, який за підтримки португальського уряду сприяв

успішній адаптації українських іммігрантів у приймаючому суспільстві, виступали приходи українських греко-католицької та православної церков.

Висновки до розділу четвертого

Провівши вивчення теми української національної громади у структурі міграційних потоків у Португалії, ми дійшли висновків, що вона стала інтегральною частиною абсолютно нової та відмінної від попередніх хвиль імміграції до цієї країни, що мала місце в останні роки ХХ – на початку ХХІ ст. Якісно новою рисою цієї хвилі був трудовий характер міграції та те, що вихідці з країн пострадянського простору, які і були основними учасниками цього процесу, не мали жодних спільних етнічних, мовних або культурних зв'язків із Португалією.

Дослідження відображає швидку еволюцію українського міграційного потоку до Португалії, переходячи від дуже швидкого розширення до стабілізації та спаду імміграційного потоку всього за кілька років. Сформований несприятливим макроекономічним і соціальним контекстом в Україні в поєднанні з економічним ростом у Португалії, пов'язаним значною мірою із бурхливим розвитком сектору будівництва, цей потік значною мірою підтримувався і соціальними мережами. Бізнес, пов'язаний із нелегальним постачанням мігрантів і кримінальні організації, сприяли українській міграції до Португалії. Вони були важливими на ранніх етапах формування імміграційного потоку, але повільно замінювалися активною роллю соціальних мереж.

Головними причинами, які вплинули на обрання українцями саме цієї держави країною імміграції, на наш погляд, є саме структура та потреби португальського ринку праці 1990-х – 2000-х рр. та сприятливе міграційне законодавство. Окремою причиною можемо також визначити і той факт, що порівняно незначний відсоток нелегальних іммігрантів, про яких ставало відомо компетентним органам Португалії, зазнавав депортації з країни. Більшості українських нелегальних мігрантів все ж таки вдавалось легалізувати свій статус, а згодом, через процес возз'єднання сімей, якому

також сприяла португальська влада, і перевезти до Португалії своїх дітей уже на законних підставах.

Водночас, необхідно констатувати, що формуванню української національної громади у Португалії в кінці XX – на початку XXI ст. сприяв і позитивний імідж, який українцям досить швидко вдалось сформувати. Саме завдяки їх швидкій здатності до адаптації, вивчення мов, вмінню співіснувати разом із представниками інших національних громад (зокрема, через спільну участь у міжнародних профспілках, що, поміж іншого, створювало можливості для набуття ними легального статусу), непричетність до криміналітету (у порівнянні із представниками інших національностей) українці отримали статус працелюбних, неконфліктних мігрантів, які можуть легко проходити процес інтеграції до приймаючого суспільства.

Щодо ролі українських громадських організації у соціальній адаптації мігрантів у Португалії, то ми, все ж таки не можемо визначити її як першочергову, оскільки хоча такі великі організації як Спілка українців Португалії та Асоціація українців Португалії «Собор» і проводили активну консультативну та роз'яснювальну роботу, провідне значення у цьому процесі, на нашу думку, відігравали португальські державні та недержавні інституції та організації, що відповідало загальному курсу політики мультикультуралізму Португалії того часу.

Тим не менш, ці великі та ряд менших громадських організацій українців у Португалії, поряд із приходами української греко-католицької та православної церкви, сприяли, на наше переконання, процесу просування української культури та організації духовного життя наших співвітчизників у приймаючій країні. Організоване дозвілля та свобода релігійного життя можуть бути визначені нами як фактори, що сприяли комфортній адаптації іммігрантів та їх самоорганізації.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено наукове дослідження та досягнуті теоретичні узагальнення, які в сукупності дозволили запропонувати розв'язання наукового завдання, що полягає у виокремленні важливого історичного досвіду Португалії із реалізації міграційної політики у 1974-2006 рр.

У **висновках** узагальнено результати проведеного дослідження.

1. Аналіз стану наукової розробки проблеми дослідження свідчить про її недостатнє розкриття в історіографії, незважаючи на існування великого масиву наукових праць і ґрунтовне вивчення окремих аспектів міграційної політики Португалії зарубіжними, передусім португальськими, дослідниками. Переважна більшість досліджень здійснювалася в рамках соціології, соціальної географії та економіки. В історичній науці відсутнє дослідження, у якому б комплексно й системно вивчалася міграційна політика Португалії в період з 1974 по 2006 рр. на тлі міграційних процесів та у взаємозв'язку з ними.

2. Джерельна база дисертації представлена п'ятьма групами джерел: міжнародними і національними нормативно-правовими актами, що визначали засади та регулювали функціонування міграційної політики Португалії в досліджуваний період; документами діловодства фондів Державного архіву Міністерства закордонних справ України (записами бесід, аналітичними довідками, іншими матеріалами дипломатичного діловодства) і Фонду Маріо Соареша; збірниками статистичних даних і результатами соціологічних досліджень; документами особового походження (інтерв'ю, мемуарами, опитуваннями); матеріалами періодичної преси. Така широка й різноманітна джерельна база всебічно характеризує міграційну політику Португалії в 1974-2006 рр. і надає можливість досягти мети дослідження, вирішити всі поставлені в ньому завдання.

3. Нова міграційна політика Португалії формувалася під впливом двох основних чинників. З одного боку, особливий вплив на її формування здійснювали потоки іммігрантів із колишніх португальських колоній, що

потребували впорядкування. З іншого – продовжувався відтік емігрантів – португальців до інших європейських країн (Франція, Німеччина), що спричинило впровадження більш жорсткого міграційного законодавства, яке призвело до їх рееміграції. Комплекс цих двох чинників призвів до створення такої системи регулювання імміграційно-еміграційних потоків і міграційної політики Португалії, яка привабила ще одну хвилю іммігрантів – з пострадянського простору (у Португалії їх називають іммігрантами «зі Сходу»). Водночас, Португалії вдалося уніфікувати різноманітні імміграційно-еміграційні потоки в одному багатоетапному регуляторному процесі міграційних амністій.

4. У результаті процесів європейської інтеграції, у міграційній політиці Португалії до кінця досліджуваного періоду відбулися такі зміни: адаптація національного законодавства Португалії до загальноєвропейських норм; запровадження нового візового режиму та обмеження в праві набуття громадянства; розроблення нової процедури екстрадиції, здійснення в декілька етапів «надзвичайних амністій» – процедур легалізації нелегальних мігрантів; зміни норми трудового законодавства щодо працевлаштування мігрантів.

5. Політика мультикультуралізму Португалії формувалася під впливом таких чинників: 1) вступу Португалії до ЄС у 1986 р. та адаптації португальського соціального законодавства до загальноєвропейських норм; 2) збільшення кількості португаломовних національних громад, чії культурні й соціальні традиції відрізнялися одна від одної; 3) необхідності задоволення їхніх потреб у збереженні культурних цінностей; 4) потреби адаптації в португальському суспільстві іммігрантів, які не мали жодних історичних і культурних зв'язків із Португалією; 5) потреби в адаптації, вихованні й навчанні дітей та молоді, які потрапляли на територію Португалії в процесі возз'єднання сімей іммігрантів. В умовах збільшення кількості національних громад, зростали їхні потреби у навчанні, здійсненні ефірного мовлення і випуску ЗМІ рідною мовою, забезпеченні їхніх культурних потреб.

Ініціативи у вирішенні цих проблем надходили не лише від національних громад, а й від португальської держави. Це стало складовою успіху політики мультикультуралізму, стимулювало самоорганізацію іммігрантів та сприяло розвитку толерантності у суспільстві.

6. Важливу роль у соціальній адаптації та інтеграції іммігрантів у португальському суспільстві відіграла новостворена система державних інституцій для роботи з мігрантами. Серед них: Висока комісія з імміграції та міжкультурного діалогу; Національні центри підтримки іммігрантів; Координаційне бюро мультикультурних освітніх програм та інші. Координуючу роль у цьому процесі здійснював Верховний комісар у справах імміграції та етнічних меншин. Одним із важливих елементів цієї системи став інститут соціально-культурного посередника, створений з метою сприяння інтеграції іммігрантів і етнічних меншин, зміцнення міжкультурного діалогу й соціальної згуртованості. На національному рівні були розроблені програми й проекти, які мали на меті розвиток культурної різноманітності, за виконання яких відповідав Секретаріат з освітніх міжкультурних програм.

7. Важливу роль у сфері реалізації міграційної політики Португалії відігравали і продовжують відігравати окремі неурядові організації в Португалії, як за допомогою участі в урядових консультативних органах, так і в рамках партнерських відносин з громадськими організаціями та асоціаціями національних громад. Найбільш впливовими серед них є: Португальська рада у справах біженців, Служба єзуїтів у справах біженців, Португальська католицька місія з міграції, Солідарність мігрантів, SOS расизму, Дослідницьке бюро з імміграції. Сфера впливу неурядових організацій досить широка, – від забезпечення участі асоціацій, що представляють іммігрантів, у процесі визначення політики в галузі соціальної інтеграції іммігрантів у Португалії, до надання належної юридичної підтримки, доступу до послуг охорони здоров'я, забезпечення робочими місцями й належним рівнем освіти.

8. Початок процесу формування української національної громади в Португалії припадає на кінець 90-х рр. ХХ ст. На нього вплинули як загальноєвропейські міграційні тенденції, так і ряд внутрішніх та зовнішніх чинників. На першому етапі це були: існування нелегальних мереж постачання робочої сили в Європі і їх тісні зв'язки із потенційними роботодавцями у Португалії; кризові явища в економіці України, високий рівень безробіття та невідповідність прожиткового мінімуму потребам для забезпечення належного рівня життя в Україні. На другому етапі – міграційні амністії, що проводив Уряд Португалії; запровадження нового трудового законодавства, що розширило можливості легального працевлаштування; дефіцит національної робочої сили у сферах виробництва та послуг. Українська громада, яка за своєю чисельністю складала найбільшу групу серед вихідців із колишнього Радянського Союзу, стала абсолютно новим явищем для португальського суспільства. Не зважаючи на відсутність в українців та португальців спільного історичного та культурного коріння, наявний значний мовний бар'єр, наші співвітчизники в порівнянні із мігрантами попереднього періоду, продемонстрували досить високу здатність до адаптації та інтеграції в суспільство, що їх прийняло.

Проведене нами дослідження та наукові узагальнення дозволяють запропонувати до розгляду деякі складові португальської імміграційної політики, які можуть бути запозичені в Україні. По-перше, відповідно до усталеної історичної традиції, серед правлячої та інтелектуальної еліти Португалії, як у монархічний період, так і в період Першої республіки, були представлені сенатори, депутати, вчені – вихідці із Кабо-Верде, Бразилії та інших колоній, які мали впливовий голос у вирішенні питань загальнодержавного значення. Для України важливо прийняти і продовжувати усталену практику налагодження і підтримки зв'язків з політичною і культурною елітою країн, де українська імміграція є достатньо чисельною, з метою забезпечення українським іммігрантам у цих державах порівняно кращих умов проживання та згуртованість їх

національних громад. По-друге, європейські владні структури зазначали, що поряд зі стабільною економічною ситуацією, стан контролю Португалії над імміграційними потоками напередодні вступу у ЄС, вимагав суттєвого посилення. Україні, на нашу думку, варто превентивно звернутися до досвіду Португалії не лише у вивченні процесу адаптації європейського міграційного законодавства до національного, а й до механізмів контролю діяльності і обліку мігрантів, їх адаптації у суспільстві і вивчення життя і діяльності самих громад на науковому рівні, як це відбувається у Португалії. По-третє, одним з найбільш спірних питань нового законодавства Португалії (після падіння колоніального режиму) стало питання декриміналізації нелегальної імміграції. Водночас, завдання легалізації вже присутніх у країні нелегальних іммігрантів уряд Португалії здійснив шляхом проведення ряду заходів, які називалися «надзвичайними амністіями». Україною такий механізм може бути розглянутий як ефективний механізм здійснення «надзвичайних амністій», у разі, якщо виникне потреба у легалізації значної кількості нелегальних іммігрантів в Україні. По-четверте, до такої категорії осіб, як біженці з гуманітарних причин у новому португальському законодавстві були сформовані більш жорсткі вимоги у порівнянні із попереднім законодавством. Автори вважали б за доцільне використати і запровадити ефективні для нашої держави елементи португальського законодавства стосовно згаданої категорії осіб. Зокрема, процесу отримання цього статусу, процесу прийняття рішень і владних інституцій, уповноважених приймати остаточне рішення. По-п'яте, вважали б ефективним запровадження португальської практики із введення в Україні законодавчої норми щодо відповідальності роботодавців за дотримання законів щодо виплати заробітної плати, податкових внесків та платежів із соціального страхування для робітників-іммігрантів, а також кримінальну відповідальність за допомогу і сприяння незаконній міграції. Ми вважали б ефективним інструментом для українського імміграційного законодавства запровадження правової норми, яка б пов'язувала рішення стосовно дозволу чи відмови

іммігранту у в'їзді з потребами українського ринку праці, як це відбулося в Португалії. Вважали б також доцільним розглянути можливість підписання міждержавних договорів про взаємне працевлаштування у країнах компактного проживання української імміграції і у тих сферах, де підписання таких договорів є необхідним. По-шосте, на думку переважної більшості науковців, виникнення явища мультикультуралізму у Португалії доцільно ототожнювати із процесом адаптації законодавства країни до норм Європейського Союзу у 1986-2006 рр. та інтеграцією країни у мультикультурне середовище ЄС. У зв'язку із аналогічними намірами України щодо вступу у ЄС, португальський досвід у цій сфері є не лише цікавим, а й адаптивним для України. Зокрема, запровадження відповідних програм для розвитку мультикультурності у сфері освіти, створення інституцій для координації і здійснення мультикультурних програм, виховання мультикультурного суспільства в контексті загальної тенденції до європеїзації українського суспільства та інше. По-сьоме, ефективним для України було б також, за португальським зразком, створення державних інституцій, до сфери компетенції яких було б віднесено налагодження міжкультурного діалогу. Інституту соціально-культурного посередника, чия функція полягає у Португалії у сприянні соціальній згуртованості, міжкультурного діалогу, інтеграції та поваги до культурного різноманіття. По-восьме, Україна також може використати досвід Португалії у залучення представників національних громад, представлених у Португалії, до процесу розробки державної політики у цій сфері. По-дев'яте вважаємо, що в Україні є потреба у збільшенні кількості телевізійної продукції, спрямованої на забезпечення потреб етнічних громад, у першу чергу, шляхом створення документальних фільмів та телевізійних програм, що висвітлювали б проблеми, з якими стикаються іммігранти і меншини, як це відбулося наприкінці 1990-х рр. у Португалії. Саме завдяки політиці мультикультуралізму представники національних громад, представлених у Португалії, отримали право на здійснення ефірного мовлення і випуск

друкованих ЗМІ власною мовою та право на отримання державного фінансування асоціації іммігрантів щодо здійснення окремих видів їх діяльності. По-десяте, одним з інструментів реалізації мультикультуралізму Португалії є державне фінансування асоціацій мігрантів, організацій етнічних громад або видів їх діяльності. Для України також є доцільним збільшення державного фінансування таких організацій, підтримка діяльності на належному рівні відповідних програм через надання технічної підтримки та залучення грантів. По-одинадцять, ефективним є залучення португальської практики зі співробітництва і запровадження спільних програм з такими організаціями як MOM, «Солідарність мігрантів», «SOS расизму». Також, позитивного впливу зазнала б сфера роботи з мігрантами через запровадження дослідницької інституції. У Португалії ці функції виконувало Дослідницьке бюро з імміграції, яке надавало сприяння в проведенні публічних обговорень, дебатів, опитувань, наукових досліджень, які стосувалися питань імміграції, самих іммігрантів та етнічних громад, які проживають у Португалії. Через стимулювання наукової дискусії у Португалії на початку 2000-х рр., конференцій і досліджень на національному і міжнародному рівні, почалося дослідження на науковому рівні явища імміграції. Для України явище міграції є очевидним і потребує стимулювання наукової дискусії для її дослідження як у площині національних і культурних аспектів, так і у контексті між людських відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

Архівні матеріали

а) неопубліковані матеріали Галузевого державного архіву МЗС України (ГДА МЗС України):

1. ГДА МЗС України). Ф. 8 Оп.165. Спр. 170. 1998 р. Матеріали посольства України у Португалії (у складі Посольства України у Французькій Республіці), які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України. А. 3.
2. ГДА МЗС України. Ф. 8 Оп.165. Оп. 2. Спр. 110. Матеріали посольства України у Португалії (у складі Посольства України у Французькій Республіці), які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України (1998 - 1999). А. 15.
3. ГДА МЗС України. Ф. 8 Оп.165. Спр. 513. 1998 р. Матеріали посольства України у Португалії (у складі Посольства України у Французькій Республіці), які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України. А. 2.
4. ГДА МЗС України. Ф. 8 Оп.165. Спр. 035. Матеріали посольства України у Португалії, які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України (2000 - 2001). А. 7-10.
5. ГДА МЗС України. Ф. 8 Оп.165. Оп.4. Спр. 031. 1998 р. Ф. Матеріали посольства України у Португалії (у складі Посольства України у Французькій Республіці), які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України. А.1.
6. ГДА МЗС України. Ф. 8 Оп.165. Оп. 2. Спр110. 1998 р. Ф. Матеріали посольства України у Португалії (у складі Посольства України у Французькій Республіці), які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України. А. 2-3.

7. ГДА МЗС України. Ф. 8 Оп.165. Спр. 023. 1998 р. Ф. Матеріали посольства України у Португалії (у складі Посольства України у Французькій Республіці), які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України. А.4.
8. ГДА МЗС України. Ф. 8 Оп.165. Спр. 023. 1998 р. Ф. Матеріали посольства України у Португалії (у складі Посольства України у Французькій Республіці), які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України. А.20.
9. ГДА МЗС України. Ф. 8 Оп.165. Спр. 74. 2006 р. Ф. Матеріали посольства України у Португалії, які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України (2006). А. 13.
10. ГДА МЗС України. Ф. 8 Оп.165. Спр. 74. 2004 р. Ф. Матеріали посольства України у Португалії, які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України (2004). А. 83.
11. ГДА МЗС України. Ф. 8 Оп.165. Спр. 73. 2004 р. Ф. Матеріали посольства України у Португалії, які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України (2004). А. 82.
12. ГДА МЗС України. Ф. 8 Оп.165. Спр. 600. 2000-2001рр. Ф. Матеріали посольства України у Португалії, які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України (2000 - 2001). А. 1.
13. ГДА МЗС України. Ф. 8 Оп.165. Спр. 73. 2004 р. Ф. Матеріали посольства України у Португалії, які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України (2004). А. 1-4.
14. ГДА МЗС України. Ф. 8 Оп.165. Спр. 110. 2000-2001 рр. Ф. Матеріали посольства України у Португалії, які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України (2000 - 2001). А. 44.
15. ГДА МЗС України. Ф. 8 Оп.165. Спр. 73. 2000-2001 рр. Ф. Матеріали посольства України у Португалії, які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України (2000 - 2001). Спр. 110. А. 47-48.

16. ГДА МЗС України. Ф. 8 Оп.165. Спр. 73. 2004 р. Ф. Матеріали посольства України у Португалії, які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України (2004). А. 32 – 34.
17. ГДА МЗС України. Ф. 8 Оп.165. Спр. 73. 2004 р. Ф. Матеріали посольства України у Португалії, які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України (2004). А. 36 – 37.
18. ГДА МЗС України. Ф. 8 Оп.165. Спр. 91/170. 2005 р. Ф. Матеріали посольства України у Португалії, які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України (2005). А. 123.
19. ГДА МЗС України. Ф. 8 Оп.165. Спр. 800.2000-2001 рр. Ф. Матеріали посольства України у Португалії, які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України (2000 - 2001). А. 19.
20. ГДА МЗС України. Ф. 8 Оп.165. Спр. 73. 2004 р. Ф. Матеріали посольства України у Португалії, які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України (2004). А. 10.
21. ГДА МЗС України. Ф. 8 Оп.165. Спр. 59. 2002-2003 рр. Ф. Матеріали посольства України у Португалії, які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України (2002 - 2003). А. 66.
22. ГДА МЗС України. Ф. 8 Оп.165. Спр. 59. 2002-2003 рр. Ф. Матеріали посольства України у Португалії, які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України (2002 - 2003). Спр.59. А. 67.
23. ГДА МЗС України. Ф. 8 Оп.165. Спр. 59. 2002-2003 рр. Ф. Матеріали посольства України у Португалії, які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України (2002 - 2003). Спр.59. А. 77.
24. ГДА МЗС України. Ф. 8 Оп.165. Спр. 59. 2002-2003 рр. Ф. Матеріали посольства України у Португалії, які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України (2002 - 2003). Спр.59. А. 77.
25. ГДА МЗС України. Ф. 8 Оп.165. Спр. 78. 2002-2003 рр. Ф. Матеріали посольства України у Португалії, які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України (2004). А. 34.

26. ГДА МЗС України. Ф. 8 Оп.165. Спр. 78. 2002-2003 рр. Ф. Матеріали посольства України у Португалії, які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України (2004). А. 34.

27. ГДА МЗС України. Ф. 8 Оп.165. Спр. 78. 2002-2003 рр. Ф. Матеріали посольства України у Португалії, які передаються на постійне зберігання до УДА МЗС України (2004). А. 33.

б) неопубліковані оцифровані матеріали документального фонду Антоніо Арнао Метелло здані на зберігання Фонду Маріо Соареша «Casa Comum» :

28. Fundo: António Arnao Metello. Portugal. Descolonização/Cooperação Angola. Pasta: 11011.016. Título: Diário de Notícias. Assunto: "Angola na hora da descolonização (I): uma reacção em moldes diferentes", artigo. Autor do artigo: Manuel Beça Murias. Data: Quinta, 21 de Novembro de 1974. Observações: Recorte de imprensa. Tipo Documental: IMPRENSA. Direitos: A publicação, total ou parcial, deste documento exige prévia autorização da entidade detentora. Citação:

Manuel Beça Murias. 1974. "Diário de Notícias". Quinta, 21 de Novembro de 1974. CasaComum.org. Disponível URL: <http://www.casacomum.org/cc/visualizador?pasta=11011.016> (20.02.2019).

29. Fundo: António Arnao Metello. Portugal. Descolonização/Cooperação Angola. Assunto: Carta credencial passada por Francisco da Costa Gomes, Presidente da República portuguesa, ao seu enviado pessoal, o General Silva Cardoso, acompanhado de António Arnao Metello, para encontro a manter com presidente (de França ou país francófono não identificado), visando troca de informações relativas às relações bilaterais e à evolução do processo de descolonização, com especial enfoque em Angola. Data: Quarta, 18 de Dezembro de 1974. Tipo Documental: Documentos. Direitos: A publicação, total ou parcial, deste documento exige prévia autorização da entidade detentora. Citação: 1974. Sem Título. CasaComum.org. Disponível URL: <http://www.casacomum.org/cc/visualizador?pasta=11011.062> (20.02.2019).

30. Fundo: António Arnao Metello. Portugal. Descolonização/Cooperação. Moçambique. Título: Algumas notas sobre possíveis campos de cooperação de Portugal com Moçambique nos domínios científico e cultural. Assunto: Memorando/relatório do Gabinete Coordenador para a Cooperação (Presidência da República) sobre cooperação de Portugal com Moçambique nos domínios científico e cultural. Inclui, em anexo, notas manuscritas sobre a mesma temática. Data: Sábado, 15 de Fevereiro de 1975. Fundo: António Arnao Metello. Tipo Documental: Documentos. Direitos: A publicação, total ou parcial, deste documento exige prévia autorização da entidade detentora. Citação: 1975. «Algumas notas sobre possíveis campos de cooperação de Portugal com Moçambique nos domínios científico e cultural». CasaComum.org. Disponível URL: <http://www.casacomum.org/cc/visualizador?pasta=11012.044> (20.02.2019).
31. Fundo: António Arnao Metello. Portugal. Diversos. Assunto: Mapa de Portugal Continental. Fundo: António Arnao Metello. Tipo Documental: Documentos. Direitos: A publicação, total ou parcial, deste documento exige prévia autorização da entidade detentora. (s.d.). Citação: Sem Título. CasaComum.org. Disponível URL: <http://www.casacomum.org/cc/visualizador?pasta=11012.080> (20.02.2019).
32. Fundo: António Arnao Metello. Portugal. Diversos. Assunto: Análise da situação política portuguesa. Proposta de instituição de República Federativa Democrática Portuguesa. Origem desconhecida. Data: c. 1975. Fundo: António Arnao Metello. Tipo Documental: Documentos. Direitos: A publicação, total ou parcial, deste documento exige prévia autorização da entidade detentora. Citação: 1975. Sem Título. CasaComum.org. Disponível URL: <http://www.casacomum.org/cc/visualizador?pasta=11011.007> (20.02.2019).
33. Fundo: António Arnao Metello. Portugal. Imprensa/Recortes. Título: Portugal Hoje. Número: 17 Ano: I Data: Sábado, 31 de Agosto de 1974. Directores: Director: F. Freitas Santos. Observações: Edição do Ministério da Comunicação Social. Tipo Documental: IMPRENSA. Direitos: A publicação, total ou parcial, deste documento exige prévia autorização da entidade detentora. Citação: 1974.

«Portugal Hoje». n° 17. Ano I. Sábado, 31 de Agosto de 1974. CasaComum.org, Disponível URL: <http://www.casacomum.org/cc/visualizador?pasta=11013.058> (20.02.2019).

34. Fundo: António Arnao Metello. Portugal. Descolonização/Cooperação. Cabo Verde. Título: Estudo sobre a situação político-económica de Cabo Verde. Assunto: Estudo sobre a situação político-económica de Cabo Verde, elaborado pelo Movimento das Forças Armadas (MFA) de Cabo Verde. Data: Novembro de 1974. Fundo: António Arnao Metello. Tipo Documental: Documentos. Direitos: A publicação, total ou parcial, deste documento exige prévia autorização da entidade detentora. Citação: 1974. «Estudo sobre a situação político-económica de Cabo Verde». CasaComum.org, Disponível URL: <http://www.casacomum.org/cc/visualizador?pasta=11012.079> (20.02.2019).

в) неопубліковані оцифровані матеріали документального фонду Маріо Соареша «Casa Comum» :

35. Fundo: DRR - Documentos Ruella Ramos. Tipo Documental: IMPRENSA. Diário de Lisboa. Número: 21950. Ano: 65. Data: Quinta, 2 de Janeiro de 1986. Directores: Director: António Ruella Ramos; Director Adjunto: Fernando Piteira Santos. Observações: Inclui supl. "Ler/Escrever". Direitos: A publicação, total ou parcial, deste documento exige prévia autorização da entidade detentora. Citação: 1986. «Diário de Lisboa». n° 21950. Ano 65. Quinta, 2 de Janeiro de 1986. CasaComum.org. Disponível URL: http://hdl.handle.net/11002/fms_dc_689 (21.02.2019).

Міжнародно-правові акти

36. Угода про дружбу і співробітництво між Україною та Португальською Республікою від 25 жовтня 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/620_005 (20.02.2019).

37. Угода між Україною і Португалією про співробітництво в галузі освіти, культури, науки, технологій, молоді, спорту та засобів масової

інформації. 05.12.2001. URL: <https://portugal.mfa.gov.ua/ua/ukraine-pt/legal-acts> (20.02.2019).

38. Угода між Українським національним агентством (УКРІНФОРМ) та Національним агентством новин Португальської Республіки (ЛІУЗА) про співробітництво в галузі обміну інформацією. 13.02.2003. URL: <https://portugal.mfa.gov.ua/ua/ukraine-pt/legal-acts> (20.02.2019).

39. Угода між Україною та Португальською Республікою про тимчасову міграцію громадян України для роботи в Португальській Республіці від 13 лютого 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/620_006 (20.02.2019).

40. Протокол про співробітництво між Національним університетом ім.Т.Г.Шевченка та Лісабонським університетом. 09.06.2003. URL: <https://portugal.mfa.gov.ua/ua/ukraine-pt/legal-acts> (20.02.2019).

41. Меморандум про взаєморозуміння між факультетом науки і технологій Нового університету Лісабона та Вінницьким національним технічним університетом. 18.07.2005. URL: <https://portugal.mfa.gov.ua/ua/ukraine-pt/legal-acts> (20.02.2019).

42. Протокол про співробітництво між факультетом науки і технологій Нового університету Лісабона та фізичним факультетом Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. 15.07.2005. URL: <https://portugal.mfa.gov.ua/ua/ukraine-pt/legal-acts> (20.02.2019).

43. Протокол про співробітництво між Дипломатичною академією України та Португальським Дипломатичним інститутом. 17.11.2006. URL: <https://portugal.mfa.gov.ua/ua/ukraine-pt/legal-acts> (20.02.2019).

44. Acordo entre a República Portuguesa e a República Federativa do Brasil sobre a Contratação Recíproca de Nacionais, assinado em Lisboa em 11 de Julho de 2003. Decreto n.º 40/2003 de 19 de Setembro. URL: <https://run.unl.pt/bitstream/10362/49647/9/Anexo%20IV.pdf> (20.02.2019).

45. Convenco sobre igualdade de direitos e deveres entre brasileiros e portugueses concluida entre o Brasil e Portugal, em Brasilia, a 7 de setembro de

1971. Decreto № 70.391. de 12 de Abril de 1972. URL: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/decreto/D70391.htm (20.02.2019).

46. Convenção sobre Segurança Social entre a República Portuguesa e a República de Cabo Verde, assinada em Lisboa em 17 de Dezembro de 1981. Decreto n.º 45/85, de 6 de Novembro. URL: <https://dre.tretas.org/dre/6137/decreto-45-85-de-6-de-novembro#text> (28.07.2018).

47. Convenção sobre a Segurança Social entre a República Portuguesa e a República de Cabo Verde, assinada na Cidade da Praia em 10 de Abril de 2001. Decreto n.º 2/2005. URL: <http://gddc.ministeriopublico.pt/sites/default/files/documentos/instrumentos/dec2-2005.pdf> (20.02.2019).

48. Loi n°80-9 du 10 janvier 1980 Dite bonnet relative a la prevention de l'immigration clandestine et portant modification de l'ordonnance 452658 du 02-11-1945 relative aux conditions d'entree et de sejour en france des etrangers et portant creation de l'office national de l'immigration. *Journal Officiel de la Republique Francaise*. 11 Janvier 1980. pp. 71-78. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/jo_pdf.do?id=JORFTEXT000000886939&pageCourante=00078 (20.02.2019).

49. O Tratado de Amizade, Cooperação e Consulta entre a República Portuguesa e a República Federativa do Brasil, assinado em Porto Seguro em 22 de Abril de 2000, aprovado, para ratificação, pela Resolução da Assembleia da República n.º83/2000, de 28 de Setembro, e ratificado pelo Decreto do Presidente da República n.º79/2000, de 14 de Dezembro. URL: <https://dre.pt/application/conteudo/671576> (20.02.2019).

Національні нормативно-правові акти

50. Постанова Президії Верховної Ради України про склад групи народних депутатів України з міжпарламентських зв'язків з Республікою Португалія від 12 травня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/320/96-%D0%BF%D0%B2> (20.02.2019).

51. Constitution of the Portuguese Republic [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

<http://www.tribunalconstitucional.pt/tc/conteudo/files/constituicaoingles.pdf>

(28.07.2018).

52. Der originale Wortlaut der Anweisung des damaligen Bundesministers für Arbeit und Sozialordnung, Walter Arendt, über den Anwerbestopp ausländischer Arbeitnehmer vom 23.11.1973. Quelle: Bundesarchiv. BArch B 149/54458 fol. 9-

10. URL: <http://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/anwerbeabkommen/43270/anwerbestopp-1973> (20.02.2019).

53. Decreto 43090 de 27 de Julho. Diário do Governo n.º 173/1960, Série I de 27.07. 1960. URL: <https://dre.tretas.org/dre/12524/decreto-43090-de-27-de-julho#text> (28.07.2018).

54. Decreto lei 34/2003 de 25 de Fevereiro. URL: http://www.pgdlisboa.pt/leis/lei_mostra_articulado.php?nid=307&tabela=lei_velhas&nversao=1&so_miolo (20.02.2019).

55. Decreto n.º 3/2005 de 14 de Fevereiro. Diário do Republica. I Serie – A. Nº 31. 14 de Fevereiro de 2005. pp. 1014-1017. URL: <https://dre.pt/application/dir/pdf1sdip/2005/02/031A00/10141017.PDF>

(28.07.2018).

56. Decreto-lei 244/98 de 8 de Agosto. Diário da República Nº 182/1998, Série I-A de 08.08.1998. URL: <https://dre.tretas.org/dre/95122/decreto-lei-244-98-de-8-de-agosto> (28.07.2018).

57. Decreto-Lei 264-C/81. Diário da República n.º 202/1981, Série I de 03.09.1981. pp. 2345-2347. URL: <https://dre.pt/pesquisa-avancada/-/asearch/565189/details/normal?types=SERIEI&numero=264%2F81&tipo=%22Decreto-Lei%22> (28.07.2018).

58. Decreto-Lei 36/96 de 6 de Maio. Diário da República n.º 105/1996, Série I-A de 06.05.1996. URL: <https://dre.tretas.org/dre/74268/decreto-lei-36-96-de-6-de-maio> (20.02.2019).

59. Decreto-Lei 88/93 de 23 de Março. Diário da República n.º 69/1993, Série I-A de 23.03.1993. URL: <https://dre.tretas.org/dre/49610/decreto-lei-88-93-de-23-de-marco> (20.02.2019).
60. Decreto-lei 4/2001, de 10 de Janeiro. URL: http://www.pgdlisboa.pt/leis/lei_mostra_articulado.php?nid=305&tabela=leis (28.07.2018).
61. Decreto-lei 46925 de 29 de Março. Diário do Governo n.º 74/1966, Série I de 29.03.1966. URL: <https://dre.tretas.org/dre/250419/decreto-lei-46925-de-29-de-marco> (28.07.2018).
62. Decreto-lei 59/93 de 3 de Março. Diário da República n.º 52/1993, Série I-A de 03.03.1993. URL: <https://dre.tretas.org/dre/49232/decreto-lei-59-93-de-3-de-marco> (28.07.2018).
63. Decreto-Lei n.º 251/2002 de 22 de Novembro. DR Nº270. Serie – I A. pp. 7328 - 7331 URL: <http://acidi.gov.pt.s3.amazonaws.com/docs/decret2512002.pdf> (28.07.2018).
64. Decreto-Lei nº 308-A/75 de 24 de Junho. URL: <https://sites.google.com/site/nacionalidadeportuguesa/legislacao-revogada> (28.07.2018).
65. Diário das sessões N.º 28 ano de 1974 14 de Fevereiro. Secretaria-geral da Assembleia nacional e da câmara corporativa. URL: <http://debates.parlamento.pt/catalogo/r2/dan/01/11/01/028/1974-02-13> (28.07.2018).
66. Lei Nº 113/1988 de 29 de Dezembro. URL: https://sites.google.com/site/nacionalidadeportuguesa/legislacao-revogada#_ftn1 (21.02.2019).
66. Lei Nº 18/2004 de 11 de Maio. URL: <https://dre.pt/pesquisa/-/search/264359/details/maximized> (21.02.2019).
67. Despacho Normativo 63/91, de 13 de Março. Diário da República n.º 60/1991, Série I-B de 13.03.1991. URL: <https://dre.tretas.org/dre/24511/despacho-normativo-63-91-de-13-de-marco#anexos> (28.07.2018).

68. Decreto-lei 75/2000 de 9 de Maio. Diário da República n.º 107/2000, Série I-A de 2000-05-09. URL: <https://dre.tretas.org/dre/114360/decreto-lei-75-2000-de-9-de-maio> (28.07.2018).
69. Lei 105/2001, de 31 de Agosto. Diário da República n.º 202/2001, Série I-A de 31.08.2001. URL: <https://dre.tretas.org/dre/144669/lei-105-2001-de-31-de-agosto> (28.07.2018).
70. Lei 2098, de 29 de Julho. Diário do Governo n.º 172/1959, Série I de 29.07.1959. URL: <https://dre.tretas.org/dre/102201/lei-2098-de-29-de-julho> (28.07.2018).
71. Lei 46/80, de 9 de Dezembro. Diário da República n.º 283/1980, 2º Suplemento, Série I de 09.12.1980. URL: <https://dre.tretas.org/dre/33564/lei-46-80-de-9-de-dezembro> (28.07.2018).
72. Lei 65/77, de 26 de Agosto. Diário da República n.º 197/1977, Série I de 26.08.1977. URL: <https://dre.tretas.org/dre/46547/lei-65-77-de-26-de-agosto#text> (28.07.2018).
73. Lei n.º 115/99, de 03 de Agosto. URL: http://www.pgdlisboa.pt/leis/lei_mostra_articulado.php?nid=1851&tabela=lei_velhas&nversao=1&so_miolo= (28.07.2018).
74. Lei n.º 16/2001 de 22 de Junho. URL: http://www.pgdlisboa.pt/leis/lei_mostra_articulado.php?nid=806&tabela=leis&so_miolo= (21.02.2019).
75. Lei n.º 253/94, de 19 de Agosto. URL: http://www.pgdlisboa.pt/leis/lei_mostra_articulado.php?nid=623&tabela=leis (28.07.2018).
76. Lei n.º 37/81, de 03 de Outubro (Lei da Nacionalidade). URL: http://www.pgdlisboa.pt/leis/lei_mostra_articulado.php?artigo_id=614A0002&nid=614&tabela=leis&pagina=1&ficha=1&nversao= (28.07.2018).
77. Lei n.º 25/94, de 19 de Agosto (Lei da Nacionalidade). URL: http://www.pgdlisboa.pt/leis/lei_busca_art_velho.php?nid=614&artigonum=614A0001&nversao=2&so_miolo= (21.02.2019).

78. Lei n.º 2/2006, de 17 de Abril (Lei da Nacionalidade). URL: http://www.pgdlisboa.pt/leis/lei_busca_art_velho.php?nid=614&artigonum=614A0001&n_versao=3&so_miolo= (21.02.2019).
79. Lei Nº 70/93 de 29 de Setembro. URL: http://www.refugiados.net/cid_virtual_bkup/asilo1/70_93.html (28.07.2018).
80. Projecto de Lei n.º ___/X. Introduce o ensino multilingue nos estabelecimentos públicos de educação e de ensino. As Deputadas e os Deputados do Bloco de Esquerda. Palácio de São Bento, 10 de Janeiro de 2006. URL: <http://www.esquerda.net/media/biling.pdf> (28.07.2018).
81. Resolução do Conselho de Ministros n.º 175/96. Diário da República n.º 243. I Serie - B. 19.10.1996. pp. 3674-3674. URL: <http://www.leideportugal.com/primeira-serie/resolucao-do-conselho-de-ministros-n-o-175-96-social-ministro-considerando-ciganos-130266> (28.07.2018).
82. Resolução do Conselho de Ministros n.º 29/91. Programa educação escolar social. Diário da República n.º 128. I Serie - B. 09.08.1991. pp. 4029-4033. URL: <http://www.leideportugal.com/primeira-serie/resolucao-do-conselho-de-ministros-n-o-29-91-programa-educacao-escolar-social-107226> (28.07.2018).

Збірники статистичних даних, опитувальники, бюлетені

83. Questionario de Edificio. Instrumento de notação do Sistema Estatístico Nacional de resposta obrigatoria. Decreto Nº 428173, de 25 de Agosto, artigo 86.0, Nº 1, alinea a. Registado no I. N. E. sob o Nº 6463. Valido ate 31.12. 81. 14 p. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/Questionarios%201981.pdf> (21.02.2019).
84. Boletim Informativo dos XII Recenseamento Geral da Populacao e II Recenseamento Geral da Habitacao. Agosto 1979. Nº2. 17.p. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/boletins%201981.pdf> (21.02.2019).
85. Boletim Informativo dos XII Recenseamento Geral da Populacao e II Recenseamento Geral da Habitacao. Abril 1979. Nº1. 19.p. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/boletins%201981.pdf> (21.02.2019).

86. Boletim Informativo dos XII Recenseamento Geral da Populacao e II Recenseamento Geral da Habitacao. Abril 1979. №3. 24.p. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/boletins%201981.pdf> (21.02.2019).
87. Boletim Informativo dos XII Recenseamento Geral da Populacao e II Recenseamento Geral da Habitacao. Marco 1980. №4. 17.p. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/boletins%201981.pdf> (21.02.2019).
88. Boletim Informativo dos XII Recenseamento Geral da Populacao e II Recenseamento Geral da Habitacao. Junho 1980. №5. 17.p. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/boletins%201981.pdf> (21.02.2019).
89. Boletim Informativo dos XII Recenseamento Geral da Populacao e II Recenseamento Geral da Habitacao. Setembro 1980. №6. 26.p. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/boletins%201981.pdf> (21.02.2019).
90. Boletim Informativo dos XII Recenseamento Geral da Populacao e II Recenseamento Geral da Habitacao. Dezembro 1980. №7. 23.p. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/boletins%201981.pdf> (21.02.2019).
91. Boletim Informativo dos XII Recenseamento Geral da Populacao e II Recenseamento Geral da Habitacao. Abril 1981. №8. 19.p. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/boletins%201981.pdf> (21.02.2019).
92. Boletim Informativo dos XII Recenseamento Geral da Populacao e II Recenseamento Geral da Habitacao. Agosto 19810. №9. 29.p. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/boletins%201981.pdf> (21.02.2019).
93. Boletim Informativo dos XII Recenseamento Geral da Populacao e II Recenseamento Geral da Habitacao. Dezembro 1981. №10. 35.p. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/boletins%201981.pdf> (21.02.2019).

Матеріали статистичних і соціологічних досліджень

94. Estatísticas dos Movimentos Migratórios. Conselho Superior de Estatística. Doct/1772/Cse/Dsfa. Conselho Superior De Estatística. Secção Permanente De Estatísticas Demográficas E Sociais, Das Famílias E Do Ambiente. Grupo De

Trabalho Sobre Estatísticas Da Demografia. Lisbon, Portugal, 2006. – 79 p. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/Relatyrio-Mov_Migrat-2006.pdf.

95. Instituto Nacional de Estatística. Portugal. XII Recenseamento Geral da População. II Recenseamento Geral da Habitação. Resultados Definitivos. Recentamentos da Populacao e da Habitacao. Total do pais. Instituto Nacional de Estatística. Imprensa Nacional. Casa da Moeda, Lisboa. 1981. 411 p. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/1981_Definitivos_Total%20do%20PaHS.pdf (21.02.2019).

96. Impact of Immigration on Europe's Societies. European Commission. European Migration Network. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg. March 2006. 37 p. URL: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/e-library/documents/policies/legal-migration/pdf/general/emn_immigration_2006_en.pdf (21.02.2019).

97. Moreira H. Emigração Portuguesa (estatísticas retrospectivas e reflexões temáticas).. INE. *Revista de Estudos Demográficos*. 2006. 2.º Semestre de 2005. p. 47 – 65. URL: https://www.ine.pt/xportal/xmain?xpid=CENSOS&xpgid=ine_censos_estudo_det&menuBOUI=13707294&contexto=es&ESTUDOSest_boui=106195&ESTUDOSmodo=2&selTab=tab1&pcensos=61969554 (21.02.2019).

98. Measuring Integration: the Portuguese Case. Regional Indicators of Social and Labour Market Inclusion of Third Country Nationals. International Organization for Migration. Lisbon, 2008. 86 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/279200240_Measuring_Integration_the_Portuguese_Case_Regional_Indicators_of_Social_and_Labour_Market_Inclusion_of_Third_Country_Nationals (21.02.2019).

99. Lages M., Policarpo V. Atitudes e valores perante a imigração. ACIME. Observatório da Imigração, Lisboa. 2003. 192 p.

100. Lages M., Policarpo V. Os Imigrantes e a População Portuguesa. Imagens Recíprocas. Análise de duas Sondagens. Centro de Estudos dos Povos e Culturas de Expressão Portuguesa. Centro de Estudos e Sondagens de Opinião. Lisboa,

2006. 433 p. URL:
https://www.om.acm.gov.pt/documents/58428/177157/Estudo_OI_21.pdf/4faf3dc9-6531-4849-b1f0-bddb1bfe3566 (28.07.2018).

101. Oliveira de Tiago Isabela. Indicadores demográficos nas Regiões Portuguesas entre 1890 e 1981. INE. *Revista de Estudos Demográficos*. 2006. 2.º Semestre de 2005. p. 141-154. URL:
https://www.ine.pt/xportal/xmain?xpid=CENSOS&xpgid=ine_censos_estudo_det&menuBOUI=13707294&contexto=es&ESTUDOSest_boui=106217&ESTUDOSmodo=2&selTab=tab1&pcensos=61969554 (21.02.2019).

102. Oliveira de Reis C., Rosário E., Santos T. Indicators of Immigrant Integration. First Report. ACIME. Lisbon, 2006. 51 p. URL:
http://www.academia.edu/2570416/First_Report_on_Indicators_of_Immigrant_Integration_in_Portugal (21.02.2019).

Матеріали періодичної преси

103. Mealha D. Os trabalhadores e a Expo'98. Do mergulho na utopia à conquista do progresso. «*Avante!*». 9 Junho 1998. Nº 1280. URL:
<http://www.avante.pt/arquivo/1280/8003h1.html> (28.07.2018).

104. Carmo O. A Igreja foi pioneira nas questões da Imigração em Portugal. *Ecclesia*. 16 de Março de 2004. URL:
<http://www.agencia.ecclesia.pt/noticias/nacional/a-igreja-foi-pioneira-nas-questoes-da-imigracao-em-portugal/> (28.07.2018).

105. Le “million Stoléru”. URL: <http://melting-post.fr/post/90545864009/le-milllion-stoléru-cette-affiche-datant-de-1977> (28.07.2018).

106. Partidos de esquerda contra medidas anunciadas pelo Governo sobre imigração 6 de Junho de 2002. URL:
<https://www.publico.pt/2002/06/06/sociedade/noticia/partidos-de-esquerda-contra-medidas-anunciadas-pelo-governo-sobre-imigracao-149457> (28.07.2018).

107. Газета «Слово». URL:
<http://gazetaslovo.com/объявления/category/prihody-pravoslavnoj-cerkvi.html> (28.07.2018).

108. Dados do Ministério dos Negócios Estrangeiros. Acordo luso- brasileiro ja legalizou 14 mil brasileiros. Publico. 11 de Outubro de 2005. URL:<https://www.publico.pt/2005/10/11/sociedade/noticia/acordo-lusobrasileiro-ja-legalizou-14-mil-brasileiros-1235296#gs.QIZVvRPS> (20.02.2019).

109. «Acordo Lula» permitiu legalizar perto de 14 mil brasileiros. RTP Noticias. Agência LUSA. 11 de Outubro de 2005. URL: https://www.rtp.pt/noticias/pais/acordo-lula-permitiu-legalizar-perto-de-14-mil-brasileiros_n18557 (20.02.2019).

110. Acordo Lula só legalizou 18 330 em três anos. Correio da Manhã. 09.08.06. URL: <https://www.cmjornal.pt/politica/detalhe/acordo-lula-so-legalizou-18-330-em-tres-anos> (20.02.2019).

Спогади (мемуари)

111. Demartini de Brito Fabri Z. Memórias Narradas No Feminino: Mulheres Portuguesas E Luso-Africanas Nos Deslocamentos Para O Brasil. URL: <https://www.revistas.usp.br/ceru/article/view/111172> (28.07.2018).

Сайти громадських організацій та інституцій по роботі з мігрантами

112. Alto Comissariado para a Imigração e Diálogo Intercultural. URL: www.acime.gov.pt (28.07.2018).

113. Conselho Português para os Refugiados (Portuguese Refugee Council). URL: <http://www.cpr.pt/> (28.07.2018).

114. Instituto Nacional de Estatística. Censos em Portugal. URL: <https://www.ine.pt/> (21.02.2019).

115. International Organization for Migration. URL: <http://www.iom.int/cms/en/sites/iom/home.html> (28.07.2018).

116. National Immigrant Support Centres. URL: <http://www.acm.gov.pt/-/cnaicentro-nacional-de-apoio-ao-imigrante> (28.07.2018).

117. Presidência Do Conselho De Ministros Alto Comissariado para a Imigração e Diálogo Intercultural. URL:

- http://www.acm.gov.pt/documents/10181/43252/relatorio_acidi_2011.pdf/90763d72-6eb7-4c61-a189-49150a4f72e7 (28.07.2018).
118. Programa ECCLESIA. URL:<http://www.ecclesia.pt/ocpm/> (28.07.2018).
119. Programa Escolhas. URL: <http://www.programaescolhas.pt> (28.07.2018).
120. Serviço Jesuíta aos Refugiados. URL: <http://www.jrsportugal.pt/> (28.07.2018).
121. Serviço de Estrangeiros e Fronteiras URL:<https://www.sef.pt/> (21.02.2019)
122. Solidariedade Imigrante. URL:<http://www.solimigrante.org/> (28.07.2018).
123. SOS Racismo. URL: <http://www.sosracismo.pt/> (28.07.2018).
124. Асоціація Українців в Португалії „Собор”. URL: <http://www.aupsobor.narod.ru/zvit2007.html> (28.07.2018).
125. Спілка Українців у Португалії. URL: <https://www.spilka.pt/> (28.07.2018).
126. Українська греко-католицька церква у Португалії. URL: <http://www.osbm.pt/> (28.07.2018).
127. Християнський рух Українців у Португалії. URL: www.dzvin.net (28.07.2018).

Література:

Монографії, мемуари, наукові статті, публіцистичні праці, матеріали конференцій, навчальні посібники, підручники, довідники

128. Анапович М.Ю. Политические аспекты миграционных процессов в современной Европе. Москва, 2018. 176 с.
129. Беловолов Ю. Политическая система современной Испании (1975-1995). Донецк, 1997. 73 с.
130. Егорова Е.Н. Правовое регулирование миграционных потоков в Европейском Союзе. Москва, 2018. 224 с.
131. Зубик А.І. Історико-географічні особливості формування середовищ зарубіжних українців. *Часопис соціально-економічної географії*. 2015. Вип. 18(1). С. 178 - 183.

132. Ионцев В. А. Международная миграция населения: теории и история изучения. Москва, 1999. 256 с.
133. Испания и Португалия в эпоху глобальных трансформаций. Москва, 2017. 307 с.
134. Каменский А.Н. Проблемы международного трудового обмена и Россия. Москва, 1999. 251 с.
135. Копійка В.В. Європейський Союз: досвід розширення і Україна. Київ, 2005. 448 с.
136. Клинова Е.В. Правовое положение беженцев в странах Европейского Союза: (Статус беженца, право на убежище). Москва, 2000. 103 с.
137. Кудряченко А.І. Випробування європейських демократичних цінностей викликами глобалізації. *Проблеми всесвітньої історії*. Київ. 2018. №1. С. 5-16.
138. Кудряченко А.І. Актуальність досліджень проблематики всесвітньої історії в сучасній Україні. *Проблеми всесвітньої історії*. Київ. 2016. №1. С.12-23.
139. Кудряченко А.І. Зasadничі демократичні цінності та їх вплив на розбудову громадянського суспільства в країнах Європи. *Віче*. Верховна Рада України. Київ. 2015. С. 3-7.
140. Макар Ю.І. Українська діаспора: походження, характер, сучасний стан. *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Історичні науки*. 2007. Випуск 9. С. 9-19.
141. Макар В.Ю. Соціально-політична інтеграція українців у поліетнічне суспільство Канади. Прут. Чернівці, 2006. 284 с.
142. Макар В.Ю. Макар Ю.І. Громадські організації переселенців з Польщі та їх нащадків в Україні. Україна-Європа-Світ. *Міжнародний збірник наукових праць. Серія:: Історія, міжнародні відносини*. 2014. Випуск 14. С. 58-88.

143. Макар В.Ю. Позиція офіційної Канади та етнічних організацій щодо виборчого процесу в Україні. *Annales UMCS, Politologia*. 2015. Том 21. Випуск 1. С. 199-206.
144. Макар В.Ю. Макар Ю.І. Двічі позбавлені історичної батьківщини, або гірка доля холмсько-підляських українців. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. 2014. Вип. 19 (1). С. 237-252.
145. Макар В.Ю. Імміграційна політика Канади після Другої світової війни (1945-1952). Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. 2014. Випуск 702-703. С. 154-158.
146. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії. О.А.Малиновська. Київ, 2018. 472 с.
147. Малиновська О.А. Міграційна криза в Європі: пошуки шляхів розв'язання та наслідки для України. *Стратегічні пріоритети*. Київ. 2016. Випуск 3. С. 104-114.
148. Malynovska O., Strielkovski W., Hlustikova K., Horvathova Z. Ukrajinska migrace v zemich EU: roparativni analiza migracniho chovani a zasilani remitenci. – *Geografie*. 2015. N 3 (120). P.372-396 (чеською мовою).
149. Малиновська О.А. Трудові мігранти та їхній внесок у соціально-економічний розвиток України. *Регіональна економіка*. 2013. № 3 (69). С. 82–93.
150. Малиновська О.А. Міжнародні міграції та суспільні трансформації доби глобалізації. *Демографія та соціальна економіка*. 2009. № 1. С. 5–19.
151. Малиновська О. А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування. Київ, 2011. 40 с.
152. Malynovska O. Vollmer. B. Ukrainian Migration Research Before and Since 1991. pp. 17 – 33. Chapter. *Ukrainian Migration to the European Union*. O. Fedyuk, M. Kindler (eds.). Lisbon, 2006.
153. Малиновська О. А. Українсько – португальські міграційні зв'язки і паралелі. *Науково-економічний та суспільно-політичний журнал*. 2005. №2. С. 93-105.

154. Марцинюк М.П. Життя української громади в Португалії. *«Зовнішні справи»*. 2015. №6. С.58-60.
155. Марцинюк М.П. Португальська імміграційна політика кінця ХХ - початку ХХІ століття та її значення для процесів легалізації нелегальних мігрантів в Португалії: український ресурс. *Збірник наукових праць «Гуржіївські історичні читання»*. 2015. Вип. 10. С. 152-154.
156. Марцинюк М.П. Міграційна політика Португалії до і після вступу в Європейський Союз: еміграційні та імміграційні потоки (1974-2001 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 44. С. 111-116.
157. Марцинюк М.П. Міграційний феномен Португалії: еміграційно-імміграційний баланс до і після вступу в Європейський Союз (1974-2001 рр.). *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2015. Вип. 22. С. 106-112.
158. Марцинюк М.П. Еміграційно-імміграційний баланс у формуванні нової імміграційної політики Португалії (історичні, законодавчі та інституційні зміни 1974-1986 років). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2016. Вип. 45. С. 200-204.
159. Martsyniuk. M. Interculturalism in Portugal: public policy tools and instruments. *«Зовнішні справи»*. 2016. №10. С.32-35.
160. Марцинюк М.П. Інституціональний інструментарій державної політики як основа формування мультикультуралізму в Португалії наприкінці 90-их – початку 2000-их років: зовнішньополітичний аспект. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2016. Вип. 23. С. 88-95.
161. Марцинюк М.П. Еволюція португальської імміграційної політики після вступу у Європейський Союз (1986-2006 роки). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 47. С. 210-215.
162. Марцинюк М.П. Формирование украинской национальной общины в Португалии в конце ХХ - начале ХХІ в. *Ученые записки УО «ВГУ им. П. М. Машерова»: сборник научных трудов*. 2018. Т. 26. С. 73–78.

163. Марцинюк М.П. Інтеграція українських іммігрантів у Португалії: державні і недержавні інструменти соціальної адаптації (2010-2015 рр.). *Збірник наукових праць молодих науковців, аспірантів, магістрантів, студентів «Питання нової та новітньої історії»*. 2015. Вип. 4. С. 87-97.
164. Марцинюк М.П. Міграційна політика Португалії 90-их – 2000-их років та її вплив на українську трудову міграцію до Португалії. *«Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності»*: статті та матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (13-14 лютого 2015 р., м. Одеса). Одеса, 2015. С. 230-232.
165. Марцинюк М.П. Сучасні теоретико-методологічні основи дослідження міграційних процесів на прикладі української трудової міграції до Португалії. *«Україна в глобальному світі: витоки кризи і шляхи її подолання»*: статті та матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (18 березня 2015 р., м. Київ). Київ, 2015. С. 196-199.
166. Марцинюк М.П. Імміграційна політика Португалії наприкінці ХХ - початку ХХІ століття та її вплив на українську трудову міграцію. *«Розвиток основних напрямів соціогуманітарних наук: проблеми та перспективи»*: статті та матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (14-15 травня 2015 р., м. Дніпродзержинськ). Дніпродзержинськ, 2015. С. 41-42.
167. Марцинюк М.П. Португальська імміграційна політика кінця ХХ - початку ХХІ століття та її значення для процесів легалізації нелегальних мігрантів в Португалії: український аспект. *«Науковий діалог Схід-Захід»*: статті та матеріали Четвертої Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 травня 2015 р., м. Кам'янець-Подільський). Дніпропетровськ, 2015. С. 139-141.
168. Марцинюк М.П. Міграційна політика постколоніальної Португалії: до і після вступу в Європейський Союз. *«Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук»*: статті та матеріали П'ятої Всеукраїнської науково-

практичної конференції (28 серпня 2015 р., м. Дніпропетровськ). Дніпропетровськ, 2015. С. 7-10.

169. Марцинюк М.П. Цілі Розвитку Тисячоліття ООН: інституціональні механізми європейської міграційної політики (на прикладі Португалії). Статті та матеріали Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 70-й річниці заснування ООН (22 жовтня 2015 рок, м. Київ). Київ, 2015. С. 88-91.

170. Марцинюк М.П. Інтеграція іммігрантів у приймаючому суспільстві Португалії: український аспект. *«Актуальні проблеми зовнішньої політики України»*: статті та матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (20 листопада 2015 р., м. Чернівці). Чернівці, 2015. С. 56-59.

171. Марцинюк М.П. Українська імміграція в Португалії: інтеграція та організаційні структури іммігрантів. Статті та матеріали VIII Волинської всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції (20 листопада 2015 р., м. Житомир). Житомир, 2015. С. 125-127.

172. Марцинюк М.П. Державні і недержавні інструменти соціальної адаптації та інтеграції іммігрантів у приймаючому суспільстві Португалії (2010-2015 рр.). *«Теоретичні, методичні і практичні проблеми соціології, історії та політології»*: статті та матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20-21 листопада 2015 р., м. Херсон). Херсон, 2015. С. 49-53.

173. Марцинюк М.П. Міграційна політика Португалії до і після вступу в Європейський Союз (1974-2001 рр.). *«Зовнішня політика і дипломатія: український і світовий досвід»*: статті та матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-й річниці Дипломатичної академії України при МЗС України (23 грудня 2015 р., м. Київ). Київ, 2015. С. 141-142.

174. Марцинюк М.П. Иммиграционные потоки в Португалию: создание португальской миграционной модели (1970-2000-е года). *«Актуальные проблемы социально-гуманитарного знания»* статьи и материалы

- Студенческой научно-теоретической конференции (31 марта 2016 г., г. Минск,). Минск, 2016. С. 163-165.
175. Martsyniuk.M. Interculturalism in Portugal: public policy tools and instruments of immigrants' incorporation. *"Realita a perspektivy vyvoja spolocnosti: socialne, psychologicke a politicke aspekty"*: Zbornik prispevkov z Medzinarodna vedecko-prakticka konferencia (28-29 Octobra 2016, Sladcovicovo). Sladcovicovo, 2016. P.19-21.
176. Надточій А. О. Причини зовнішньої трудової міграції та оцінка її наслідків для економіки України. *Державне регулювання процесів економічного і соціального розвитку*. 2015. Вип. 1 (48). С. 1-8.
177. Попок. А. А. Закордонне українство як об'єкт державної політики. Національна академія держ. управління при Президентові України. Центр сучасного суспільствознавства. Альтерпрес. Київ, 2007. 227 с.
178. Попок. А. А. Українці на Далекому Сході: організації, події, персоналії. Довідник. Альтерпрес. Київ, 2004. 360 с.
179. Попок. А. А. Лазебник С. Ю. Історична батьківщина - діаспора: європейський досвід взаємин. Українська всесвітня координаційна рада. Альтерпрес, Київ, 2003. 152 с.
180. Попок. А. А. Українські поселення на Далекому Сході. Історико-соціологічний нарис. Київ, 2001. 304 с.
181. Рыбаковский Л.Л. Заславская Т.И. Миграция населения: прогнозы, факторы, политика. Москва, 1987. 199 с.
182. Рязанцев С.В. Влияние миграции на социально-экономическое развитие Европы: современные тенденции Ставрополь, 2001. 542 с.
183. Слука А.Е. Главные черты географии современных международных миграций населения. *Вестник Московского университета. Серия география*. 1988. № 5. С. 25-71.
184. Слука А.Е. Основные особенности современных международных миграций населения капиталистического мира. *Вестник Московского университета*. 1966. № 6. С. 45-56.

185. Современная культура Испании и Португалии. Полилог традиции. Москва. 2017, 246 с.
186. Темірова І. Ю. Модель розселення українців в Іспанії та Португалії як інди-катор інтеграції. Гілея. *Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: На-ук. вісник: зб. наук. праць*. 2010. Вип. 32. С. 285-291.
187. Темірова І. Ю. Порівняльний аналіз структурної інтеграції українських іммігрантів Португалії та Іспанії. Гілея. *Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Наук. вісник: зб. наук. праць*. 2011. Вип. 45 (№ 3). С. 659-667.
188. Темірова І. Ю. Трансформація імміграційної політики Португалії. *Економічний часопис – XXI*. 2011. № 11/12. С. 33-36.
189. Трухина Я.А. Португалия новое направление трудовой миграции россиян. *Человек и труд*. 2003. №10. С.20-22.
190. Трухина Я.А. Самоорганизация миграционной политики в Португалии. Миграция и национальная безопасность. *Миграция и национальная безопасность. Научная серия: Международная миграция населения*, Москва. 2003. Вып. 11. с. 116-120.
191. Трощинський В. П., Шевченко. А. А. Україна крізь віки. Т. 15. Українці в світі. Альтернативи. Київ, 1999. 351 с.
192. Хазанов А.М. Экспансия Португалии в Африке и борьба африканских народов за независимость (XVI-XVIII вв.). Москва, 1976.
193. Ціватий В.Г. Глобальная дипломатия и страны СНГ в условиях полицентричного мира XXI в.: интеграционное и внешнеполитическое измерения. Изд. центр БГУ. Минск. 2016. С. 67-69.
194. Ціватий В., Бурейко. Н. Імміграційні процеси та імміграція з Латинської Америки до США: інституційно–політичні дилеми сучасного світоустрою. *Зовнішні справи*. 2015. № 5. С. 25-29.
195. Євтух В.Б., Трощинський В.П., Попок А.А. Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії. Київський національний ун-т ім. Тараса

Шевченка. Центр сучасного суспільствознавства. Видавництво УАННП «Фенікс», Київ, 2003. 228 с.

196. Євтух В.Б., Трощинський В.П., Попок А.А. Закордонне українство. Навч. посіб. Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Центр сучас. сусп-ва. ВІК, Київ. 2005. 307 с.

197. Ястржембский. С.В. Португалия: трудные годы национального возрождения. *Новое в жизни, науке, технике. У политической карты мира*. 1989. № 2. 62 с.

198. Яковлева Н.М. Португалия: история политической модернизации. Москва, 2016. 260 с.

199. Яковлева Н.М. Испания и Португалия в эпоху глобальных трансформаций, Москва, 2017. 307 с.

200. Яковлева Н.М. Португалия: эпоха перемен. Москва, 2014. 234 с.

201. Almeida J.C. Imigração e identidade nacional. Considerações sobre etnicidade, modernidade e ressentimento. Actas dos Ateliers do Vº Congresso Português de Sociologia Sociedades Contemporâneas. Reflexividade e Acção Atelier. Instituto de Ciências Sociais da Universidade do Minho. Braga, 12 a 15 de Maio de 2004. pp. 88-96.

202. Almeida A.C. de, Norte C., Mortágua M.J., Rosa M.J.V., Silva P.D., Santos V. O Impacto da Imigração nas Sociedades da Europa. Um Estudo para a Rede Europeia das Migrações. O caso Português. Lisbon, 2004. 71 p.

203. Amaro R.R. Mercado de trabalho e franjas marginalizadas; o caso dos emigrantes caboverdianos. *O comportamento dos agentes economicos e a reorientacao da politica economica, II Conferencia do CISEP. Instituto Superior de Economia*. 1986. p.355-380.

204. Amaro R.R. Emigracao e desenvolvimento em Cabo Verde. *Economia e Socialismo*. 1986. X (69-70). p.129-142.

205. Aja F., Carbonell F., Colectivo Ioé, FunesIgnasi Vila J. La inmigración extranjera en España. Los retos educativos. Colección Estudios Sociales. Barcelona, 2000. №1. 213 p.

206. Baganha M., Ferrão J., Malheiros J. Os Movimentos Migratórios Externos e a sua Incidência no Mercado de Trabalho em Portugal. Observatório do Emprego e Formação Profissional. Lisbon, 2002. 408 p.
207. Baganha M.I., Fonseca M.L. New Waves: Migration from Eastern to Southern Europe. Metropolis Portugal. Lisbon, 2004. 118 p.
208. Baganha M.I., Gois P., Pereira P. T. International Migration from and to Portugal: What do we know and where are we going? *Revista Critica de Ciencias Sociais*. 2015. P. 415-457.
209. Baubock R., Cinar D. Briefing Paper: Naturalisation Policies in Western Europe. *WestEuropean Politik*. 1994. № 2, April. P. 192–196.
210. Bedmar V.L. Terron Caro T. La inmigración marroquí en España: Género y educación1 Moroccan Immigrants in Spain: Gender and Education. *Estudios sobre educacion*. 2013. Vol. 24. pp. 37-59.
211. Belén F.S. Políticas migratorias comparadas en el Sur de Europa: lecciones cruzadas entre España y Portugal: lecciones. Fundacion alternativas. Madrid, 2010. 68 p.
212. Bohning, W. R. The Migration of Workers in the United Kingdom and the European Community. Paris, 1974. 206 p.
213. Brubaker R. Comments on «Modes of Immigration Politics in Liberal Democratic States». *International Migration Review*. Vol. 29. No. pp. 903-908.
214. Carvalho de Ponces M. Imigrantes e Minorias Etnicas. I Sessao. Educacao Intercultural e Cidadania. Seminario. Lisboa, p. 15-46. URL: <http://www.cnedu.pt/content/antigo/files/pub/EducacaoIntercultural/5-sessao.pdf> (28.07.2018).
215. Corkhill D. Development of the Portugese Economy: A Case of Europeanization (Contemporary Economic History of Europe). *Análise Social*. vol. XXXVII (Primavera). 2002. pp. 303-308.
216. Corkill D. Eaton M. Multicultural Insertions ina Small Economy: Portugal's Immigrant Communities. *South European Society and Politics*. 1998. pp. 149-168.

217. Cachón Rodríguez L., Marco institucional de la discriminación y tipos de inmigrantes en el mercado de trabajo en España. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas (REIS)*. 1995. Nº 69. pp. 105-124.
218. Corkill D., Economic migrants and the labour market in Spain and Portugal. *Ethnic and Racial Studies*. Volumen 24. 2001. pp. 828-844.
219. Clemens Z., Carlos Elias B., Giovanni A. Plano general da imigracao em Potugal. Universidade de Coimbra. Coimbra, 2003. pp. 47-49.
220. Convey A., Kupiszewski M. Keeping Up with Schengen: Migration and Policy in the European Union. *The International Migration Review*. Vol. 29, No. 4 (Winter, 1995), pp. 939-963.
221. Cunha F. I. Imigração e Racismo: dez anos nos media. Universidade de Coimbra. URL: <http://www.bocc.ubi.pt/pag/cunha-isabel-ferin-sos-racismo.html#SECTION00040000000000000000> (28.07.2018).
222. Dietz G. García M. P. P. Formalizing or Marginalizing the Immigrants' Shadow Economy: NGOs and Local Authorities as Intercultural Intermediaries Between Senegalese Tradesmen and Their Spanish Customers in Two Andalusian Towns. *High Plains Applied Anthropologist*. 1999. No. 1. Vol. 19. Spring. pp. 1 – 9.
223. Dinâmicas multiculturais, novas faces, outros olhares: actas das sessões temáticas do III congresso luso-afro-brasileiro de ciências sociais. Vol. 2. Livro de Atas de Conferência Internacional. Lisboa, 1996. pp. 797.
224. Dubois C. L'épineux dossier des retornados. In *L'Europe Retrouvée: les Migrations de la Décolonisation*. 1994. pp. 213-246.
225. Federico de la Rúa A. Los espacios sociales de la transnacionalidad. Una tipología de la integración relacional de los migrantes. *Araucaria*. 2004. Vol. 6. Nº 12. pp. 129-149.
226. Fonseca M.L. Immigration to Medium Sized Cities and Rural Areas: The case of Eastern Europeans in the Evora Region (Southern Portugal). New waves: migration from Eastern to Southern Europe. *Fundacao Luso-Americana*. 2004. p.91-118.

227. Fonseca M.L. Pereira S. Migration of Ukrainian Nationals to Portugal: The Visibility of a New Migration Landscape. Chapter. Ukrainian Migration to the European Union. O. Fedjuk, M. Kindler (eds.). Lisbon, 2006. p. 179-192.
228. Fonseca, M. L., Esteves, A., McGarrigle, J. The economic crisis as a generator feedback mechanism: Brazilian and Ukrainian Migration to Portugal. Beyond networks. Feedback in international migration. Palgrave MacMillan. London, 2015, pp. 113-133.
229. Fonseca M.L. Pereira S. Esteves A. Migration of Ukrainian Nationals to Portugal: Changing Flows and the Critical Role of Social Networks. *Central and Eastern European Migration Review*. June 2014. pp. 1–17.
230. Fonseca M.L. Pereira S. Esteves A. Roque Amaro M. 2 Imigração, Diversidade e Políca Cultural em Lisboa. MIGRARE Working Papers. Centro de Estudos Geográficos. Lisboa, 2011. 65 p.
231. Freeman G. P. Modes of Immigration Politics in Liberal Democratic States. *The International Migration Review*. 1995. Vol. 29. Winter. No. 4. pp. 881-902.
232. García B. Acerca de la práctica y la teoría de la investigación sobre inmigración en España. *Empiria*. 2001. № 4 — pp. 145-162.
233. Gomes S. Crime na imprensa Representações sobre Imigrantes e Ciganos em Portugal. Braga, 2011. 24 p.
234. Hall S. Nationality, migration rights and citizenship of the Union. - Dordrecht, 1995. 217 p.
235. Hammar T. European immigration policy. A comparative study. Cambridge University Press, 1985. 319 p.
236. Ina Lodewyckx, Christiane Timmerman, Johan Wets. From Nation State to Migration State. *Economics & Sociology*. Vol. 3. No2. 2010. pp. 9-22.
237. Garrido A. Henrique Tenreiro - Uma biografia política. Lisbon, 2009. 175 p.
238. Kaplan A. De Senegambia a Cataluña. Procesos de aculturación e integración social. Fundación "La Caixa". Barcelona, 1998. 207 pp.
239. King R. Migration and Southern Europe – a center–periphery dynamic? In: Baumeister, Martin and Sala, Roberto (eds.) Southern Europe? Italy, Spain,

Portugal and Greece from the 1950s to the Present Day. Campus. Frankfurt and New York. 2015. pp. 139-169.

240. King R. Sunset migration. In: Rath, Jan and Martiniello, Marco (eds.) *An Introduction to migration studies: European perspectives*. IMISCOE Textbooks . Amsterdam University Press, Amsterdam, 2012pp. 279-302.

241. King R. Mediterranean homelands': transnational perspectives on continuing the migratory tradition across generations. *Journal of Mediterranean Studies*. 2011. 20 (2). pp. 185-206.

242. King R. DeBono D. Irregular migration and the “Southern European model” of migration. *Journal of Mediterranean Studies*. 2013. 22 (1). pp. 1-31.

243. King R. Ribas-Mateos N. Migração internacional e globalização no Mediterrâneo: o modelo do Sul da Europa. *Globalização e migrações*. Imprensa de Ciências Sociais. Lisbon, 2005. pp. 191-221.

244. King R. The Mediterranean passage: migration and new cultural encounters in Southern Europe. *Liverpool studies in European regional cultures*, 9. Liverpool University Press, Liverpool. 2001. 321 p.

245. King, R., K. Rybczuk. Southern Europe and the International Division of Labour: From Emigration to Immigration. *The New Geography of European Migrations*. 1993. pp. 175–206.

246. Kostakopoulou T. The «Protective Union»: Change and Continuity in Migration Law and Policy in Post-Amsterdam Europe. *Journal of Common Market Studies*. December 2002. Vol. 38. No. 3. pp. 497-518.

247. Lidak J. International Migration, Europe and Migration from Africa. *Asian and African Studies*. 2014. Volume 23. № 2. pp. 226-254.

248. Les dossiers du CAD Portugal. OECD Publishing. 2001. Volume 2, pp. 1-74.

249. Leisink P. Work and citizenship in Europe. In *European Citizenship and Social Exclusion*. eds. M. Roche and R. van Berkel. 1997. pp. 51-65.

250. Lewis J., Williams A. M. Portugal's retornados: reintegration or rejection? *Iberian Studies*. 1985. №14 pp.11-23.

251. Lopes F.J. O emigrante caboverdiano em Portugal. *Africa Literatura-Arte e Cultura*. 1980. Nº IX. pp. 444-453.
252. Lopes F.J. O estigma da faca. Cabo-verdianos em Portugal. *Ethnologia*. 1995. Nº 3-4. pp. 71-79.
253. Lucassen J., Lucassen L. Migrations, Migration History, History: Old Paradigms and New Perspectives. *Lang*.1996. pp. 1–29.
254. Machado F.L. Luso-africanos em Portugal: nas margens da etnicidade. *Sociologia – Problemas E Practicas*. 1994. Nº 16. pp.111-134.
255. Machado F.L. Imigracao, etnicidade e minoras etnicas em Portugal. *Sociologia – Problemas E Practicas*. 1994. Nº 16. pp.187-192.
256. Machado F.L. Aspects et specificites de l’immigration ou Portugal. *Migrance*. 1999. Nº 15. p. 82-93.
257. Machado F.L. Des cultures-îles à la société-archipel. Critique de la conception multiculturaliste de la différenciation sociale et culturelle. *Swiss Journal of Sociology*. 1997. Volume 23. Numero 2. pp. 303-327.
258. Machado F.L. Da Guine-Bissau a Portugal: luso-guineeses e imigrantes. Editora Mundos Sociais. 1998. Numero 26. p. 9-56.
259. Machado F.L. Imigração e imigrantes em Portugal: parâmetros de regulação e cenários de exclusão. *Sociologia, Problemas e Práticas*. 2003. Numero 41. pp. 183-188.
260. Machado F.L. Etnicidade e sociabilidades dos guineeses em Portugal. *Etnografias Urbanas*. 2003. p.131-142.
261. Machado F.L. Forty years of African immigration: a balance. *Emigração e Imigração*. Nº 56. 2009. p. 135-165. URL: <https://lerhistoria.revues.org/1991> (28.07.2018).
262. Machado F.L. Imigrantes e estrutura social. *Sociologia, Problemas e Práticas*. 1999. Numero 29. pp. 51-76.
263. Machado F.L. Imigrados em Portugal. *Contextos de Sociologia*. 2001. Numero 1. pp. 12-16.

264. Machado F.L. Luso-africanos em Portugal: nas margens da etnicidade. *Sociologia, Problemas e Practicas*. 1994. Numero16. p.111-134.
265. Machado F.L. Cristina Roldão. O envelhecimento das migrações e dos imigrantes: o caso português. *Capítulo de livro*. 2015. pp. 43-66.
266. Malheiros J. M. Communautes indiennes de Lisbonne. *Reveu Europeenee des Migrations Internationales*. 1996. Nº 12 (1). pp. 141-158.
267. Mapril J. Between two worlds Chinese and Cape Verdean voluntary sectors in a changing context. *Immigration and Place in Mediterranean Metropolises*. Luso-American Foundation. Lisboa, 2002. pp.197-227.
268. Marques M., Lopes J. Jovens, Migrantes e a Sociedade da Informacao e do Conhecimento. *A Escola perante a Diversidade*. ACIME. Lisboa, 2005. 144 pp.
269. Marques M., Oliveira C.R, Dias N. Empresarios de origem imigrante em Portugal. *Cadernos Sociedade e Trabalho*. 2002. Nº 2. pp. 132-144.
270. Maya Jariego, I., Martínez García, M.F. y García Ramírez, M. (). Cadenas migratorias y redes de apoyo social de las mujeres peruanas en Sevilla. *Demófilo*. 1999. Nº29. pp. 87-106.
271. Mendoza C. The role of the state in influencing African labour outcomes in Spain and Portugal. *The Center for Comparative Immigration Studies University of California*. San Diego, Working Paper 3. February 2000. pp. 1-20.
272. Mendes F. Vivencia da populacao cabo-verdiana nos bairros degradados, *Documentos do Encontro. A Comunidade Africana em Portugal*. Colibri. Lisboa, 1992. pp. 41-44.
273. Migración ecuatoriana en España. Recopilación documental de investigaciones sobre migración, mimeografiado. Colectivo Ioé. Madrid, 2007, 100 p.
274. Miles R., Kay D. The Politics of Immigration to Britain: East-West Migrations in the Twentieth Century. *West European Politik*. 1994. Nº 17 (2). pp 17-32.
275. Morén-Alegret R. Integration and Resistance: The Relation of Social Organisations, Global Capital, Governments and International Immigration in

Spain and Portugal (Research in Migration and Ethnic Relations Series). Kindle Edition. Routledge, 2017. 298 p.

276. Oliveira C. Chinese in Portugal: an immigration cartography. *Immigration and Place in Mediterranean Metropolises*, Metropolis Portugal. Fundacao Luso-America. Lisboa, 2002. pp. 229-254.

277. Oliveira C. Estrategias Empresariais de origem imigrante em Portugal. Oportunidades Etnicas e Estruturais e Recursos Pessoais. *Problemas e Practicas*. 2004. Nº 45. pp.71-98.

278. Oliveira C. R., Gomes. N. Monitorizar a integração de Imigrantes em Portugal: Relatório Estatístico Decenal. Coleção Imigração em Números do OM, ACM. Lisboa, 2014. 222 p.

279. Peixoto J. A mobilidade internacional dos Quadros: Migrações Internacionais, Quadros e Empresas Transnacionais em Portugal. Celta. Oeiras, 1999. pp. 47-66.

280. Peixoto J. Imigração e mercado de trabalho em Portugal: investigação e tendências recentes. *Revista do Observatório da Imigração*. 2008. Nº 2. pp. 19-46.

281. Peixoto J. Highly Skilled Migration in Portugal : An Overview. Instituto Superior de Economia e Gestão. SOCIUS Working papers. Lisboa, 2004. nº 3. 27 pp.

282. Peixoto J. Pais de emigracao ou pais de imigracao? Mudanca e continuidade no regime migratorio em Portugal. Socius Working Papers. Lisboa, 2004. Nº 2. 26 pp.

283. Peixoto J. Migration, Labour markets and embeddedness: the social constraints of the international migration of labour. Socius Working Papers. Lisboa, 2001. Nº 4. 28 pp.

284. Peixoto J. A mobilidade internacional de quadros nas empresas transnacionais: a imigracao de quadros estrangeiros para Portugal. *Organizacoes e Trabalho*. 1999. Nº 21. p.47-65.

285. Peixoto J. Os mercados da imigracao; modos de incorporacao laboral e problemas de regulacao dos imigrantes estrangeiros em Portugal. *Imigracao e Mercado de Trabalho. Cadernos Sociedade e Trabalho II*. Lisboa, 2000. p.57-68.
286. Philip A. B. European Union Immigration Policy: Phantom, Fantasy or Fact? *West European Politik*s. 1994. №2. Issue 2: The Politics of Immigration in Western Europe. pp. 168-191.
287. Pimenta M. Imigrantes e minorias etnicas pobres em Lisboa. *Guia Anti-Racista*. 1992. p.49-55.
288. Pimenta M. Os imigrantes e as minorias etnicas: a integracao que tarda. *Reflexao Crista*. 1991. p.72-73.
289. Pires R.P. O Problema da Integração. *Sociologia Revista da Faculdade de Letras da Universidade do Porto*. 2012. série I, vol. XXIV, pp. 55-88.
290. Pires R.P. (coord.) Machado, F.L., Peixoto, J. e Vaz, M.J. Portugal: Atlas das Migrações Internacionais. Editora Tinta da China. Lisboa, 2010. 120 p.
291. Pires R.P., Pinho F. Immigration policies in Portugal. Institutions and Politics (Portugal in the European Context, vol. I). Celta Editora. Lisbon, 2009. pp. 127-149.
292. Pires R.P. e Pinho F. Políticas de imigração em Portugal. Instituições e Política (Portugal no Contexto Europeu. vol. I). Celta Editora. Lisboa, 2007. pp. 137 – 160.
293. Pires R.P. Fluxos Migratórios: Dinâmicas e Modos de Gestão. Imigração: Oportunidade ou Ameaça? Recomendações do Fórum Gulbenkian Imigração. Príncipeia Editora e Fundação Calouste de Gulbenkian. Lisboa, 2007. pp. 45-63.
294. Pires R.P. A imigracao. Historia da Expansao Portuguesa (1930-1998). Circulo dos Leitores. Lisboa, 1998. p.197-213.
295. Pires R.P. Immigration in Portugal: a typology. Recent Migration Trends in Europe. Universidade Aberta. Lisboa, 1993 p.179-194.
296. Pires R.P. Mudacas na Imigracao: uma analise das estatisticas sobre a populacao estrangeira em Portugal, 1988-2001. *Sociologia, Problemas e Practicas*. 2002. № 39. p.151-166.

297. Pires R.P. Processos de integração na imigração. *Etnografias Urbanas*, Celta. Oeiras, 2003. p.63-76.
298. Rocha-Trinidade M.B. Portuguese Rural Migrants in Industrialised Europe. *Iberian Studies*. 1975. nº 1. vol. 4. pp. 9-14.
299. Rocha-Trinidade M.B. The Iberian Peninsula: the First World in the 1970s. *The Politics of Migration Policies*. Center for Migration Studies. New York, 1979. pp. 219-231.
300. Rocha-Trinidade M.B. *Associations d'Immigrés. Un Pont entre Deux Cultures*. Ministério dos Negócios Estrangeiros, Lisboa, 1981. 16 p.
301. Rocha-Trinidade M.B. Sensibilização Comunitária numa Óptica de Interculturalismo em Meio de Forte Emigração. Instituto da Defesa Nacional *Nação e Defesa*. Abril/Junho 1983. nº 26. pp. 3-18.
302. Rocha-Trinidade M.B. Migrações Internas. *Dicionário Ilustrado da História de Portugal 1 e 2*. Alfa. Lisboa, 1985. pp. 470-472.
303. Rocha-Trinidade M.B. Portugal and Spain: Culture of Migration in Kubat D. (Ed.). *The Politics of Migration Policies. Settlement and Integration. The First World into the 1990s*. Center for Migration Studies, New York. 1993. pp. 262-280.
304. Rocha-Trinidade M.B. Migrações e Multiculturalismo. *Escola e Sociedade Multicultural*. Entreculturas. Ministério da Educação, Lisboa 1993. pp. 65-73.
305. Rocha-Trinidade M.B. Mendes Sobral M.L. Portugal: A Profile of Intercultural Education", in *European Journal of Intercultural Studies*. 1993. Vol. 4, nº 2, 59-65.
306. Rocha-Trinidade M.B. The Repatriation of Portuguese from Africa in Cohen R. (Ed.) *The Cambridge Survey of World Migration*. Cambridge University Press, Cambridge. 1995. 337-441.
307. Rocha-Trinidade M.B. Mendes Sobral M.L. *Educação Intercultural de Adultos*. Estudos Pós-Graduados, 2. Universidade Aberta. CEMRI: Ministério da Educação. DEB. Lisboa, 1996. 369 p.

308. Rocha-Trinidade M.B. Un Post-Grado sobre Relaciones Interculturales en Lisboa in Besalu X., Campani G. Palaudaris J.M. La Educación Intercultural en Europa: Un Enfoque Curricular. Pomares-Corredor, Barcelona. 1998. pp. 210-223.
309. Rocha-Trinidade M.B. Diferença ou Desfavorecimento? Questões Multiculturais e de Integração. Trajectórias Sociais e Culturais de Jovens Portugueses no Espaço Europeu. Universidade de Aveiro. Aveiro, 1998. pp. 47-57.
310. Rocha-Trinidade M.B. História das Migrações Portuguesas. Universidade Autónoma de Lisboa. *Janus 99-2000: Anuário de Relações Exteriores*. 1999. pp. 68-69.
311. Rocha-Trinidade M.B. História da Imigração em Portugal (I) (II). Universidade Autónoma de Lisboa. *Janus 2001: Anuário de Relações Exteriores*. 2000. pp. 170-173.
312. Rocha-Trinidade M.B. As Políticas Portuguesas de Imigração. Universidade Autónoma de Lisboa. *Janus 2001: Anuário de Relações Exteriores*. 2000. pp. 174-175.
313. Rocha-Trinidade M.B. Portugal, uma Sociedade Multicultural. Universidade Autónoma de Lisboa. *Janus 2001: Anuário de Relações Exteriores*. 2000. pp. 202-203.
314. Rocha-Trinidade M.B. Universalismo e Particularismo Cultural em Contexto de Migração. In *Ciclo de Colóquios: Uma Tensão entre o Global e o Local*. Comunicações. Universidade Aberta, Lisboa. 2001, pp. 47-57.
315. Rocha-Trinidade M.B. A Imigração em Portugal: Contribuição Externa para o Desenvolvimento Interno. *Imigração e Mercado de Trabalho*, Lisboa, 2002. pp. 145-160.
316. Rocha-Trinidade M.B. Portugal: Ongoing Changes in Immigration and Governmental Policies. *Studi Emigrazione*. Centro Studi Emigrazione. Roma, 2002. Vol. 39. nº 148. Dez. pp. 795-808.

317. Rocha-Trinidade M.B. Imigração e Opinião Pública in Lages M. F. Atitudes e Valores Perante a Imigração. ACIME. Lisboa, 2003. pp. 91-102.
318. Rocha-Trinidade M.B. A Integração dos Imigrantes em Portugal. *O Mundo em Português*, 2004. nº 56. pp. 24- 26.
319. Rocha-Trinidade M.B. Migrations in Portugal. *AEMI Journal. Migrants and Descendants: Ambivalent Legacies and New Border-Crossings in a Changing World*. 2004. Vol. 2, pp. 22-42.
320. Rocha-Trinidade M.B. A Realidade da Imigração em Portugal. Actas do I Congresso Imigração em Portugal: Diversidade, Cidadania, Integração. Alto Comissariado para a Imigração e Minorias Étnicas. Porto, 2004. pp. 172-184.
321. Rocha-Trinidade M.B. A Situação de Portugal e Espanha Face aos Novos Fluxos Migratórios: Quantificação do Desenvolvimento Humano. Instituto Português do Sangue. *Revista de Medicina Transfusional*. pp. 2009. pp. 21-26.
322. Rocha-Trinidade M.B. O Fenómeno Migratório em Portugal: Ensino e Investigação. *InterDisciplinary Journal of Portuguese Diaspora Studies*. 2014. Vol 3. No 1, 9-29.
323. Rocha-Trinidade M.B. A imigracao em Portugal: contribuicao externa o desenvolvimentointerno. Imigracao e Mercado de Trabalho. Cadernos Sociedade e Trabalho II. Lisboa, 2002. p.145-160.
324. Rocha-Trinidade M.B. As micropatrias do interior portugues. *Analise Social*. 1987. Nº XXIII (98). p.721-732.
325. Rocha-Trinidade M.B. As politicas portuguesas de imigracao. Anuario de Relacoes Exteriores. *Publico UAL*. Janus 2001. p.174-175.
326. Rocha-Trinidade M.B. Migracoes no quadro do Mercado Unico Europeu. *Analise Social*. 1990. Nº XXV (107). p.564-477.
327. Rocha-Trinidade M.B. Minorias. Polissemia do conceito e diversidade de manifestacoes. Emigracao/Imigracao em Potugal. Actas do Coloquio Internacional sobre Emigracao e Imigracao em Portugal. Seculos XIX e XX. Fragmentos. Lisboa, 1993. p.422-433.

328. Rocha-Trinidade M.B. Perspectivas sociológicas da interculturalidade. *Análise Social*. 1993. Nº CXXIII-CXXIV (28). p.869-885.
329. Rocha-Trinidade M.B., Medes S. e Luisa M. Portugal: a profile of intercultural education. *European Journal of Intercultural Studies*. 1993. Nº IV (2). p.59-65.
330. Saint-Maurice A. Identidades reconstruídas : cabo-verdianos em Portugal. Celta Editora. Oeiras, 1997. 171 p.
331. Saint-Maurice A. Cabo-Verdianos residentes em Portugal – Imagens a preto e branco. Emigração/Imigração em Portugal. Actas do Colóquio Internacional sobre Emigração e Imigração em Portugal. Séculos XIX e XX. Fragmentos Lisboa. 1993 p.392-406.
332. Saint-Maurice A., Rui P.P. Decolonização e migrações: os imigrantes dos PALOP em Portugal. *Revista Internacional de Estudos Africanos*. 1989. Nº X-XI. p.203-226.
333. Santos L. Elementos jurídicos de la integración de los extranjeros. Inmigración e Integración en Europa. Itinera Libros. Barcelona, 1993. p. 91-125.
334. Solé Puig C. Trabajadores extranjeros en Cataluña ¿integración o racismo? *Alfoz*. 1992. Nº 91-92. p. 162-170.
335. Song S. Multiculturalism. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edited by Edward N. Zalta, 2017.
336. Suárez-Navas L. Ciudadanía e inmigración: ¿un oxímoron? *Puntos de Vista: Cuadernos del Observatorio de las Migraciones y la Convivencia Intercultural de la Ciudad de Madrid*. 2005. Nº. 4. págs. 29-47.
337. Suárez-Navas L. Los procesos migratorios como procesos globales: el caso del transnacionalismo senegalés. *Ofrim suplementos*. 1998. Nº 3. págs. 39-63.
338. The Center for Migration Studies. Special Issues. Issue 1. Contested citizenship. Nationhood and migration politics in postcolonial Portugal. January 2004. Chapter II. Volume 19. pp. 29-71.

339. Vaz M. J., Pires R. P., Machado F.L., Peixoto J. Portugal: an Atlas of International Migration. Fundação Calouste Gulbenkian. Tinta da China. Lisbon. 2011. 118 p.
340. Wenden-Didier C.W. Costa-lascoux J. Illegal immigrant workers in France: an institutional and political approach. *Studi emigrazione: international journal of migration studies*. 1981. September 18(63). pp. 349-71.
341. Yanci P.G. Algunas consideraciones sobre la inmigración de magrebíes en España y su incierto futuro. *Espacio, Tiempo y Forma*. 1995. Serie VI. Geografía. t. 8. págs. 167-192.
342. Zobel C. Barbosa C. O acesso dos imigrantes ao voto e aos cargos eleitorais nas autarquias portuguesas. *Revista Migrações*. Abril 2011. № 8. pp.57-76.

Дисертаційні дослідження та автореферати

343. Васильева Т.А. Миграционная политика, гражданство и статус иностранцев в странах западной демократии: дис. ... доктора юр. наук. Москва, 2010. 469 с.
344. Годлевська В. Ю. Перехід від авторитаризму до демократичного суспільства в Іспанії (1960-1982 роки): дис. ... канд. іст. наук. Вінниця, 2006. 215 с.
345. Зубик А. І. Сучасна українська діаспора: розселення, соціо-, і демогеографічні процеси: дис. ... канд. геогр. наук. Львів, 2017. 211 с.
346. Іваницька О. П. Франкістська Іспанія. 1939-1975 рр.: дис. ... доктора іст. наук. Київ, 1997. 384 с.
347. Пак А.Н. Эволюция отношений Португалии с ее бывшими колониями в Африке: 1974-2006 гг.: дис. ... доктора ист. наук. Москва, 2007. 159 с.
348. Попок А.А. Українські поселення на Далекому Сході як історичний та етнокультурний феномен (кінець XIX - XX ст.): дис... канд. іст. наук. Київ, 2002. 214 с.
349. Попок А.А. Українські поселення на Далекому Сході як історичний та етнокультурний феномен (кінець XIX - XX ст.): автореф. дис... канд. іст. наук. Київ, 2002. 20 с.

350. Попок А.А. Формування та реалізація державної політики України щодо закордонного українства: дис. ... д-ра наук з держ. Київ, 2010. 405 с.
351. Попок Андрій Андрійович. Формування та реалізація державної політики щодо закордонного українства: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. Київ, 2010. 368 с.
352. Сивков А.В. Трудовая эмиграция из России в страны Южной Европы: современные тенденции и подходы к регулированию: дис. ... канд. экон. наук. Москва, 2008, 168 с.
353. Судоплатов П.А. Миграционные процессы и миграционная политика в странах Европейского Союза: дис. ... канд. экон. наук. Москва, 2006, 131 с.
354. Horta A.P.B. Constructing otherness: Nationhood and immigration politics in Portuguese post-colonial society: dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy. Simoom Fraser University. Ottawa, 2000. 361 p.
355. Ourives G. A integraçao de Portugues lingua nao materna no ensino secundario Portugues: contributos para uma educacao intercultural: dissertação de Mestrado em Ensino do Português Como Língua Segunda e Estrangeira. Faculdade de Ciencias Sociais e Humanas. Universidade Nova de Lisboa. Lisboa, 2010. 54 p.
356. Peixoto J. As migrações dos quadros altamente qualificados em Portugal. Fluxos migratórios inter-regionais e internacionais e mobilidade intra-organizacional: tese de Doutoramento, Universidade Técnica de Lisboa. Instituto Superior de Economia e Gestão. Lisboa, 1998. 211 p.
357. Saint-Maurice, A. Reconstrucao das identidades no processo de emigracao: a populacao caboverdiana residente em Portugal: dissertacao de Doutoramento em Sociologia. Instituto Superior de Ciencias do Trabalho e da Empresa. Lisboa, 1994. 243 p.
358. Silva da E.F.C.M. Competências Linguísticas e Trajectórias Profissionais dos Imigrantes Ucrânicos e Moldavos na AML: o Mestrado em População, Sociedade e Território. Faculdade de Letras. Universidade de Lisboa. Lisboa, 2010. 151 p.

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основний зміст дослідження викладено у 23 наукових працях: 10 – у наукових фахових виданнях, визначених переліком ДАК України, 4 з яких входять до науково-метричних баз, і 1 – у фаховому закордонному виданні (Республіка Білорусь). 13 публікацій апробаційного характеру, у тому числі публікації 2 тез доповідей у збірниках матеріалів наукових конференцій, що проходили за кордоном (Республіка Білорусь, Словенія) відображають результати дисертаційного дослідження.

1. Основні наукові результати дисертації викладено у публікаціях:

1. Марцинюк М.П. Життя української громади в Португалії. *«Зовнішні справи»*. 2015. №6. С.58-60.
2. Марцинюк М.П. Португальська імміграційна політика кінця ХХ - початку ХХІ століття та її значення для процесів легалізації нелегальних мігрантів в Португалії: український ресурс. *Збірник наукових праць «Гуржіївські історичні читання»*. 2015. Вип. 10. С. 152-154.
3. Марцинюк М.П. Міграційна політика Португалії до і після вступу в Європейський Союз: еміграційні та імміграційні потоки (1974-2001 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 44. С. 111-116. (Наукометрична база Index Copernicus).
4. Марцинюк М.П. Міграційний феномен Португалії: еміграційно-імміграційний баланс до і після вступу в Європейський Союз (1974-2001 рр.). *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2015. Вип. 22. С. 106-112.
5. Марцинюк М.П. Еміграційно-імміграційний баланс у формуванні нової імміграційної політики Португалії (історичні, законодавчі та інституційні зміни 1974-1986 років). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2016. Вип. 45. С. 200-204. (Наукометрична база Index Copernicus).

6. Martsyniuk. M. Interculturalism in Portugal: public policy tools and instruments. *«Зовнішні справи»*. 2016. №10. С.32-35.

7. Марцинюк М.П. Інституціональний інструментарій державної політики як основа формування мультикультуралізму в Португалії наприкінці 90-их – початку 2000-их років: зовнішньополітичний аспект. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2016. Вип. 23. С. 88-95.

8. Марцинюк М.П. Інструменти та засоби державної політики як основа формування мультикультуралізму в Португалії наприкінці 90-х – початку 2000-х років. *Гілея*. 2016. Випуск 114. С. 114-134. (Наукометрична база РИНЦ).

9. Марцинюк М.П. Еволюція португальської імміграційної політики після вступу у Європейський Союз (1986-2006 роки). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 47. С. 210-215. (Наукометрична база Index Copernicus).

10. Марцинюк М.П. Формирование украинской национальной общины в Португалии в конце XX - начале XXI в. *Ученые записки УО «ВГУ им. П. М. Машерова»: сборник научных трудов*. 2018. Т. 26. С. 73–78. (Іноземне видання).

2. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Марцинюк М.П. Інтеграція українських іммігрантів у Португалії: державні і недержавні інструменти соціальної адаптації (2010-2015 рр.). *Збірник наукових праць молодих науковців, аспірантів, магістрантів, студентів «Питання нової та новітньої історії»*. 2015. Вип. 4. С. 87-97.

2. Марцинюк М.П. Міграційна політика Португалії 90-их – 2000-их років та її вплив на українську трудову міграцію до Португалії. *«Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності»*: статті та матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (13-14 лютого 2015 р., м. Одеса). Одеса, 2015. С. 230-232.

3. Марцинюк М.П. Сучасні теоретико-методологічні основи дослідження міграційних процесів на прикладі української трудової міграції до Португалії. *«Україна в глобальному світі: витоки кризи і шляхи її подолання»*: статті та матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (18 березня 2015 р., м. Київ). Київ, 2015. С. 196-199.

4. Марцинюк М.П. Імміграційна політика Португалії наприкінці ХХ - початку ХХІ століття та її вплив на українську трудову міграцію. *«Розвиток основних напрямів соціогуманітарних наук: проблеми та перспективи»*: статті та матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (14-15 травня 2015 р., м. Дніпродзержинськ). Дніпродзержинськ, 2015. С. 41-42.

5. Марцинюк М.П. Португальська імміграційна політика кінця ХХ - початку ХХІ століття та її значення для процесів легалізації нелегальних мігрантів в Португалії: український аспект. *«Науковий діалог Схід-Захід»*: статті та матеріали Четвертої Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 травня 2015 р., м. Кам'янець-Подільський). Дніпропетровськ, 2015. С. 139-141.

6. Марцинюк М.П. Міграційна політика постколоніальної Португалії: до і після вступу в Європейський Союз. *«Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук»*: статті та матеріали П'ятої Всеукраїнської науково-практичної конференції (28 серпня 2015 р., м. Дніпропетровськ). Дніпропетровськ, 2015. С. 7-10.

7. Марцинюк М.П. Цілі Розвитку Тисячоліття ООН: інституціональні механізми європейської міграційної політики (на прикладі Португалії). Статті та матеріали Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 70-й річниці заснування ООН (22 жовтня 2015 рок, м. Київ). Київ, 2015. С. 88-91.

8. Марцинюк М.П. Інтеграція іммігрантів у приймаючому суспільстві Португалії: український аспект. *«Актуальні проблеми зовнішньої політики України»*: статті та матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної

конференції студентів та молодих вчених (20 листопада 2015 р., м. Чернівці). Чернівці, 2015. С. 56-59.

9. Марцинюк М.П. Українська імміграція в Португалії: інтеграція та організаційні структури іммігрантів. Статті та матеріали VIII Волинської всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції (20 листопада 2015 р., м. Житомир). Житомир, 2015. С. 125-127.

10. Марцинюк М.П. Державні і недержавні інструменти соціальної адаптації та інтеграції іммігрантів у приймаючому суспільстві Португалії (2010-2015 рр.). *«Теоретичні, методичні і практичні проблеми соціології, історії та політології»*: статті та матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20-21 листопада 2015 р., м. Херсон). Херсон, 2015. С. 49-53.

11. Марцинюк М.П. Міграційна політика Португалії до і після вступу в Європейський Союз (1974-2001 рр.). *«Зовнішня політика і дипломатія: український і світовий досвід»*: статті та матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-й річниці Дипломатичної академії України при МЗС України (23 грудня 2015 р., м. Київ). Київ, 2015. С. 141-142.

12. Марцинюк М.П. Иммиграционные потоки в Португалию: создание португальской миграционной модели (1970-2000-е года). *«Актуальные проблемы социально-гуманитарного знания»* статьи и материалы Студенческой научно-теоретической конференции (31 марта 2016 г., г. Минск,). Минск, 2016. С. 163-165.

13. Martsyniuk.M. Interculturalism in Portugal: public policy tools and instruments of immigrants' incorporation. *“Realita a perspektivy vyvoja spolocnosti: socialne, psychologicke a politicke aspekty”*: Zbornik prispevkov z Medzinarodna vedecko-prakticka konferencia (28-29 Octobra 2016, Sladcovicovo). Sladcovicovo, 2016. P.19-21.

Основні положення дослідження додатково оприлюднені на:

1. Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених та студентів «Актуальні проблеми розвитку країн світу: історія та сучасність» (Миколаїв, 2015). Заочно, у збірнику матеріалів конференції надруковано тези виступу «Інтеграція українських іммігрантів у Португалії: державні і недержавні інструменти соціальної адаптації (2010-2015 рр.)».
2. II Міжнародній науково-практичній конференції «Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності» (Одеса, 2015). Заочно, у збірнику матеріалів конференції надруковано тези виступу «Міграційна політика Португалії 90-их – 2000-их років та її вплив на українську трудову міграцію до Португалії».
3. Міжнародній науково-практичній конференції «Україна в глобальному світі: витоки кризи і шляхи її подолання» (Київ, 2015). Участь.
4. Всеукраїнській науково-практичній конференції «Розвиток основних напрямів соціогуманітарних наук: проблеми та перспективи» (Дніпродзержинськ, 2015). Заочно, у збірнику матеріалів конференції надруковано тези виступу «Імміграційна політика Португалії наприкінці ХХ - початку ХХІ століття та її вплив на українську трудову міграцію».
5. Четвертій всеукраїнській науково-практичній конференції «Науковий діалог Схід-Захід» (Кам'янець-Подільський, 2015). Заочно, у збірнику матеріалів конференції надруковано тези виступу «Португальська імміграційна політика кінця ХХ - початку ХХІ століття та її значення для процесів легалізації нелегальних мігрантів в Португалії: український аспект».
6. П'ятій всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (Дніпропетровськ, 2015). Заочно, у збірнику матеріалів конференції надруковано тези виступу «Міграційна політика постколоніальної Португалії: до і після вступу в Європейський Союз».
7. Міжнародній науково-практичній конференції присвяченій 70-й річниці заснування ООН (Київ, 2015). Участь.

8. IX Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих вчених «Актуальні проблеми зовнішньої політики України» (Чернівці, 2015). Заочно, у збірнику матеріалів конференції надруковано тези виступу «Міграційна політика постколоніальної Португалії: до і після вступу в Європейський Союз».

9. VIII Волинській всеукраїнській історико-краєзнавчій конференції (Житомир, 2015). Заочно, у збірнику матеріалів конференції надруковано тези виступу «Українська імміграція в Португалії: інтеграція та організаційні структури іммігрантів».

10. Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні, методичні і практичні проблеми соціології, історії та політології» (Херсон, 2015). Заочно, у збірнику матеріалів конференції надруковано тези виступу «Державні і недержавні інструменти соціальної адаптації та інтеграції іммігрантів у приймаючому суспільстві Португалії (2010-2015 рр.)».

11. Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 20-й річниці Дипломатичної академії України при МЗС України «Зовнішня політика і дипломатія: український і світовий досвід» (Київ, 2015). Участь.

12. Міжнародному молодіжному науковому форумі «Україна у світі, світ про Україну» (Київ, 2016). Участь.

13. Студентській науково-практичній конференції «Актуальные проблемы социально-гуманитарного знания» (Минск, 2016). Участь.

14. Міжнародній конференції і практикумі «Migration in Ukraine and Germany – a Challenge of Civil Society» (Odessa, 2016). Участь.

15. Міжнародній науково-практичній конференції «Realita a perspektivy vyvoja spolocnosti: socialne, psychologicke a politicke aspekty» (Sladovicovo, 2016). Заочно, у збірнику матеріалів конференції надруковано тези виступу «Interculturalism in Portugal: public policy tools and instruments of immigrants' incorporation».

16. Всеукраїнській науково - практичній інтернет конференції «Актуальні проблеми всесвітньої історії: сучасний дискус» (Суми, 2018).

Участь.

ДОДАТОК Б

СТАТТЯ МАНУЕЛЯ БЕСА МУРІАСА «АНГОЛА У МОМЕНТ
ДЕОКЛОНІЗАЦІЇ: РЕАКЦІЯ РІЗНА» В ГАЗЕТІ «DIARIO DE
NOTÍCIAS» ВІД 21 ЛИСТОПАДА 1974 РОКУ [28, 1 АРК.]

ДОДАТОК В

МЕМОРАНДУМ ЩОДО СПІВРОБІТНИЦТВА ПОРТУГАЛІЇ ТА

МОЗАМБІКУ У НАУКОВІЙ І КУЛЬТУРНІЙ СФЕРАХ

З ПОМІТКАМИ ТА ЗАПИСАМИ [30, АРК. 1-14.]

ALGUMAS NOTAS SOBRE POSSÍVEIS CAMPOS
DE COOPERAÇÃO DE PORTUGAL COM MOÇAMBIQUE
NOS DOMÍNIOS CIENTÍFICO E CULTURAL

Estas notas são mais completas e aprofundadas no que respeita à possibilidade de cooperação de organismos da Junta de Investigações Científicas do Ultramar (1). Depois delas são apresentadas algumas sugestões, menos aprofundadas, sobre outros organismos ou sectores diferentes (2).

1 - JUNTA DE INVESTIGAÇÕES CIENTÍFICAS DO ULTRAMAR

A Junta, que tem origem na Comissão de Cartografia (1883), é um dos mais importantes organismos científicos de Portugal, com uma larga experiência de investigação tropical em muitos sectores e com um valioso património científico acumulado em quase um século.

Estuda-se, presentemente, a sua reestruturação, a partir de um "Estudo-base para a revisão da orgânica da J.I.C.U." elaborado em Novembro de 1974. O que se segue é extracto desse documento e das respostas a um questionário especialmente organizado para a execução daquele estudo-base. Analizam-se seguidamente os casos dos organismos da J.I.C.U. com trabalhos realizados sobre Moçambique e possibilidade de os fazerem no futuro (os organismos do sector das pescas transitaram para a Secretaria de Estado das Pescas, devendo a Missão das Pescas de Moçambique transformar-se num serviço do novo Estado).

(A integração com os serviços nacionais)

CENTRO DE GEOGRAFIA

- Está a realizar o cálculo e compensação de redes geodésicas de Moçambique.
- Pode continuar esses trabalhos e preparar folhas da Carta Internacional do Mundo 1:1.000.000 relativas a Moçambique.
- Possui os arquivos da delimitação de fronteiras de Moçambique e de trabalhos geodésicos lá realizados.

MISSÃO GEOGRÁFICA DE MOÇAMBIQUE

- Tem realizado trabalhos geodésicos, cartográficos e de delimitação de fronteiras desde há muitos anos.
- Pode continuar a realizar esses trabalhos.
- Foi integrada ~~em~~ ultimamente no Centro de Geografia. O seu orçamento anual, de cerca de 3500 contos, era pago por Moçambique.

CENTRO DE BOTÂNICA

- Possui valiosos herbários, que se prevê venham a juntar-se com os do Jardim e Museu Agrícola do Ultramar.
- Mantém estreita colaboração com o Instituto Botânico da Universidade de Coimbra.
- Tem trabalhado na colheita e identificação de materiais de Moçambique, e na preparação dos manuscritos conducentes à continuação da publicação de "Flora de Moçambique" e "Flora Zambesiaca" (esta em colaboração com o Malawi, Zambia, Rhodesia e Botswana).
- Pode continuar a realizar tais trabalhos.
- Também ^{têm} sido subsidiadas pela J.I.C.U. as actividades do Laboratório de Farmacognósia da Faculdade de Farmácia do Porto e as da Faculdade de Farmácia de Coimbra, as quais podem ter âmbito moçambicano.

CENTRO DE ZOOLOGIA

- Possui valiosas colecções científicas.
- Tem realizado trabalhos de zoologia de interesse para Moçambique.
- Pode continuar esses trabalhos, nomeadamente nos domínios da parasitologia, luta biológica, conservação da natureza e apicultura.
- Tem condições para instituir, em determinados ramos, cursos de post-graduação e oferecer, também, possibilidades de especialização e treino a pessoal, graduado e auxiliar, proveniente de Moçambique.

AGRUPAMENTO CIENTIFICO DE GEOLOGIA DA UNIVERSIDADE DE LISBOA

- Tem realizado estudos de Geocronologia e Geologia isotópica respeitantes a Moçambique.
- Pode prosseguir esses trabalhos.

LABORATÓRIO DE TÉCNICAS FÍSICO-QUÍMICAS APLICADAS
A MINERALOGIA E PETROLOGIA

- Tem realizado estudos de cristalquímica e transformação de fases nos minerais e estudos de geoquímica respeitantes a Moçambique.
- Pode prosseguir esses trabalhos.

LABORATÓRIO DE ESTUDOS PETROLÓGICOS E
PALEONTOLÓGICOS DO ULTRAMAR

- Tem realizado estudos de micropaleontologia respeitantes a Moçambique.
- Pode prosseguir esses trabalhos.

AGRUPAMENTO CIENTIFICO DE ESTUDOS GEOLÓGICOS DA
UNIVERSIDADE DE COIMBRA

- Embora as suas actividades se tenham orientado para outras áreas, pode executar trabalhos de geologia económica e aplicada de interesse para Moçambique.

MISSÃO DE GEOGRAFIA FÍSICA E HUMANA DO ULTRAMAR
AGRUPAMENTO CIENTIFICO DE PREPARAÇÃO DE
GEOGRAFOS PARA O ULTRAMAR

- Utilizam o pessoal e instalações do Centro de Estudos Geográficos da Faculdade de Letras de Lisboa.
- Têm realizado trabalhos de âmbito moçambicano.

- Podem continuar a realizar esses trabalhos.
- Admite-se a possibilidade de em breve ser criado um novo organismo, o Centro de Estudos de Geografia Tropical, que poderia igualmente trabalhar em relação a Moçambique.

CENTRO DE ESTUDOS DE ANTROPOLOGIA CULTURAL

- Realizou trabalhos relativos a Moçambique.
- Pode continuar a realizar esses trabalhos.

Museu
do
Homem

ORGANISMOS VÁRIOS DE CIÊNCIAS SOCIAIS

- Realizaram trabalhos relativos a Moçambique.
- Uma vez reestruturado, possivelmente num único Centro de Estudos Económicos e Sociais, poderão continuar esses trabalhos, nomeadamente no domínio de estudos do rendimento nacional, serviço social, desenvolvimento comunitário de desenvolvimento regional.

Dr.
Rui
Neto

SECÇÃO DE PREHISTÓRIA E ARQUEOLOGIA

- Tem realizado trabalhos relativos a Moçambique (na área de Cabora Bassa).
- Pode continuar a realizá-los.

Dr. Miguel Ramos

CENTRO DE ESTUDOS HISTÓRICOS ULTRAMARINOS
(COM A FILMOTECA ULTRAMARINA PORTUGUESA)

- Tem realizado e publicado trabalhos vários relativos a Moçambique, incluindo a edição de duas colecções:

valido

- a) "Documentos sobre os portugueses em Moçambique e na África Central", e edição em português e inglês, de que saíram 7 volumes (até 1560), e que, apesar do título, interessa igualmente à história das populações africanas.

b) "Moçambicana", sumariação dos documentos de Moçambique do século XIX existentes no Arquivo Histórico Ultramarino, de que saíram 2 volumes.

- Pode continuar tais actividades.

CENTRO DE ESTUDOS DE CARTOGRAFIA ANTIGA

- Tem realizado e publicado vários trabalhos sobre a história de Moçambique.
- Pode continuar essas actividades, nomeadamente no domínio das fontes em língua árabe.
- Este organismo está interessado em lançar um esquema de recolha e registo de tradições orais, que podia aplicar-se também a Moçambique.

ARQUIVO HISTÓRICO ULTRAMARINO

- Tem importantes fundos respeitantes a Moçambique.

CENTRO DE ESTUDOS DE PEDOLOGIA TROPICAL

- Tem realizado trabalhos de reconhecimento e cartografia dos solos de Moçambique.
- Pode continuar esses trabalhos.

LABORATÓRIO DE INVESTIGAÇÃO DAS FERRUGENS DO CAFEEIRO

- Tem prestado apoio a numerosos países tropicais.
- Poderá prestá-lo a Moçambique se lá se vier a desenvolver a cafeicultura.

CENTRO DE ESTUDOS DA DEFESA FITOSSANITÁRIA DOS PRODUTOS ULTRAMARINOS

- Tem realizado estudos em relação a várias áreas tropicais, nomeadamente Moçambique.
- Pode continuá-los em relação a Moçambique.

MISSÃO DE ESTUDOS AGRONOMICOS DO ULTRAMAR

- Tem bastantes meios e grande experiência da agronomia tropical.
- Pode realizar trabalhos em Moçambique.

20 Eng. Agrónomos
 Equipas com 10 ou 12
 Técnicos, para
 investigação

GRUPO DE MISSÕES CIENTÍFICAS DO ZAMBEZE
 COMISSÃO CENTRAL ORIENTADORA DA INVESTI-
 GAÇÃO CIENTÍFICA PARA CABOBA BASSA
 MISSÃO DE ECOLOGIA APLICADA

- Uma parte das actividades tem sido subsidiada pela Fundação Gulbenkian.
- Há colaboração da Junta de Investigações Científicas do Ultramar com a Universidade de Lourenço Marques e o Instituto de Investigação Agronómica de Moçambique.
- Os sectores de actividade têm sido geologia e geomorfologia, botânica, zoologia, pedologia e agropedologia, pré-história e arqueologia, antropologia, saúde e nutrição, hidrobiologia e pescas, ecologia aplicada. Alguns deles estão a cargo dos centros da J.I.C.U., não sendo possível neste momento fornecer um balanço exacto do que foi efectivamente realizado.
- Há possibilidade de prosseguir tais investigações por parte da J.I.C.U., mas o assunto terá que ser reexaminado, nomeadamente em função da situação actual daqueles organismos moçambicanos.

2 - OUTROS ORGANISMOS E SECTORES

INSTITUTO HIDROGRÁFICO

- Depende do Ministério da Marinha, e integrava a Missão Hidrográfica de Moçambique, com uns 40 anos de existência.
- Como será preciso continuar a actividade hidrográfica, com a publicação de novas cartas e a actualização das existentes, julga-se que esse Instituto poderá prestar cooperação em tal domínio.

INSTITUTO DE MEDICINA TROPICAL

- Os apreciáveis meios e a notável experiência deste instituto certamente poderão ser úteis no campo de cooperação com Moçambique.

INSPECÇÃO GERAL DE MINAS

- Depende do Ministério da Coordenação Interterritorial

- 7 - Admite-se que possa prestar cooperação, ou o organismo que eventualmente lhe venha a suceder.

ACADEMIA DAS CIÊNCIAS DE LISBOA

- Esta Academia colabora com a Academia Brasileira de Letras, com apoio oficial dos respectivos governos, no sentido de defender o idioma português e manter a unidade ortográfica.
- Julga-se que seria apropriado seguir uma política paralela entre Portugal e Moçambique, e cujo estudo e execução do lado português, estaria a cargo da Academia das Ciências. A Academia, em plenário, aprovou no dia 2 de Fevereiro a seguinte moção: "Tendo sido criado na Presidência da República um Gabinete Coordenador para a Cooperação destinado a elaborar estudos, pareceres ou relatórios a formular sugestões relativamente ao processo de cooperação com os novos ou futuros Estados de expressão portuguesa, e competindo à Academia das Ciências de Lisboa, nos termos do Regulamento vigente, aprovado pela portaria nº 18.873, de 11 de Dezembro de 1961, "a defesa da unidade e aperfeiçoamento da língua portuguesa", decidiu o Plenário da Academia levar ao conhecimento daquele Gabinete o seu propósito de efectiva colaboração no concernente às relações culturais com os referidos Estados, em particular no domínio da política do idioma".
- Em tal caso, seria útil que ficasse abrangida por um eventual acordo a possibilidade de os neologismos que não correspondessem a factos ou expressões culturais próprias de cada um dos países (que seriam, sobretudo os de natu-

reza técnica e científica, normalmente oriundos doutros países) pudessem ser objecto de estudo no sentido de, sempre que possível, ser oficializado apenas um vocábulo comum aos dois países. Por nunca se ter seguido tal orientação entre Portugal e o Brasil, verifica-se hoje uma profunda e crescente diversificação no vocabulário técnico e científico dos dois países, que não cessa de se alargar.

BIBLIOTECAS NACIONAIS

- Há alguns anos entrou em vigor uma disposição que fazia beneficiar do depósito legal a biblioteca de Lourenço Marques.
- Julga-se conveniente que para essa biblioteca continuem a ir exemplares de todas as publicações editadas em Portugal, e que, em contrapartida, a Biblioteca Nacional de Lisboa receba todas as publicações editadas em Moçambique.

DIFUSÃO BIBLIOGRÁFICA

- Independentemente do que se indicou a propósito das bibliotecas nacionais, julga-se conveniente que, do lado português, através dos órgãos competentes, seja definida e posta em prática uma política continuada de oferta de livros portugueses a organismos moçambicanos.
- Igualmente se julga que devem ser mutuamente eliminados todos os entraves à entrada em cada um dos países dos livros editados no outro.

BOLSAS DE ESTUDO E INVESTIGAÇÃO

- Julga-se conveniente que do lado português seja estudada, definida, e promulgada e continuada nomeadamente através da coordenação de iniciativas desgarradas, uma política de facilidade e ajuda para virem a Portugal estudar ou estagiar os estudantes, técnicos e cientistas moçambicanos.

Lisboa, 15 de Fevereiro de 1975

Presidência da República
Gabinete Coordenador para a Cooperação

Im. Meijor,
Telefeneu Tenente-Coronel
Camelino de Presidente
antes de chusco.

Im.

Presidência da República

Gabinete Coordenador para a Cooperação

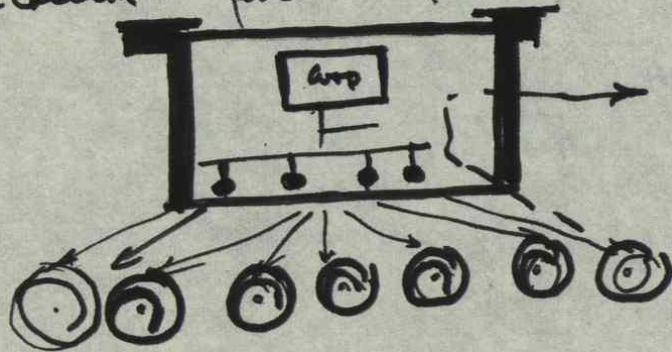

- Estimulantes de atuação de cooperação.

- Equipe de técnicos que no território interpretam necessidades, interpretam condicionamentos etc.

- Um órgão que estimule e organize cooperação e auxílio

- Organismos nacionais a quem se recorria para efeitos concretos.

Orgão Nacional
Estado / Partes
ou privadas

- Cooperar, técnica. concretas

585

Presidência da República
Gabinete Coordenador para a Cooperação

Geologia - cartografia geológica
de base. 1/250000 - a pesquisa
- nos Andes e Ldo. Delgado -
acompanha de pesquisas geol.
* (BRGM)

- ta. Indústrias -
pesquisa e exploração de petróleo
subterrâneas.
abandono de água
quilo
espido,
Svcs. Geol. Minas

ONU
- ~~UNESCO~~ -
Palat. Dijon

Suel. Sore
Tete
Beira

- Formação Missões (pesquisas) ambientais
Só o Svcs. Geol. Minas.

- Recursos de água, Físicos
de conservação, exportação

→ Canal - 2 milhas Tom x 2 m.
Sj → contênto.

Presidência da República
Gabinete Coordenador para a Cooperação

Departamento de Minas e Pedreiras

1 - Há vários trabalhos executados diretamente ou comunidades e actividades privadas pelas antigas serviços de Geologia e Minas de Moçambique.

Sobre estes trabalhos (alguns dos quais são foram já motivo de concessões em curso) é o Governo de Transição a entidade realmente apta a proceder à sua inventariação.

2 - Os mais relevantes são contudo:

a. Carvão -

- Comp^{ia} Carbonifera de Moçambique - na região de Moatize
- Gab. do Plano de Zambeze - no vale do Zambeze (Mucamba - Suzi)

b. Ferro -

- Estudos das jazidas ~~na~~ na Província de Tete.
- Estudos de viabilidade económica de instalações siderúrgicas (Comp^{ia} de Urânio de Moç)

Presidência da República

Gabinete Coordenador para a Cooperação

- Pela "Interminira Fluorites de Moz" estudo das jazidas de Honde (Vila Manica) e ~~Mirrote~~
- Pela "COMINOR" estudo das jazidas de Mirrote (Mocimboque).

c - Bauxites

- Estudos nas áreas de Milange (Zambézia) e Mavonde (Vila Manica) pelos Serviços de Geologia e Minas.

d - Cobre.

- Pela concessionária "Edmundian Investment Corporation" de alguns prospectos em Vila Manica

e - Fluorites.

- Pela concessionária "Interminira Fluorites de Mocimboque" de alguns trabalhos e pesquisas na área de Beira (Cousixe e Manique).

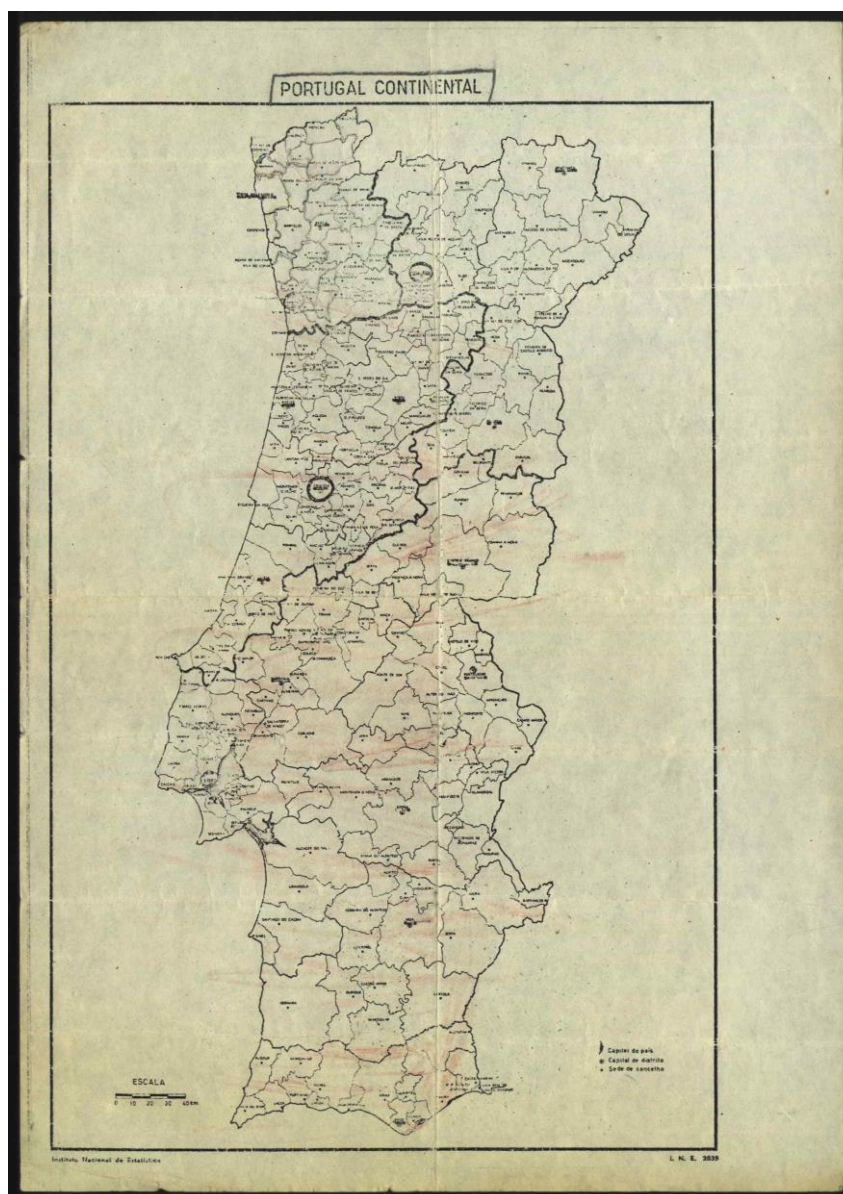
Presidência da República
Gabinete Coordenador para a Cooperação

204
ant. Juiz
Maf

- Gulbenkian

- SONTAG

ДОДАТОК Г
КАРТА КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ ПОРТУГАЛІЇ [31, 1 АРК.]

ДОДАТОК Г'

СТАТТЯ У ВИДАННІ МІНІСТЕРСТВА СОЦІАЛЬНИХ
КОМУНІКАЦІЙ «PORTUGAL HOJE» ВІД 31 СЕРПНЯ 1974 РОКУ, №17
«ВИЗНАННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ РЕСПУБЛІКИ ГВІНЕЇ-БІССАУ»

[33, 1 АРК.]

EDIÇÃO DO MINISTÉRIO DA COMUNICAÇÃO SOCIAL
Director: F. Freitas Santos
Administração e Redacção — Palácio Foz - Lisboa - Portugal
Publicação semanal — 50 000 ex. — ANO I - N.º 17 - 31-8-74
Impressão no Anuário Comercial de Portugal — Lisboa - Portugal

O TEXTO DA DECLARAÇÃO COMUM

No acto da assinatura do protocolo, que se realizou no Palácio do Povo, na capital argelina, assistiram o Presidente Huari Boumediene e membros do corpo diplomático.

— É o seguinte o texto da declaração comum Portugal-PAIGC, publicada no final das negociações, entre as duas partes:

«Reunidas em Argel, a 26 de Agosto de 1974, as representações do Governo Português e do Partido Africano para a Independência da Guiné-Bissau e das Ilhas de Cabo Verde (PAIGC), após negociações bilaterais que decorreram num clima de grande cordialidade, em Londres e em Argel, anunciam terem chegado a um acordo total.

de embaixadores, após o reconhecimento «de jure» da República da Guiné-Bissau por Portugal, e concluir, no mais curto prazo, acordos que concretizem as novas relações entre os dois países.

5 — A representação portuguesa, em nome do Governo Português, reafirma o direito do povo das ilhas de Cabo Verde à autodeterminação e à independência e garante a realização deste direito, conforme as resoluções pertinentes das Nações Unidas, levando também em linha de conta a vontade expressa pela Organização da Unidade Africana.

6 — As duas partes consideram que o acesso das ilhas de Cabo Verde à independência, no âmbito geral das descolónizações dos territórios africanos sob domínio português, constitui um facto necessário a uma paz duradoura e a uma cooperação sincera entre a República da Guiné-Bissau e a República Portuguesa.

7 — Lembrando a resolução do

RECONHECIDA A INDEPENDÊNCIA DA REPÚBLICA DA GUINÉ-BISSAU

Foi assinado no dia 26, em Argel, um protocolo de cessar-fogo entre a delegação do Governo Português, composta pelos ministros da Coordenação Interterritorial e dos Negócios Estrangeiros, Drs. Almeida Santos e Mário Soares, e, pelos srs. capitão-de-mar-e-guerra Almeida d'Eça e major Hugo dos Santos, e a delegação do PAIGC, chefiada pelo comandante Pedro Pires.

Nos termos deste protocolo ficou estabelecido «de jure» o cessar-fogo que existia já, «de facto», depois do encontro de Dakar entre o Dr. Mário Soares e Aristides Pereira, secretário-geral do PAIGC.

Ficou igualmente acordado que Portugal reconhecerá no próximo dia 10 de Setembro a República da Guiné-Bissau. O Presidente da República, general António de Spínola, procederá, nessa data, e de acordo com a lei constitucional, ao reconhecimento da República da Guiné-Bissau, acto histórico que assinalará o primeiro marco no processo da descolónização.

Foi ainda decidido que, uma vez feito o reconhecimento, se procederá à troca imediata de Embaixadores entre a República Portuguesa e a República da Guiné-Bissau.

No decurso das conversações foram também abordados os termos em que poderá vir a ser estabelecida a futura cooperação entre a República Portuguesa e a República da Guiné-Bissau.

Deste acordo, destacam, imediatamente, os seguintes pontos essenciais:

1 — O reconhecimento «de jure» da República da Guiné-Bissau, como Estado soberano, pelo Estado português, realizou-se a 10 de Setembro de 1974.

2 — O cessar-fogo cumprido «de facto» em todo o território da República da Guiné-Bissau, pelas forças de terra, mar e ar das duas partes, converte-se automaticamente em cessar-fogo «de jure» a partir de hoje.

3 — As duas representações acordaram que as Forças Armadas portuguesas abandonarão totalmente o território da República da Guiné-Bissau até 31 de Outubro de 1974.

4 — As duas representações acordaram também que o Estado português e a República da Guiné-Bissau estabelecerão e desenvolverão relações de cooperação activa, designadamente nos domínios económico, financeiro, cultural e técnico, baseadas na independência, respeito mútuo, igualdade, reciprocidade de interesses e em relações harmoniosas entre os cidadãos das duas Repúblicas.

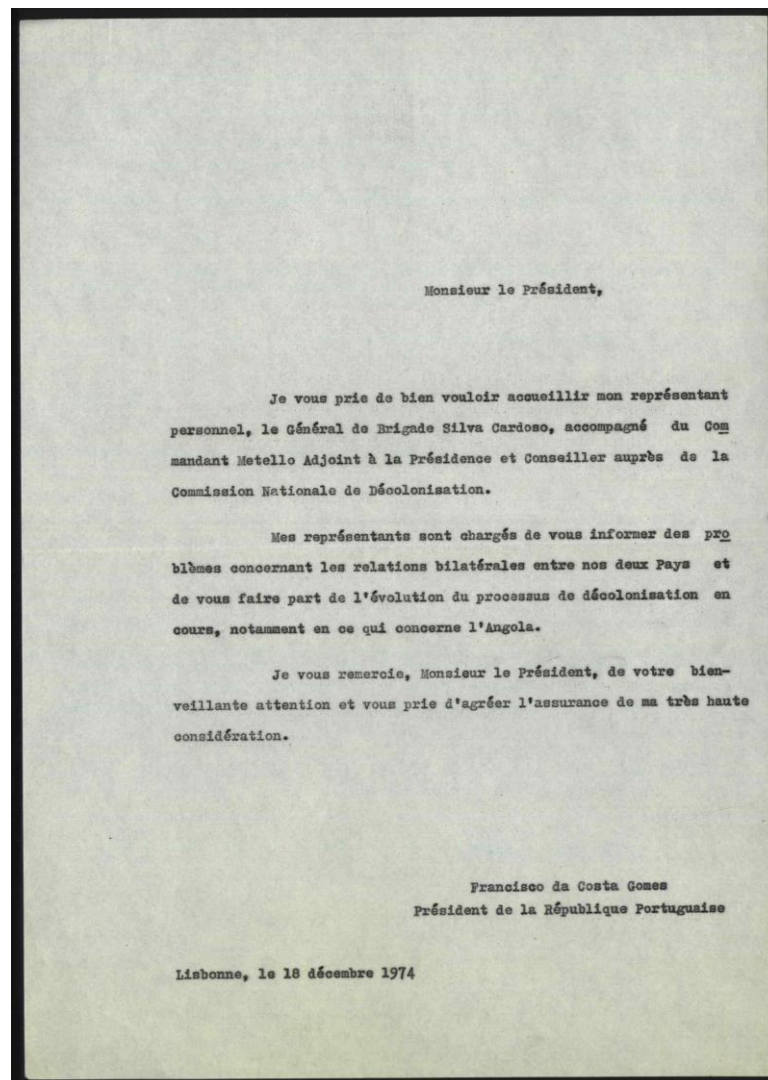
Para este efeito, as duas representações concordaram em que o Estado português e a República da Guiné-Bissau devem estabelecer relações diplomáticas a nível

Conselho de Segurança que recomenda a admissão da República da Guiné-Bissau na Organização das Nações Unidas, a representação do PAIGC regista com satisfação os esforços diplomáticos significativos desenvolvidos nesta ocasião pelo Governo Português, esforços perfeitamente concordantes com o espírito de boa vontade que anima as duas partes.

8 — As duas representações manifestam a sua satisfação por terem levado a bom termo as negociações que tornaram possível o fim da guerra de que foi responsável o regime português derrubado e abriram perspectivas para uma frutuosa e fraterna cooperação entre os seus países e os seus povos.

Este documento foi assinado pela delegação portuguesa, constituída pelos dr. Mário Soares, ministro dos Negócios Estrangeiros, dr. António de Almeida Santos, ministro da Coordenação Interterritorial, Vicente Almeida d'Eça, capitão-de-mar-e-guerra, e Hugo Manuel Rodrigues dos Santos, major de Infantaria, e pela delegação do Comité Executivo da Luta (CEL) do PAIGC, de que faziam parte Pedro Pires (membro do CEL e comandante), Umaru Djaló (membro do CEL e

ДОДАТОК Д
ПОВНОВАЖЕННЯ, ВИДАНІ ПРЕЗИДЕНТОМ
ПОРТУГАЛЬСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ФРАНСУА-ДА-КОСТА
ГОМЕСОМ, ЙОГО ОСОБИСТОМУ ПОСЛАННИКОВІ ГЕНЕРАЛУ
СІЛВІ КАРДОСО У СУПРОВДІ АНТОНІО АРНАО МЕТЕЛЛО, ДЛЯ
ЗУСТРІЧІ З ПРЕЗИДЕНТОМ (ФРАНЦІЇ, ЧИ НЕВІДОМОЇ
ФРАНКОМОВНОЇ КРАЇНИ), СПРЯМОВАНІ НА ОБМІН
ІНФОРМАЦІЄЮ ПРО ДВОСТОРОННІ ВІДНОСИНИ ТА ЕВОЛЮЦІЮ
ПРОЦЕСУ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ З ОСОБЛИВИМ АКЦЕНТОМ НА
АНГОЛУ ВІД 18 ГРУДНЯ 1974 РОКУ [29, 1 АРК.]

ДОДАТОК Е

АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ В ПОРТУГАЛІЇ.

ОРІЄНТОВНЕ АВТОРСТВО- ІНСТИТУТ ПОРТУГАЛЬСЬКОЇ

ДЕМОКРАТИЧНОЇ ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ [32, АРК. 1-10]

1. A actual situação em Portugal caracteriza-se por uma extrema agudização de tensões de várias ordens.

O derrubamento do fascismo, em 25 de Abril de 1974, teve como uma das suas consequências ^oaparecimento, ~~a~~ céu aberto, das tensões acumuladas ao longo de dezenas de anos, pois o jogo das forças sociais passou a fazer-se sem as peças que até aí as mantinham reprimidas.

2. Ao tomar, de novo, nas suas mãos os seus próprios destinos - graças à contribuição decisiva do Movimento das Forças Armadas, desde a primeira hora apoiada e acompanhada pela esmagadora maioria da população - o povo português viu abrirem-se-lhe, finalmente, as perspectivas por que ansiara e lutara, e que, ao longo dos meses entre tanto decorridos, foram trazendo à luz do dia as profundas contradições que minavam a nossa sociedade.

O aparecimento dessas contradições, e a superação de algumas delas, constitui um processo extremamente rico e salutar, pela ajuda que trouxe à clarificação de situações e problemas, pela arrematação, que entretanto se foi fazendo, das forças sociais e políticas

Foi-se preparando, enfim, o terreno para a definição das pessoas e das coisas; foi-se conhecendo melhor, num processo extraordinariamente dinâmico, a realidade nacional.

3. O derrubamento do fascismo, e a conseqüente reivindicação, pelas forças militares e civis progressistas, do fim imediato das guerras coloniais e do início do processo de descolonização, fez entrar o povo português numa época-charneira da sua História.

./..

./..

A libertação da herança colonial permitiu-nos recuperar, perante nós próprios, perante o povo das colónias portuguesas e perante o mundo, a imagem de um país desejoso de paz e boa convivência com todos os demais povos.

Varrendo o peso histórico de mais de cinco séculos de dominação colonial, o processo de descolonização encetado com o 25 de Abril abre-nos perspectivas extraordinárias, ainda que criando-nos, como contrapartida, pesadas responsabilidades na preparação de um futuro completamente novo e diferente.

4. Temos, pois, um país a repensar, uma pátria a refazer.

5. O termo do processo de descolonização permite-nos, agora, olhar mais profunda e lucidamente para dentro de nós próprios, como povo e como país, impondo-nos que encaremos a nossa realidade social, política e económica para a estudarmos e transformarmos com o fim de criar as condições necessárias à edificação de uma pátria livre, próspera e independente.

Há que buscar soluções imaginativas, que permitam desbloquear a actual situação, já que esta, a deteriorar-se com a rapidez que se está verificando, conduzirá, inevitavelmente, e a muito curto prazo, ao colapso da economia nacional e mesmo a um confronto de forças, que poderá provocar a guerra civil.

6. A experiência mostra-nos, com efeito, que as tensões e confrontações ao nível das forças civis têm reflexos graves, imediatos e inevitáveis, ao nível das Forças Armadas.

./...

./...

7. A evolução do processo democrático português, sobretudo a partir da tentativa de golpe contra-revolucionário de 11 de Março, levou à opção da via socialista, como única forma de arrancar o país do atraso secular em que se encontra.

É, no entanto, absurdo imaginar que alguma vez poderemos alcançar, com métodos da democracia burguesa, uma democracia socialista.

8. Numa visão realista da realidade nacional leva-nos a ponderar que o território português apresenta diferenças regionais acentuadas, cuja não consideração constitui importante fonte das dificuldades e do impasse político em que nos encontramos.

Não se trata apenas da já clássica distinção entre o "Portugal Atlântico" e o "Portugal mediterrânico", sensivelmente separados pelo ~~vale do Tejo~~ sistema montanhoso Monte junto / Estrela.

Razões essencialmente de carácter geográfico, demográfico e económico (em especial a estrutura da propriedade da terra), determinaram acentuadas diferenças ^{nas} / respectivas populações, traduzidas em maneiras diversas de viver e de sentir, e cuja expressão se ajudizou com a descompressão provocada pela libertação do fascismo.

9. Daí que - como a experiência nos mostra - não seja possível marcar um ritmo único para o avanço do processo revolucionário a caminho do socialismo.

As assimétrias regionais em caso algum podem constituir um travão a esse processo, havendo antes que encontrar uma saída que permita às populações menos evoluídas politicamente marcarem

./....

./....

um ritmo próprio, que não seja impedimento ao avanço daquelas outras ~~que~~ ^{as} condicionantes referidas, encontravam já um um ritmo diferente para o seu próprio caminho na construção do socialismo.

uma
influência

11

Só assim se permitirá verdadeiramente uma séria auto-determinação das populações dessas regiões diferenciadas do país, que não terão que suportar ritmos de avanço marcados por manhas da população alheia à região em que estão inseridas.

10. A saída para o actual impasse encontra-se no abandono da concepção tradicional de Estado unitário, adoptando-se uma concepção de República Federativa, com diversas Regiões Autónomas.

Como se referiu, com a descolonização libertámo-nos de um passado de séculos, que nos permite e nos impõe agora repensar ~~o~~ o país de um modo inteiramente novo.

O esquema federativo que se propõe, de organização da República Portuguesa, apresenta todas as vantagens da descentralização política e administrativa, com acentuada autonomia política, administrativa, económica e financeira das diversas Regiões Autónomas.

Ele permite, igualmente, alcançar formas mais correctas do exercício da democracia, na medida em que os cidadãos de cada uma das Regiões escolherão os seus próprios representantes; de que terão um conhecimento mais directo, e sobre os quais poderão mais facilmente exercer um controlo democrático, abrindo-se assim largamente o caminho de uma efectiva participação de todos na vida da comunidade, que é, afinal, a melhor maneira de se alcançar um sistema de democracia directa.

./.....

./.....

11. Essa intervenção de generalidade dos portugueses na vida colectiva pressupõe a dinamização das organizações populares de base - como às Comissões de Moradores, Comissões de Trabalhadores, Conselhos de Bairro e de Aldeia, Ligas de Pequenos e Médios Agricultores, Cooperativas, Associações e Colectividades populares - , às quais têm papel decisivo a desempenhar na instauração da democracia socialista.

9
12. Reconhecendo-se, embora, como têm sido traumatizantes para a população as lutas partidárias, às quais cabe boa parte de responsabilidade na perturbação da vida nacional, designadamente no sector da economia, entende-se que os partidos políticos democráticos e organizações de semelhante carácter têm um relevante papel a desempenhar, cabendo-lhes essencialmente uma função pedagógica no esclarecimento das populações de prática política menos desenvolvida.

1
Assim, se limitariam vantajosamente, se é que não poderiam mesmo eliminar-se, as estereis e prejudiciais querelas partidárias, por exemplo dentro dos sindicatos, com as graves prejuízos de divisão entre os próprios trabalhadores e os consequentes reflexos no mundo das relações de trabalho e da produção.

1
13. Por outro lado, o esquema que agora se propõe permite não só a democratização das F. Armadas, em termos de um novo conceito de disciplina, que se refletirá num novo conceito de ordem e de autoridade absolutamente indispensáveis ao avanço do processo democrático, como igualmente permite uma eficaz participação das F. Armadas na vida do país, dando uma contribuição fundamental para que se consiga instaurar em Portugal a sociedade socialista, único meio por que conseguirá verdadeiramente a libertação do Povo Português, vencendo-se assim uma herança pesada de opressão, miséria e ignorância que as classes dominantes

./...

.....

impuseram, ao longo dos séculos, à esmagadora maioria da população.

DEMOCRÁTICA
 REPÚBLICA FEDERATIVA SOCIALISTA

PORTUGUESA

A) Regiões Autônomas

1. O país é dividido em sete Regiões Autônomas:

- 1a. Região Autônoma; sede em Lisboa, abrangendo os actuais distritos de Lisboa, Setúbal, Santarém, Castelo Branco, Portalegre, Évora, Beja e Faro.
- 2a. Região Autônoma: sede em Coimbra, abrangendo os actuais distritos de Coimbra, Leiria, Aveiro e Viseu.
- 3a. Região Autônoma: sede no Porto, abrangendo os actuais distritos do Porto, Braga e Viana do Castelo.
- 4a. Região Autônoma: sede em Vila Real, abrangendo os actuais distritos de Vila Real, Guarda e Bragança.
- 5a. Região Autônoma: sede no Funchal, abrangendo todo o actual distrito do Funchal.
- 6a. Região Autônoma: sede em Ponta Delgada, abrangendo o actual distrito de Ponta Delgada.
- 7a. Região Autônoma: sede em Angra do Heroísmo, abrangendo os actuais distritos de Angra do Heroísmo e Horta.

2. A Capital federal é Lisboa.

B) Poder Legislativo

1. A nível de todo o território o poder legislativo é exercido pela Assembleia Legislativa Nacional, que legislará sobre as linhas gerais e os princípios fundamentais que interessem à generalidade do território.

2. A nível de Região Autônoma o poder legislativo (sem prejuízo da competência fixada para a Ass. Legislativa Nacional no nº anterior) é exercido pela Assembleia

.../..

Legislativa Regional.

3. As Assembleias Legislativas referidas nos nºs 1 e 2 são eleitas por sufrágio indirecto (a ANL é eleita pelas várias ALR e estas pelos Conselhos Distritais).

C) Executivo

1. A nível de todo o território o poder executivo é exercido pelo Governo Central, com sede em Lisboa.

2. Em cada uma das Regiões Autónomas haverá um Governo Regional, que governará em tudo aquilo que não constitua matéria de exclusiva competência do Governo Central.

3. Em cada um dos distritos que compõem as Regiões Autónomas haverá um Conselho Distrital.

4. Em cada um dos conselhos que foram os distritos haverá um Conselho Municipal.

5. Nos bairros (Lisboa e Porto) e aldeias haverá Conselhos de Bairro e Conselhos de Aldeia.

6. Todos os órgãos do executivo são eleitos por forma indirecta (de baixo para cima).

7. São da competência exclusiva do Órgão Central, além de outras que possa vir a entender-se necessário acrescentar, as seguintes matérias:

- a) Liberdades e direitos fundamentais;
- b) Relações externas;
- c) Forças Armadas e de segurança;
- d) Grandes linhas da estrutura económica;
- e) Comércio interno ^{(Inter-Regiões Autónomas) e comércio} externo;
- f) Orçamento Geral do Estado;
- g) Grandes linhas do sistema educativa.

8. Orçamento Geral do Estado

- a) A sua aprovação compete à Assembleia Legislativa Nacional;

.../...

.../...

b) Arrecadação de receitas:

I - em regra processar-se-á a nível de Governo Central, cumprindo aos órgãos centrais (ALN e GC) fixar a matéria referente ao lançamento de contribuições e impostos;

II ; poderã, assim, haver contribuições e impostos lançados e arrecadados regionalmente.

D) Forças Armadas

1. Haverã 7 Regiões Militares (uma por cada Região Autónoma).

2. O Conselho Nacional das Forças Armadas situa-se ao mesmo nível do Governo Central, com poderes de fiscalização sobre este, e será formado pelos seguintes elementos:

- Chefe do Estado Maior General das Forças Armadas.
- Os 3 Chefes do Estado Maior ^{dos ramos} ~~General~~ das Forças Armadas.
- Mais 1 membro de cada um dos ramos.

3. Em cada uma das Regiões Militares haverã um Conselho Regional das Forças Armadas, situado ao mesmo nível do Governo Regional, com poderes de fiscalização sobre este, e formado por:

- Comandante da Região Militar.
- 1 membro do Comando da Região Militar.
- 1 membro do Comando da Região Aérea.
- 1 membro do Comando Militar, Naval.

4. Ao nível de cada Conselho Distrital, nas Regiões Autónomas, haverã um Conselho Distrital das Forças Armadas, constituído por 2 membros de cada Unidade do distrito, independentemente do ramo das B.A. a que pertença.

5. Haverã, a nível nacional, uma Assembleia Nacional das Forças Armadas, composta por delegados de todas as Regiões Militares.

6. A nível de Região Militar haverã Assembleias Regionais das Forças Armadas, composta por delegados de todas as Unidades e Serviços dos 3 ramos das F.A. existentes na Região.

7. A nível de Unidade haverã Assembleias de Unidade, ligada aos Conselhos Municipais, aos Conselhos de Bairro e aos Conselhos de Aldeia.

.../....

.../....

8. As Forças Militarizadas (PSP/GNR) participam nos Conselhos Municipais,
com 2 elementos.

MINHO BOND

P. C.

ДОДАТОК Є

**ОРИГІНАЛЬНИЙ ТЕКСТ ЗАЯВИ ФЕДЕРАЛЬНОГО МІНІСТРА
ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНИХ СПРАВ ВАЛЬТЕРА АРЕНДТА ПРО
ЗАБОРОНУ НАЙМУ ІНОЗЕМНИХ ПРАЦІВНИКІВ ВІД 23.11.1973**

[52, АРК. 1-2]

- Abschrift -

Der Bundesminister
für Arbeit und Sozialordnung

IIIc 1 - 24200 - 1 -

Graph.-Büro - 501 Anwesen bitte anfordern -

5300 Bonn, den 23. November 1973

Fanzicht
Fernsprecher: 791
Dauertelex: 74.....

Fernschreiben

Herrn
Präsidenten der Bundesanstalt
für Arbeit

85 B ü r n b e r g
Regensburger Str. 104

Betr.: Ausländische Arbeitnehmer;
hier: Vermittlung durch die Auslandsdienststellen der Bundes-
anstalt für Arbeit

Es ist nicht auszuschließen, daß die gegenwärtige Energiekrise die Beschäftigungssituation in der Bundesrepublik Deutschland in den kommenden Monaten ungünstig beeinflussen wird. Unter diesen Umständen ist es nicht vertretbar, gegenwärtig weitere ausländische Arbeitnehmer über die Auslandsdienststellen der Bundesanstalt für Arbeit für eine Arbeitsaufnahme in der Bundesrepublik zu vermitteln.

Nach Zustimmung durch das Bundeskabinett bitte ich, unter Bezugnahme auf § 19 Abs. 4 AFG die Auslandsdienststellen der Bundesanstalt für Arbeit - ausgenommen die Deutsche Kommission in Italien - anzuweisen, ab sofort die Vermittlung ausländischer Arbeitnehmer einzustellen. Diese Maßnahme gilt bis auf Widerruf.

Ausländischen Arbeitnehmern, die im Ausland bereits einen Arbeitsvertrag abgeschlossen haben, ist die zur Einreise und Arbeitsaufnahme notwendige Legitimationskarte jedoch noch auszustellen. In diesem Zusammenhang bitte ich, mir mitzuteilen, in wieviel Fällen mit ausländischen Arbeitnehmern, die auf Kosten inländischer Unternehmen im

- 2 -

Dienststelle des Bundeskanzlers
Bonn-Beuel 12
 Fernschreiber
5300 Bonn 7
 24.00.00
 Fernschreiber der Bundeskanzler Bonn
Bonn-Beuel 12/12 Nr. 111 97

- 2 -

Berkunftsland auf ihre berufliche Tätigkeit in der Bundesrepublik vorbereitet werden, bereits Arbeitsverträge abgeschlossen worden sind.

Bezüglich derjenigen ausländischen Arbeitnehmer aus Anwerbestaaten, die mit Sichtvermerk in die Bundesrepublik Deutschland einreisen wollen, gilt nach wie vor der Erlass des Bundesministers des Auswärtigen vom 28. Juni 1973 - 513 - 540.30 -.

Weiterhin bitte ich, Ihre Dienststellen im Inland anzuweisen, bei der Neuerteilung von Arbeitserlaubnissen für ausländische Arbeitnehmer gem. § 19 Abs. 1 Satz 2 AFG i.V. mit § 1 Arbeitserlaubnisverordnung streng zu prüfen, ob eine Erneuerung der Arbeitserlaubnis aufgrund der Lage und Entwicklung des Arbeitsmarktes verantwortet werden kann.

Die vorgesehenen Maßnahmen dürften die Gefahr der illegalen Beschäftigung tendenziell erhöhen. Ich bitte daher, Ihre Dienststellen im Inland anzuweisen, daß sie die zur Verfügung stehenden Mittel voll einsetzen.

Ich habe den Bundesminister des Auswärtigen gebeten, über die deutschen diplomatischen Vertretungen die Regierungen der betroffenen Anwerbestaaten in geeigneter Weise von dem zeitweiligen Anwerbestopp zu unterrichten und hierfür um Verständnis zu bitten. Die Sozialattachés der Botschaften der Heimatländer werden von hier aus unterrichtet.

Der Bundesminister für Arbeit und Sozialordnung

- II c 1 - 24200 - A -

Arendt

ДОДАТОК Ж

СТОРИНКА З ОФІЦІЙНОГО ЖУРНАЛУ ФРАНЦУЗЬКОЇ

РЕСПУБЛІКИ ВІД 11 СІЧНЯ 1980 Р. ЗАВЕРШАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

ЗАКОНУ № 80-9 ВІД 10 СІЧНЯ 1980 р. ПРО ЗАПОБИГАННЯ

НЕЛЕГАЛЬНІЙ ІМІГРАЦІЇ [48, АРК. 78]

78

JOURNAL OFFICIEL DE LA REPUBLIQUE FRANÇAISE

11 Janvier 1980

Art. 27. — Les terrains autres que ceux classés dans la catégorie fiscale des terrains à bâtir et dont la cession entre dans le champ d'application de l'article 257-7 du code général des impôts sont imposés à la taxe foncière sur les propriétés non bâties en tant que terrains à bâtir, au titre de l'année de la cession et des deux années précédentes, à l'exception des années antérieures à 1980. Leur valeur locative est déterminée en appliquant à la moitié du prix de cession le taux d'intérêt retenu pour l'évaluation des terrains à bâtir. Les taux applicables au profit de chaque collectivité bénéficiaire sont ceux constatés dans la commune au titre de l'année ayant précédé la cession.

La taxe foncière sur les propriétés non bâties acquittée au titre de ces années s'impute sur cette imposition. L'imposition définie à l'alinéa précédent est due par le cédant.

Art. 28. — A partir de 1980 il est institué en faveur des communes une imposition forfaitaire annuelle sur les pylônes supportant des lignes électriques dont la tension est au moins égale à 200 kilovolts. En 1980, le montant de cette imposition forfaitaire est fixé à 1 000 F pour les pylônes supportant des lignes électriques dont la tension est comprise entre 200 et 350 kilovolts et à 2 000 F pour les pylônes supportant des lignes électriques dont la tension est supérieure à 350 kilovolts. Ces montants sont révisés chaque année proportionnellement à la variation du produit de la taxe foncière sur les propriétés bâties constatée au niveau national.

L'imposition visée au premier alinéa est établie et recouvrée comme en matière de contributions directes. Les éléments imposables sont déclarés avant le 1er janvier de l'année d'imposition.

Art. 29. — Lorsqu'un groupement de communes ou un syndicat mixte crée ou gère une zone d'activités économiques, tout ou partie de la part communale de la taxe foncière sur les propriétés bâties acquittée par les entreprises implantées sur cette zone d'activités peut être affecté au groupement ou au syndicat mixte par délibérations concordantes de l'organe de gestion du groupement ou du syndicat mixte et de la ou des communes sur le territoire desquelles est installée la zone d'activités économiques.

Si la taxe foncière sur les propriétés bâties est perçue par une seule commune sur laquelle est implantée le bien, les communes membres du groupement de communes pourront passer une convention pour répartir entre elles tout ou partie de la part communale de cette taxe.

Le potentiel fiscal de chaque commune et groupement doté d'une fiscalité propre est corrigé symétriquement pour tenir compte de l'application du présent article.

Lorsque, par délibérations concordantes, des communes décident, ou ont décidé antérieurement à l'entrée en vigueur de la présente loi, de répartir entre elles tout ou partie de la taxe foncière sur les propriétés bâties perçue sur leur territoire, le potentiel fiscal des communes concernées est corrigé pour tenir compte de cette répartition.

TITRE V

Dispositions diverses.

Art. 30. — I. — La taxe d'habitation peut être recouvrée, sur demande du contribuable, dans les conditions prévues par la loi n° 71-505 du 29 juin 1971 portant institution d'un système de paiement mensuel de l'impôt sur le revenu.

Cette disposition fait l'objet d'une mise en œuvre progressive dont les étapes sont fixées par décret.

Un décret en Conseil d'Etat fixe les modalités d'application du premier alinéa et notamment la date de l'option et les dates auxquelles sont effectués les prélèvements.

II. — Les contribuables qui auront été compris au cours de l'année précédente dans les rôles de la taxe d'habitation, de la taxe foncière sur les propriétés bâties ou de la taxe foncière sur les propriétés non bâties payables à la caisse d'un même comptable pour une somme globale supérieure à 750 F peuvent demander à en fractionner le paiement.

Dans ce cas, ils peuvent acquitter, avant le 30 juin de l'année d'imposition, un acompte unique égal à la moitié des cotisations dont ils ont été redevables l'année précédente.

Art. 31. — I. — Le produit de la taxe régionale prévue à l'article 1609 *decies* du code général des impôts est réparti entre les taxes foncières, la taxe d'habitation et la taxe professionnelle proportionnellement aux recettes que chacune de ces taxes a procurées l'année précédente à l'ensemble des départements de la région.

II. — Les produits des taxes spéciales d'équipement perçues au profit de la région d'Ile-de-France, de l'établissement public d'aménagement de la Basse-Seine et de l'établissement public foncier de la métropole lorraine sont répartis entre les taxes foncières, la taxe d'habitation et la taxe professionnelle proportionnellement aux recettes que chacune de ces taxes a procurées l'année précédente à l'ensemble des communes et de leurs groupements situés dans le ressort de ces établissements.

III. — Pour l'application des I et II ci-dessus, les recettes s'entendent de celles figurant dans les rôles généraux.

IV. — Le produit fiscal à recouvrer dans chacune des communes membres au profit d'un syndicat de communes ou d'un district qui fait application de l'article 1609 *quater* du code général des impôts est réparti entre les taxes foncières, la taxe d'habitation et la taxe professionnelle proportionnellement aux recettes que chacune de ces taxes procurerait à la commune si l'on appliquait les taux de l'année précédente aux bases de l'année d'imposition.

V. — Les dispositions du présent article entreront en vigueur à compter de 1981.

Jusqu'à cette date, la répartition des produits entre les quatre taxes est effectuée dans les mêmes conditions qu'en 1979.

Art. 32. — Sous réserve des dispositions de l'article 1466 du code général des impôts, les délibérations des collectivités locales et des organismes compétents relatives à la fiscalité directe locale, autres que celles fixant les taux, doivent être prises avant le 1er juillet pour être applicables l'année suivante.

Art. 33. — La date et les conditions d'entrée en vigueur des dispositions de la présente loi relatives au remplacement des bases actuelles de la taxe professionnelle par la valeur ajoutée seront fixées par une loi ultérieure au vu d'un rapport que le Gouvernement présentera au Parlement avant le 1er juin 1981.

Ce rapport, établi sur la base des résultats de simulations détaillées faites en grandeur réelle sur un échantillon significatif, exposera les conséquences pour les différentes catégories de redevables, notamment en tenant compte de la taille des entreprises et de leur branche d'activité, et les collectivités locales de la modification de la base de la taxe professionnelle.

Les entreprises seront tenues à cet effet de fournir en 1980, sur demande de l'administration, les déclarations nécessaires à ces simulations.

Art. 34. — Un décret en Conseil d'Etat fixe la date d'entrée en vigueur et les adaptations nécessaires à l'application dans les départements d'outre-mer des articles 2, 3, 6, 10, 12-II, 21 et 24 de la présente loi.

Art. 35. — Des décrets en Conseil d'Etat fixent en tant que de besoin les modalités d'application de la présente loi.

La présente loi sera exécutée comme loi de l'Etat.

Fait à Paris, le 10 janvier 1980.

VALÉRY GISCARD D'ESTAING.

Par le Président de la République :
Le Premier ministre,
RAYMOND BARRE.

Le ministre de l'intérieur,
CHRISTIAN BONNET.

Le ministre du budget,
MAURICE PAPON.

ДОДАТОК 3

**КОПІЯ УГОДИ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ПОРТУГАЛЬСЬКОЮ
РЕСПУБЛІКОЮ ПРО ТИМЧАСОВУ МІГРАЦІЮ ГРОМАДЯН
УКРАЇНИ ДЛЯ РОБОТИ В ПОРТУГАЛЬСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ ВІД 13
ЛЮТОГО 2003 Р. [39, АРК. 1-4].**

1014

DIÁRIO DA REPÚBLICA — I SÉRIE-A

N.º 31 — 14 de Fevereiro de 2005

deve ler-se :

«Artigo 76.º

Alteração à Lei n.º 98/97, de 26 de Agosto (Lei de Organização e Processo do Tribunal de Contas)

O artigo 46.º da Lei n.º 98/97, de 26 de Agosto, passa a ter a seguinte redacção:

«Artigo 46.º

Incidência de fiscalização prévia

1 —

a) Todos os actos de que resulte o aumento da dívida pública fundada dos serviços e fundos do Estado e das Regiões Autónomas com autonomia administrativa e financeira, e das demais entidades referidas nas alíneas c) a e) do n.º 1 do artigo 2.º, bem como os actos que modifiquem as condições gerais de empréstimos visados;

b)

c)

2 —

3 —

Assembleia da República, 3 de Fevereiro de 2005. —
A Secretária-Geral, *Isabel Corte-Real*.**MINISTÉRIO DOS NEGÓCIOS ESTRANGEIROS****Decreto n.º 3/2005****de 14 de Fevereiro**

No âmbito das boas relações existentes entre a República Portuguesa e a Ucrânia e tendo em conta o interesse de ambas as partes em prevenir o trabalho irregular de estrangeiros, considera-se primordial desenvolver a cooperação com vista a garantir uma boa aplicação das disposições internacionais sobre trabalho de estrangeiros.

Assim:

Nos termos da alínea c) do n.º 1 do artigo 197.º da Constituição, o Governo aprova o Acordo entre a República Portuguesa e a Ucrânia sobre Migração Temporária de Cidadãos Ucranianos para a Prestação de Trabalho na República Portuguesa, assinado em Kiev em 12 de Fevereiro de 2003, cujo texto na versão autenticada em língua portuguesa e ucraniana se publica em anexo.

Visto e aprovado em Conselho de Ministros de 7 de Dezembro de 2004. — *Pedro Miguel de Santana Lopes* — *Álvaro Roque de Pinho Bissaya Barreto* — *António Victor Martins Monteiro* — *Daniel Viegas Sanchez*.

Assinado em 20 de Janeiro de 2005.

Publique-se.

O Presidente da República, *JORGE SAMPAIO*.

Referendado em 26 de Janeiro de 2005.

O Primeiro-Ministro, *Pedro Miguel de Santana Lopes*.**ACORDO ENTRE A REPÚBLICA PORTUGUESA E A UCRÂNIA SOBRE
MIGRAÇÃO TEMPORÁRIA DE CIDADÃOS UCRANIANOS PARA A
PRESTAÇÃO DE TRABALHO NA REPÚBLICA PORTUGUESA.**

A República Portuguesa e a Ucrânia, adiante designadas como Partes:

Desejosas de ampliar e fortalecer as relações de amizade e cooperação entre ambos os países; Interessadas em estabelecer regras e princípios que facilitem a migração temporária para trabalho de cidadãos da Ucrânia para a República Portuguesa com vista ao exercício de actividades profissionais com carácter temporário;

acordam o seguinte:

Artigo 1.º**Âmbito de aplicação**

O presente Acordo aplica-se a cidadãos da Ucrânia que, mediante contratos de trabalho subordinado preestabelecidos e devidamente depositados no Ministério da Segurança Social e do Trabalho da República Portuguesa, se deslocam temporariamente a este país, por períodos limitados de tempo, para desenvolverem a sua actividade profissional como trabalhadores por conta de outrem.

Artigo 2.º**Articulação**

1 — O Instituto de Emprego e Formação Profissional do Ministério da Segurança Social e do Trabalho da República Portuguesa (adiante designado «Instituto») e o Centro Estatal de Emprego e Formação Profissional do Ministério do Trabalho e de Política Social da Ucrânia (adiante designado «Centro Estatal de Emprego») articulam-se directamente, no âmbito do presente Acordo, tendo em vista a troca de informações sobre as oportunidades de trabalho, os sectores de actividade em que as mesmas existem e as disponibilidades de mão-de-obra.

2 — O Instituto comunica semestralmente ao Centro Estatal de Emprego a informação sobre o número de trabalhadores da Ucrânia recrutados ao abrigo do presente Acordo.

3 — As Partes acordam em solicitar, se necessário, a colaboração da Organização Internacional para as Migrações na aplicação do presente Acordo.

Artigo 3.º**Recrutamento**

1 — As entidades empregadoras portuguesas interessadas em contratar trabalhadores ucranianos, nos termos do presente Acordo, comunicarão o seu interesse ao Instituto mediante a apresentação de uma oferta de emprego e da respectiva proposta de contrato de trabalho subordinado.

2 — As ofertas de emprego devem conter, além das indicações previstas na legislação portuguesa aplicável:

- a) O perfil profissional dos postos de trabalho;
- b) As qualificações profissionais exigidas aos trabalhadores;
- c) A experiência profissional requerida;

- d) Os benefícios sociais a que os trabalhadores tenham direito;
- e) A responsabilidade pelo pagamento da viagem entre a Ucrânia e a República Portuguesa.

3 — Quando haja lugar à concessão de alojamento, o empregador deve ainda, nos termos legais, apresentar um termo de responsabilidade (obrigação por escrito), especificando o tipo, a localização e as condições em que é concedido.

4 — O Instituto, depois de obtido o parecer da Inspeção-Geral do Trabalho do Ministério da Segurança Social e do Trabalho da República Portuguesa sobre as propostas de contrato de trabalho subordinado, envia-as, juntamente com as ofertas de emprego, ao oficial de ligação do Serviço de Estrangeiros e Fronteiras junto da Embaixada da República Portuguesa na Ucrânia (adiante designado «oficial de ligação»), que remeterá as ofertas de emprego ao Centro Estatal de Emprego.

5 — O Centro Estatal de Emprego organiza a selecção dos candidatos tendo em conta os requisitos referidos nas alíneas a), b), c) e e) do n.º 6 do presente artigo e envia os documentos correspondentes ao oficial de ligação.

6 — Os candidatos devem reunir os seguintes requisitos:

- a) Terem idade mínima de 18 anos;
- b) Possuírem o perfil profissional exigido para o trabalho a desempenhar;
- c) Não terem sido punidos pela prática de um ilícito criminal;
- d) Não estarem indicados na lista nacional nem na lista comum de pessoas não admissíveis do Sistema de Informações Schengen;
- e) Possuírem certificado médico emitido pelas autoridades de saúde da Ucrânia de que não têm contra-indicações para o desempenho do trabalho proposto pelo empregador.

Artigo 4.º

Organização do processo de recrutamento

1 — Após receber a comunicação referida no n.º 5 do artigo 3.º, o oficial de ligação organiza o processo de recrutamento, competindo-lhe, designadamente:

- a) Solicitar ao Instituto a confirmação, junto da entidade empregadora, do interesse na contratação dos trabalhadores bem como a data do início dos contratos de trabalho subordinado;
- b) Entrevistar os trabalhadores seleccionados;
- c) Emitir o parecer para a concessão dos vistos de trabalho;
- d) Promover a assinatura dos contratos de trabalho;
- e) Enviar a lista nominativa dos trabalhadores recrutados ao Centro Estatal de Emprego;
- f) Enviar um exemplar do contrato de trabalho ao Instituto, que, por sua vez, remeterá uma cópia do contrato de trabalho à Inspeção-Geral do Trabalho;
- g) Enviar ao Centro Estatal de Emprego a lista nominativa dos trabalhadores recrutados aos quais foi emitido um visto de trabalho.

2 — O trabalhador receberá um guia contendo informações gerais sobre as condições de vida e de trabalho na República Portuguesa.

Artigo 5.º

Condições de entrada

A Embaixada de Portugal na Ucrânia emitirá um visto de trabalho cuja validade corresponderá à da duração do contrato de trabalho, salvo se esta for superior a um ano. Neste caso, o período de validade do visto será de um ano.

Artigo 6.º

Condições da estada

1 — Os cidadãos da Ucrânia que emigrem para a República Portuguesa ao abrigo do presente Acordo ficam sujeitos à legislação portuguesa sobre a entrada, permanência, saída e afastamento de cidadãos estrangeiros do território da República Portuguesa.

2 — Os cidadãos da Ucrânia têm obrigação de se apresentar ao Serviço de Estrangeiros e Fronteiras da República Portuguesa no prazo de três dias úteis após a sua chegada ao local de trabalho em território português.

3 — Após a apresentação do cidadão da Ucrânia, a entidade empregadora deve promover o depósito do contrato de trabalho subordinado nos termos da lei.

4 — Os cidadãos da Ucrânia que desejem permanecer na República Portuguesa por um período superior ao permitido pelo visto de que são titulares podem requerer a prorrogação da permanência desde que se verifiquem os pressupostos legais para a respectiva concessão.

Artigo 7.º

Condições gerais de trabalho

1 — Os cidadãos da Ucrânia que emigrem para a República Portuguesa ao abrigo do presente Acordo usufruirão, em território português, das mesmas condições de remuneração e de trabalho em vigor para os trabalhadores portugueses, por força das disposições legais, dos instrumentos de regulamentação colectiva de trabalho, dos usos e costumes, bem como dos benefícios da segurança social estabelecidos pela legislação portuguesa.

2 — Gozarão, igualmente, dos mesmos direitos e da mesma protecção de que gozam os cidadãos da República Portuguesa no que concerne à aplicação das leis relativas à higiene e à segurança no trabalho.

3 — Os órgãos competentes da República Portuguesa assegurarão o cumprimento do disposto nos n.ºs 1 e 2 do presente artigo.

4 — Cabe à entidade empregadora assumir os encargos com a estada de cidadãos da Ucrânia no território da República Portuguesa e seu regresso à Ucrânia se, por razões imputáveis àquela entidade, o cidadão da Ucrânia não vier a ocupar o posto de trabalho para o qual foi contratado.

Artigo 8.º

Resolução de divergências

As Partes procurarão resolver quaisquer divergências sobre a interpretação ou aplicação do presente Acordo através da realização de consultas entre os serviços referidos no artigo 2.º

Artigo 9.º

Entrada em vigor e modificação do Acordo

1 — O presente Acordo entrará em vigor no 30.º dia após a data da última notificação em que uma das Partes informa a outra do cumprimento das formalidades exigidas pela respectiva ordem jurídica interna.

2 — O presente Acordo poderá ser alterado por mútuo consentimento por escrito das partes. As alterações entrarão em vigor de harmonia com os procedimentos consignados no n.º 1 deste artigo.

Artigo 10.º

Duração e termo do Acordo

1 — O presente Acordo é celebrado por um período de cinco anos, prorrogável automaticamente por períodos sucessivos de igual duração se nenhuma das Partes o denunciar.

2 — Cada uma das Partes pode denunciar o presente Acordo mediante notificação, por via diplomática, à outra Parte no prazo de 180 dias antes do termo do período de validade estabelecido. Neste caso, o presente Acordo deixará de vigorar no 180.º dia a contar da data daquela notificação.

3 — No caso de denúncia do presente Acordo, não serão afectados os direitos adquiridos durante a sua vigência.

Feito em Kiev, no dia 12 de Fevereiro de 2003, em dois exemplares, nas línguas portuguesa e ucraniana, ambos os textos fazendo igualmente fé.

Pela República Portuguesa:

Pela Ucrânia:

УГОДА

між Португальською Республікою та Україною про тимчасову міграцію громадян України для роботи в Португальській Республіці

Португальська Республіка та Україна, далі "Сторони", бажаючи розширити та зміцнити дружні відносини та співробітництво між двома державами, моваче зацікавлені у встановленні правих та принципів, які мають б спростити трудову міграцію громадян України до Португальської Республіки з метою виконання трудової діяльності тимчасового характеру, домовилися про таке:

Стаття 1
Сфера застосування

Ця Угода застосовується до громадян України, які, моваче заклали, уклали трудові контракти та відповідним чином зареєстровані в Міністерстві соціального забезпечення та праці Португальської Республіки, а їм надають тимчасово до цієї країни на обмежений період часу з метою здійснення професійної діяльності як працівників за наймом.

Стаття 2
Співробітництво

1. Інститут зайнятості та професійної підготовки Міністерства соціального забезпечення та праці Португальської Республіки (далі - "Інститут"), та Державний центр зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України (далі - "Державний центр зайнятості") напрямку взаємодіють між собою в межах цієї Угоди, мовачи на укладі обмін інформацією щодо вільних робочих місць, сфер діяльності, де вони існують, та наявності робочої сили.

2. Інститут з періодичністю один раз на семестр (6 місяців) надає Державному центру зайнятості інформацію щодо кількості проєктованих українських працівників в рамках цієї Угоди.

3. Сторони у разі необхідності співпрацюють із Міжнародною організацією міграції з питань, що стосуються цієї Угоди.

Стаття 3
Наймання

1. Португальські роботодавці, зацікавлені в найманні українських працівників в рамках цієї Угоди, повідомляють про свій інтерес Інститут шляхом подання пропозиції щодо роботи та відповідних проєктів трудових контрактів для роботи за наймом.

2. Пропозиції щодо роботи повинні містити в собі, крім положень, передбачених португальським законодавством:

- a) професійний профіль робочих місць;
- b) необхідну професійну кваліфікацію працівників;
- c) необхідний професійний досвід;
- d) соціальні гарантії, на які матимуть право працівники;
- e) відповідальність за оплату авіаперельоту між Україною та Португальською Республікою.

3. У разі надання життя роботодавцем також повинен представляти межі своєї відповідальності в установленому порядку (письмове зобов'язання), в якому визначаються тип, місце знаходження та умови надання життя.

4. Інститут після отримання згоди Генеральної інспекції праці Португальської Республіки щодо проєктів трудових контрактів надсилає їх разом із пропозицією щодо роботи відповідальній особі від Служби інновацій та кар'єри при Посольстві Португальської Республіки в Україні (далі - "відповідальний за зв'язок"), який передає пропозиції щодо роботи до Державного центру зайнятості.

5. Державний центр зайнятості організує відбір кандидатів, враховуючи вимоги, викладені в підпунктах a), б), в) і d) пункту 2 цієї статті і надає відповідні документи відповідальному за зв'язок.

6. Кандидати повинні відповідати таким вимогам:

- a) мати вік не менше ніж 18 років;
- b) мати професійну підготовку, необхідну для виконання роботи;
- c) не мати судимостей за скоєння кримінальних злочинів;
- d) не перебувати ні в національних, ні в загальних списках небезпечних осіб Системи інформації Шенгенської зони;
- e) мати медичну довідку, вилану закладом охорони здоров'я України про те, що кандидати не мають протипоказань для виконання роботи, запропонованої роботодавцем.

Стаття 4
Організація процесу наймання

1. Після отримання повідомлення, зазначеного в пункті 5 статті 3, відповідальний за зв'язок організує процес наймання, який включає:

- a) запит підтвердження від Інституту того, що зацікавлені підприємство бажає найняти працівника, а також дати початку трудового контракту;
- b) співбесіду з відібраними працівниками;
- c) видачу відповідного дозволу на отримання робочої візи;
- d) підписання трудового контракту;
- e) надіслання до Державного центру зайнятості списку набраних працівників;
- f) надіслання до Інституту одного примірника трудового контракту, який, у свою чергу, передає копію отриманого трудового контракту до Генеральної інспекції праці;
- g) надіслання до Державного центру зайнятості списку зайнятих працівників, яким надано робочу візу.

2. Працівник одержуватиме довідник, що містить загальну інформацію щодо умов життя та праці в Португальській Республіці.

Стаття 5
Умови в'їзду

Посольство Португальської Республіки в Україні видаватиме працівникам робочу візу, термін дії якої відповідатиме строку дії трудового контракту, за винятком випадків, коли дія контрактів перевищуватиме один рік. В таких випадках робоча віза видаватиметься на один рік.

Стаття 6
Умови перебування

1. До громадян України, які мігрують до Португальської Республіки в рамках цієї Угоди, застосовується чинне португальське законодавство про в'їзд, перебування, вїзд та видворення іноземних громадян з території Португальської Республіки.

2. Громадяни України зобов'язані стати на облік у Службі іноземців та кордонів Португальської Республіки протягом трьох робочих днів після їхнього прибуття до місця роботи на португальській території.

3. Після постановки громадянина України на облік роботодавець повинен сприяти реєстрації трудового контракту відповідно до законодавства Португальської Республіки.

4. Громадяни України, які бажають знаходитись в Португальській Республіці більший період часу, ніж це передбачено їхньою візою, можуть подати клопотання щодо продовження терміну свого перебування, якщо буде визнано, що вони мають для цього законні підстави.

Стаття 7
Загальні умови праці

1. До громадян України, які мігрують до Португальської Республіки в рамках дії цієї Угоди, на території Португалії застосовуються такі самі умови винагородження та праці, якими користуються португальські громадяни, відповідно до положень законодавства, правил колективної праці, місцевих традицій і звичок, а також соціальні гарантії, передбачені португальським законодавством.

2. Вони також користуватимуться такими самими правами й захистом, який отримують громадяни Португальської Республіки згідно з чинним законодавством стосовно охорони здоров'я та безпеки праці.

3. Португальські органи влади слідкуватимуть, щоб положення, наведені у пунктах 1 та 2 цієї статті, виконувались.

4. Роботодавець зобов'язаний забезпечувати перебування громадянина України в Португальській Республіці та його повернення в Україну, якщо з його вини громадянин України не отримав робоче місце, на яке він мав трудовий контракт.

Стаття 8
Вирішення спорів

Сторони намагатимуться вирішувати будь-які спори щодо тлумачення або застосування цієї Угоди шляхом проведення консультацій між службами, зазначеними в статті 2.

Стаття 9
Набуття чинності та внесення змін до Угоди

1. Ця Угода набуває чинності на тридцятий день після отримання останнього повідомлення, яким одна із Сторін інформує іншу щодо виконання всіх необхідних внутрішньо-державних правових процедур.

2. До цієї Угоди за взаємною письмовою згодою Сторін можуть бути внесені зміни. Зміни набувають чинності відповідно до процедури, передбаченої у пункті 1 цієї статті.

Стаття 10
Терміни дії Угоди

1. Ця Угода укладається терміном на п'ять років і її дія автоматично продовжується на наступні такі самі періоди, якщо жодна зі Сторін не припинить її дію.

2. Кожна із Сторін може денонсувати цю Угоду, повідомивши дипломатичними каналами іншу Сторону за 180 днів до завершення встановленого терміну дії. В цьому випадку дія Угоди закінчиться на 180-й день після дати повідомлення.

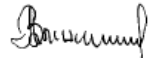
3. У випадку денонсації цієї Угоди права, отримані в період її дії, залишаться в силі.

Вчинено в м. _____ "____" _____ 200_ року, в двох примірниках, українською та португальською мовами, при цьому обидва тексти є автентичними.

За Португальську Республіку

За Україну

Decreto n.º 4/2005
de 14 de Fevereiro

Considerando fundamental, para alcançar o desenvolvimento sustentável, o estabelecimento de uma relação equilibrada e harmoniosa entre as necessidades sociais, as actividades económicas e o ambiente;

Considerando que a paisagem desempenha importantes funções de interesse público nos campos cultural, ecológico, ambiental e social e que constitui um recurso favorável à actividade económica, cuja protecção, gestão e ordenamento adequados podem contribuir para a criação de emprego;

Considerando que Portugal assinou em Florença, em 20 de Outubro de 2000, a Convenção Europeia da Paisagem:

Assim:

Nos termos da alínea c) do n.º 1 do artigo 197.º da Constituição, o Governo aprova a Convenção Europeia da Paisagem, feita em Florença em 20 de Outubro de 2000, cujo texto, nas versões autenticadas nas línguas inglesa e francesa e respectiva tradução em língua portuguesa, se publica em anexo.

Visto e aprovado em Conselho de Ministros de 15 de Dezembro de 2004. — *Pedro Miguel de Santana Lopes* — *António José de Castro Bagão Félix* — *António Victor Martins Monteiro* — *Luís José de Mello e Castro Guedes*.

Assinado em 20 de Janeiro de 2005.

Publique-se.

O Presidente da República, *JORGE SAMPAIO*.

Referendado em 26 de Janeiro de 2005.

O Primeiro-Ministro, *Pedro Miguel de Santana Lopes*.

EUROPEAN LANDSCAPE CONVENTION

Preamble

The member States of the Council of Europe signatory hereto:

Considering that the aim of the Council of Europe is to achieve a greater unity between its members for the purpose of safeguarding and realising the ideals and principles which are their common heritage, and that this aim is pursued in particular through agreements in the economic and social fields;

Concerned to achieve sustainable development based on a balanced and harmonious relationship between social needs, economic activity and the environment;

ДОДАТОК И

ОПИТУВАЛЬНИК НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ СТАТИСТИКИ

№ 6463 ВІД 31 ГРУДНЯ 1981 Р. [83, АРК. 1-14.]

PORTUGAL

Instrumento de trabalho do Sistema Estatístico Nacional (Decreto nº 42873, de 28 de Agosto, artigo 83.º, nº 1, alínea a)) de natureza obrigatória. Registo nº 1.14.0, ano 6 nº 4843. Data de 27/12/81.

R. P.

INSTITUTO NACIONAL DE ESTATÍSTICA

XII RECENSEAMENTO GERAL DA POPULAÇÃO
II RECENSEAMENTO GERAL DA HABITAÇÃO

QUESTIONÁRIO DE EDIFÍCIO

A. PREENCHER TOTALMENTE PELO AGENTE RECENSADOR

LOCALIZAÇÃO
RUA _____
N.º PLOTE _____
LUGAR _____
FREGUESIA _____
CONCELHO _____
N.º DA SECÇÃO/QUART. _____

N.º QUEST. EDIFÍCIO _____
SOLADO _____

1. TIPO E ÉPOCA DE CONSTRUÇÃO
Edifício (apêndice, construído ou reconstruído):
- Antes de 1919 _____ 1
- De 1919 a 1945 _____ 2
- De 1946 a 1960 _____ 3
- De 1961 a 1970 _____ 4
- De 1971 a 1979 _____ 5
- De 1979 a 1979 _____ 6
- Em 1980 ou 1981 _____ 7
- Outros casos _____ 8

2. NÚMERO DE ALOJAMENTOS _____
(Indicar o número total de alojamentos existentes na coluna 1 da lista de alojamentos do edifício)

3. UTILIZAÇÃO
- Foi principalmente residencial (a utilização ou a maior parte da área do edifício destina-se a habitação):
- Exclusivamente residencial _____ 1
- Parcialmente residencial _____ 2
- Foi principalmente não residencial (a maior parte da área do edifício destina-se a actividades): _____ 3

4. PRINCIPAIS MATERIAIS UTILIZADOS NA CONSTRUÇÃO

5. ELEMENTOS RESISTENTES
- Betão armado _____ 1
- Ferros resistentes sem serem de betão armado (ferros de tipo, blocos de betão ou outros blocos) _____ 2
- Madeira _____ 3
- Outros (incluindo materiais ou outros materiais) _____ 4

6. PAREDES EXTERIORES
- Alvenaria de tijolo cozido _____ 1
- Alvenaria de blocos de betão ou outros blocos _____ 2
- Madeira _____ 3
- Outros (pedra, adobe ou teja, etc.) _____ 4

7. COBERTURA
- Em terraço _____ 1
- Incluído: _____ 2
- Revestido de telha _____ 3
- Revestido com outros materiais (boscamento, madeira, ardósia, etc.) _____ 4
- Mist. (para um terraço, parte incluído) _____ 5

I.N.E. - 4889 (81.XI.01)

NÚMERO DE ALOJAMENTOS DO EDIFÍCIO

Número de ordem do edifício	Localização do edifício + Data e número da distribuição dos questionários	Número de ordem dos questionários	Número de ordem do edifício	Localização do edifício + Data e número da distribuição dos questionários	Número de ordem dos questionários	Número de ordem do edifício	Localização do edifício + Data e número da distribuição dos questionários	Número de ordem dos questionários	Número de ordem do edifício	Localização do edifício + Data e número da distribuição dos questionários	Número de ordem dos questionários	Número de ordem do edifício	Localização do edifício + Data e número da distribuição dos questionários	Número de ordem dos questionários
1			34					67						
2			35					68						
3			36					69						
4			37					70						
5			38					71						
6			39					72						
7			40					73						
8			41					74						
9			42					75						
10			43					76						
11			44					77						
12			45					78						
13			46					79						
14			47					80						
15			48					81						
16			49					82						
17			50					83						
18			51					84						
19			52					85						
20			53					86						
21			54					87						
22			55					88						
23			56					89						
24			57					90						
25			58					91						
26			59					92						
27			60					93						
28			61					94						
29			62					95						
30			63					96						
31			64					97						
32			65					98						
33			66					99						

<p>A. PREENCHER TOTALMENTE PELO AGENTE RECENSADOR. VEJA INSTRUÇÕES NO VERSO.</p> <p>Localização: Rua _____ N.º(s)/lote _____ andar _____ Lugar _____ Freguesia _____ Concelho _____</p> <p>N.º da secção/quart. _____ N.º do questionário de edifício _____</p>	<p>Instrumento de notação do Sistema Estatístico Nacional (Decreto nº 43873, de 25 de Agosto, artigo 8.º, nº 1, alínea a)) de origem obrigatória. Repetido no I.M.E. sob o nº 4478, Volume 34 31-10-81</p> <p style="text-align: center;"> INSTITUTO NACIONAL DE ESTATÍSTICA XII RECENSEAMENTO GERAL DA POPULAÇÃO E II RECENSEAMENTO GERAL DA HABITAÇÃO QUESTIONÁRIO COMPLEMENTAR DE EDIFÍCIO </p>
<p style="text-align: center;">ESTE QUESTIONÁRIO DESTINA-SE APENAS ÀS ZONAS DA REGIÃO AUTÓNOMA DOS AÇORES AFECTADAS PELO SISMO DE 1 DE JANEIRO DE 1980, OU SEJA, ÀS ILHAS GRACIOSA, S. JORGE E TERCEIRA</p>	
<p>1 Indique se o edifício foi ou não danificado pelo sismo de 1 de Janeiro de 1980:</p> <p>— Não foi danificado ☐ 1</p> <p>— Foi parcialmente danificado ☐ 3</p> <p>— Foi totalmente danificado ☐ 5</p>	<p>5 Se o edifício está reconstruído ou em reconstrução, indique se o mesmo dispõe, actualmente, de maior área habitável do que a existente em 31 de Dezembro de 1979:</p> <p style="text-align: right;">Sim ☐ 1 Não ☐ 3</p>
<p style="text-align: center;">Se marcou o quadrado ☐ 1 da pergunta anterior, terminou o preenchimento deste questionário</p>	
<p>2 Quantos pisos tinha o edifício em 31 de Dezembro de 1979? <input type="text"/></p>	<p>6 Em 31 de Dezembro de 1979 o edifício tinha casa(s) de banho?</p> <p style="text-align: right;">Sim ☐ 1 Não ☐ 3</p>
<p>3 Quantos alojamentos tinha o edifício em 31 de Dezembro de 1979? <input type="text"/></p>	<p>7 Em 31 de Dezembro de 1979 o edifício tinha água canalizada no seu interior?</p> <p style="text-align: right;">Sim ☐ 1 Não ☐ 3</p>
<p>4 Se o edifício foi danificado pelo sismo, indique se:</p> <p>— Está totalmente reconstruído ☐ 2</p> <p>— Está em reconstrução ☐ 4</p> <p>— Não está ainda em reconstrução ☐ 6</p>	<p>8 Em 31 de Dezembro de 1979 o edifício tinha cozinha(s)?</p> <p style="text-align: right;">Sim ☐ 1 Não ☐ 3</p>
<p style="text-align: center;">Se marcou o quadrado ☐ 6 da pergunta anterior, terminou o preenchimento deste questionário</p> <p style="text-align: center;">Se o edifício tiver condições de habitabilidade, não se esqueça de preencher os restantes questionários</p>	

INSTRUÇÕES

1 — O **QUESTIONÁRIO COMPLEMENTAR DE EDIFÍCIO** é preenchido para:

- a) Todos os edifícios para os quais se faz **QUESTIONÁRIO DE EDIFÍCIO**, isto é, todos os que contenham, pelo menos, um alojamento que esteja ocupado, para alugar ou vender, ou mesmo que os seus ocupantes se encontrem ausentes.
- b) Todos os edifícios que em 31 de Dezembro de 1979 continham, pelo menos, um alojamento destinado à habitação de pessoas mas que, por motivo do sismo de 1 de Janeiro de 1980, se encontram de tal forma danificados ou não permitem ser habitados sem se proceder a uma reconstrução ou à sua substituição para o sismos.

2 — Para efeitos de resposta à pergunta considere as seguintes definições:

Não danificado — Se não sofreu qualquer efeito do sismo ou apresenta vestígios leves que não impliquem qualquer reparação.

Parcialmente danificado — Apresenta efeitos do sismo que obrigam a obras de reparação superiores às do quadro de conservação normal.

Totalmente danificado — Quando terá de ser reconstruído de raiz.

3 — No número do **QUESTIONÁRIO DE EDIFÍCIO** . . . [] deve inscrever o número do **QUESTIONÁRIO DE EDIFÍCIO** sempre que este exista.

Quando não houver **QUESTIONÁRIO DE EDIFÍCIO**, deve aquela zona de numeração em branco, após ter visitado e enumerado todos os edifícios da sua secção ou quarteirão, numerar, sequencialmente, a partir do último número que atribuiu, todos estes **QUESTIONÁRIOS COMPLEMENTARES DE EDIFÍCIO** cuja numeração ficou em branco.

<p style="text-align: center;">A PREENCHER PELO AGENTE RECENSEADOR</p> <p style="text-align: center;">Localização:</p> <p>Lugar _____</p> <p>Freguesia _____</p> <p>N.º da Secção/Quart. [][][][]</p> <p>N.º do Edifício [][][][]</p> <p>N.º do Alojamento [][][][]</p>	<p style="text-align: right;"><small>Instrumento de cotejo do Sistema Estatístico Nacional (Decreto n.º 403/73, de 29 de Agosto, artigo 86.º, n.º 1, alínea a)), de âmbito obrigatório. Registo no I. N. E. sob o n.º 6484. Válido até 31-12-1985.</small></p> <p style="text-align: center;"></p> <p style="text-align: center;">INSTITUTO NACIONAL DE ESTATÍSTICA</p> <p style="text-align: center;">XII RECENSEAMENTO GERAL DA POPULAÇÃO E II RECENSEAMENTO GERAL DA HABITAÇÃO</p> <p style="text-align: center;">QUESTIONÁRIO DE ALOJAMENTO</p>
<p>Ex.ª^{mo}s Sr(s).</p> <p>O I. N. E., de acordo com a lei, está a realizar o XII Recenseamento Geral da População e II da Habitação, com vista a saber com exactidão o número de pessoas residentes, suas características e sua distribuição regional, bem como as condições e carências habitacionais da população portuguesa.</p> <p>Por isso, agradece a sua colaboração sincera, dedicada e esforçada no preenchimento dos questionários, assim como a prestação dos esclarecimentos que o Agente Recenseador lhe solicitar.</p> <p>Se tiver dificuldades ou dúvidas quanto ao preenchimento dos questionários, solicite o apoio do Agente Recenseador, que o ajudará.</p> <p>As informações que prestar serão confidenciais e servirão apenas para fins estatísticos. Se tiver dúvidas quanto à credibilidade do recenseador, exija que lhe mostre o cartão identificativo.</p> <p style="text-align: center;">OBRIGADO,</p> <p style="text-align: center;">O Presidente do Conselho de Direcção do I. N. E.</p>	
INSTRUÇÕES GERAIS DE PREENCHIMENTO	
<p>DEVERÁ SER USADO UM QUESTIONÁRIO DE ALOJAMENTO PARA:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Todos os locais habitados no momento do recenseamento, qualquer que seja a sua natureza e independentemente de se encontrarem em construções permanentes, de outro tipo ou em abrigos naturais. Excluem-se as instalações onde funcionam embaixadas estrangeiras ou quartéis pertencentes a Forças Armadas estrangeiras. <p>QUEM PREENCHE O QUESTIONÁRIO?</p> <ul style="list-style-type: none"> • A pessoa da família mais habilitada para o fazer. Se não for capaz, aguarde a chegada da pessoa encarregue de realizar o recenseamento na sua área, que o ajudará a preenchê-lo, ou então contacte a sua Junta de Freguesia. <p>COMO PREENCHER O QUESTIONÁRIO?</p> <ul style="list-style-type: none"> • Nas perguntas onde há quadrados ☐ assinala com uma cruz ☒ consoante o caso. Porém, não deve esquecer-se de que em cada pergunta só pode marcar um quadrado. No caso de se encontrar abrangido por duas situações, escolha a que considerar principal. <p>IMPORTANTE: os quadrados com o interior pontilhado (exemplo: ☐ ou ☐) são reservados exclusivamente ao I. N. E.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Nas perguntas 1 e 8, em que há necessidade de inscrever números, deverá preencher assim: [1][2], se, por exemplo, o número de ocupantes for 12; [][5], se o número de divisões for 5. 	

A PREENCHER PELO AGENTE RECENSADOR

9.3

N.º DO ALOJAMENTO

A TIPO DE ALOJAMENTO

POPULAÇÃO EMBARCADA E CORPO DIPLOMÁTICO 11

ALOJAMENTO FAMILIAR:

- Alojamento clássico (moradia, andar, casa rural e similares) 22
- Barraca (tipo beiro de lata) 33
- Casa rudimentar de madeira 34
- Alojamento móvel (vivi-lote, tenda, barco, móvel metálico, etc.) 35
- Improvisado em local não destinado a habitação (cênicos, garagens, lojas, escritórios, etc.) 36
- Noutro local não destinado a habitação (gritão, vão de escada, portão, etc.) 37

ALOJAMENTO COLECTIVO:

- Hotel, pensão e similares (edifícios turísticos, parques de campismo, etc.) 49
- Condição:
 - Assistência (asiló, orfanato, etc.) 51
 - Educação (colégio, seminário, lar de estudantes, internato, etc.) 52
 - Militar (quartel ou campo militar) 53
 - Prisional (prisão ou similar) 54
 - Religiosa (convento, mosteiro, etc.) 55
 - Saúde (hospital, casa de saúde, etc.) 56
 - Trabalho (casa do pessoal, acampamento, etc.) 57
 - Outro tipo 58

Se marcou 11 ou de 49 a 58, termine o preenchimento deste questionário

B FORMA DE OCUPAÇÃO

Ocupado:

- Residência habitual 1
- Para uso sazonal ou de férias 2
- Com ocupante ausente (emigrado, etc.) 3

Vago:

- Para venda 4
- Para alugar 5
- Para demolição 6
- Em estado de deterioração e outros casos 7

Se marcou 3, 4, 5, 6 ou 7 do parágrafo B, termine o preenchimento
Se marcou 2 e não foi obrigado ao alojamento, termine igualmente o preenchimento deste questionário

PERGUNTAS RELATIVAS AO ALOJAMENTO

INICIE AQUI O PREENCHIMENTO

NÃO SE ESQUEÇA DE QUE DEVE MARCAR UM SÓ QUADRADO EM CADA PERGUNTA

1 NÚMERO DE OCUPANTES

- Total de pessoas

(Este total tem de ser igual ao número de questionários individuais preenchidos)

2 ELECTRICIDADE

o alojamento dispõe de energia eléctrica?

- Sim 1
- Não 3

3 ÁGUA

- Tem água canalizada no interior do alojamento, proveniente de:
 - Rede pública 1
 - Rede particular 2
- Não tem água canalizada no alojamento, mas dispõe de água canalizada no edifício 3
- Não tem água canalizada no interior do alojamento nem do edifício, sendo o principal origem do abastecimento uma das seguintes:
 - Fontanário, bica 4
 - Poço ou furo particular 5
 - Poço público com bomba 6
 - Poço público sem bomba ou fonte de chafundo 7

4 INSTALAÇÕES SANITÁRIAS

RETRETE

Indique se o alojamento:

- Não tem retrete 1
- Tem retrete com dispositivo de descarga (autoclisma, fludmetro, etc.) 3
- Tem retrete sem dispositivo de descarga 5

5 INSTALAÇÃO DE BANHO OU DUCHE

Por instalação de banho ou duche entende-se toda a instalação que está ligada de modo permanente a um sistema de canalização de água e a um sistema de esgoto que permita a evacuação da água utilizada no banho para fora do alojamento.

o alojamento tem instalações de banho ou duche?

- Sim 1
- Não 3

6 ESGOTOS

- o alojamento não tem sistema de esgotos 2
- Se o alojamento tem sistema de esgotos, indique se está ligado:
 - A uma rede pública de esgotos 4
 - A um sistema particular de esgotos (fosca séptica destinada a uma ou mais habitações) 6
 - A outros sistemas de esgoto (fosca aberta, vala, riacho, etc.) 8

Se o seu habitante é uma barreira, com rudimento de madeira, habitação móvel, habitação de acesso ao improvisado, termine o preenchimento

7 COZINHA

Indique se o alojamento:

- Não tem cozinha 1
- Não tem cozinha, mas tem kitchenette ou um pequeno espaço destinado e preparado para cozinhar 2
- Tem cozinha 3

8 DIVISÕES

Como divisão não deve considerar: cozinha (mesmo que seja também para outros fins), casa de banho, despensa, arrecadação, varanda (mesmo que fechada por qualquer tipo de estrutura), marquises, hall, corredor.

Indique o número de divisões do alojamento

Se não é proprietário ou co-proprietário do alojamento, passe à pergunta 13

9 REGIME DE PROPRIEDADE

Se é proprietário ou co-proprietário do alojamento, indique se tem encargos financeiros por compra de casa:

- Sim 1
- Não 3

Se marcou quadrado 3 termine o preenchimento

10 ENCARGO MENSAL POR COMPRA DE CASA PRÓPRIA

Se compra casa e paga prestação, é natural que o período desta não seja mensal. Se for o caso, para responder correctamente, deverá dividir o quêsito correspondente (amortização mais juros de capital em dívida) pelo número de meses desse período e, a seguir, indicar o escalão a que corresponde esse encargo mensal.

- Menos de 2000\$ 1
- De 2000\$ a menos de 4000\$ 2
- De 4000\$ a menos de 6000\$ 3
- De 6000\$ a menos de 8000\$ 4
- De 8000\$ a menos de 10 000\$ 5
- 10 000\$ ou mais 6

Se respondeu à pergunta 10, termine o preenchimento

11 REGIME DE ALUGUER OU OCUPAÇÃO

- o alojamento é alugado:
 - Não mobilado pelo senhorio 2
 - Mobilado pelo senhorio 4
- o alojamento é subalugado 6
- o alojamento foi cedido ou encontrava-se noutra situação (porteiros, guardas, chafes de estação de C. P., etc.) 8

12 RENDA

(Não considere o encargo por compra de casa própria)

Se paga renda, indique o escalão a que corresponde:

- Menos de 500\$ 1
- De 500\$ a menos de 1000\$ 2
- De 1000\$ a menos de 3000\$ 3
- De 3000\$ a menos de 5000\$ 4
- De 5000\$ a menos de 7000\$ 5
- De 7000\$ a menos de 9000\$ 6
- De 9000\$ a menos de 12 000\$ 7
- De 12 000\$ a menos de 15 000\$ 8
- 15 000\$ ou mais 9

13 ENTIDADE PROPRIETÁRIA

o alojamento é propriedade de:

- Pessoa particular ou empresa privada 1
- Empresa pública 2
- Estado ou autarquias locais 3
- Casas de previdência e outras instituições sem fins lucrativos 4
- Cooperativas imobiliárias de habitação 5

TERMINOU O PREENCHIMENTO DESTA QUESTIONÁRIO, PORÉM, NÃO SE ESQUEÇA DE QUE DEVERÁ SER PREENCHIDOS OS QUESTIONÁRIOS INDIVIDUAIS. OBRIGADO

A PREENCHER TOTALMENTE PELO AGENTE RESENSEADOR		Instruções de enchimento do Sistema Estatístico Nacional (Decreto n.º 428/73, de 25 de Agosto, artigo 86.º, n.º 1, alínea d), de requisição obrigatória. Registrado no I. N. E. sob o n.º 6465. Válido até 31-12-1981.		
Lugar <u>Portugal-Bo.</u>				
Freguesia _____		INSTITUTO NACIONAL DE ESTATÍSTICA XII RECENSEAMENTO GERAL DA POPULAÇÃO E II RECENSEAMENTO GERAL DA HABITAÇÃO QUESTIONÁRIO DE FAMÍLIA		
N.º DA SECÇÃO/QUART. [] [] [] []				
N.º DE EDIFÍCIO [] [] [] []				
N.º DO ALOJAMENTO [] [] [] []				
(A) ESTA ZONA DESTINA-SE APENAS A SER RESPONDIDA NA REGIÃO AUTÓNOMA DOS AÇORES (Ilhas Graciosa, S. Jorge e Terceira).				
● A família é DESALOJADA devido ao sismo ocorrido em 1 de Janeiro de 1980? SIM ☐ 1 NÃO ☐ 3				
<small>(Entende-se por DESALOJADA a família que não reside no alojamento que habitava antes do sismo, por motivo ocasionado pelo mesmo)</small>				
(B) LISTA DA (*) _____ FAMÍLIA A RESIDIR NO ALOJAMENTO				
<small>(*) ÚNICA, no caso de haver uma só família; 1.ª, 2.ª, 3.ª, etc., se houver mais do que uma família.</small>				
RELAÇÃO DE PARENTESCO COM O REPRESENTANTE DA FAMÍLIA (deverá mencionar, na coluna a seguir ao nome, qual o parentesco com o representante da família, conforme a seguir se indica):				
<ul style="list-style-type: none"> ● Marido ● Mulher ● Filho(a) solteiro(a) ● Filho(a) não solteiro(a) ● Nora ● Genro ● Pai ● Mãe ● Neto(a) ● Bisneto(a) ● Outro parente ● Não aparentado 				
Número de ordem	NOME <small>(seu ou nome próprio e o último apelido ex.: Maria Fernanda Silva)</small>	RELAÇÃO DE PARENTESCO <small>com o representante da família</small>	PARA AS PESSOAS CASADAS <small>a viverem em comum no mesmo alojamento indique o número de ordem do cônjuge</small>	PARA AS PESSOAS SOLTEIRAS <small>a viverem no mesmo alojamento com os pais, pai ou mãe indique o número de ordem do pai e/ou da mãe</small>
01	_____	Representante da família	[] [] [] []	Pai [] [] Mãe [] []
02	_____	_____	[] [] [] []	Pai [] [] Mãe [] []
03	_____	_____	[] [] [] []	Pai [] [] Mãe [] []
04	_____	_____	[] [] [] []	Pai [] [] Mãe [] []
05	_____	_____	[] [] [] []	Pai [] [] Mãe [] []
06	_____	_____	[] [] [] []	Pai [] [] Mãe [] []
07	_____	_____	[] [] [] []	Pai [] [] Mãe [] []
08	_____	_____	[] [] [] []	Pai [] [] Mãe [] []
09	_____	_____	[] [] [] []	Pai [] [] Mãe [] []
10	_____	_____	[] [] [] []	Pai [] [] Mãe [] []
11	_____	_____	[] [] [] []	Pai [] [] Mãe [] []
12	_____	_____	[] [] [] []	Pai [] [] Mãe [] []
13	_____	_____	[] [] [] []	Pai [] [] Mãe [] []
14	_____	_____	[] [] [] []	Pai [] [] Mãe [] []
15	_____	_____	[] [] [] []	Pai [] [] Mãe [] []

Instrumento de recolha do Sistema Estatístico Nacional (Decreto n.º 428/73,
de 25 de Agosto, artigo 80.º, n.º 1, alínea a) de resposta obrigatória.
Registado no I. N. E. sob o n.º 6457. Válido até 31-12-1981.

A preencher pelo AGENTE RECALEADOR

N.º Secção/Quart. [][][][]	N.º Família [][][]
N.º Edifício [][][][]	N.º Indivíduo [][][][]
N.º Alojamento [][]	<div style="text-align: center; border: 1px solid black; padding: 2px;">Reservado ao I. N. E.</div> Fam. desl. [][] Ref. par. [][] N.º CNJ [][][] N.º P. [][][] N.º M. [][][]

INICIE AQUI O PREENCHIMENTO

1 NOME E MORADA

Nome _____

Lugar _____

Freguesia _____

Por favor, leia as INSTRUÇÕES com atenção
EM CADA PERGUNTA ASSINALE UMA SÓ RESPOSTA

2 SEXO

• Masculino 1

• Feminino 2

3 NACIONALIDADE [][][]

• Uma só nacionalidade:

— Portuguesa 99

— Estrangeira. Indique qual: _____

• Mais do que uma nacionalidade 98

• Apátrida (sem nacionalidade) 97

4 SITUAÇÃO PERANTE A RESIDÊNCIA

Indique se às 0 horas do dia 16 de Março de 1981:

• Reside no alojamento e está presente 2

• Reside no alojamento mas está ausente 4

• Não reside no alojamento, embora se encontre temporariamente presente 6

Se marcou o quadro 6 da pergunta 4,
terminou o preenchimento deste questionário

5 NATURALIDADE [][][][]

• Se nasceu no País, indique o concelho: _____

• Se nasceu no estrangeiro, indique o país: _____

6 DATA DE NASCIMENTO [][][]

• [][] / [][] / [][][]
(Dia) (Mês) (Ano)

7 ESTADO CIVIL

• Solteiro(a) 1

• Casado(a) 2

• Viúvo(a) 3

• Separado(a) 4

• Divorciado(a) 5

R. P. 81

INSTITUTO NACIONAL DE ESTATÍSTICA

XII RECENSEAMENTO GERAL DA POPULAÇÃO

E

II RECENSEAMENTO GERAL DA HABITAÇÃO

QUESTIONÁRIO INDIVIDUAL

8 ENSINO

• Sabe ler e escrever 1

• Não sabe ler e escrever 3

9

• Está a frequentar estabelecimento de ensino 2

• Frequentou estabelecimento de ensino 4

• Nunca frequentou estabelecimento de ensino 6

10 NÍVEL DE ENSINO

Indique o nível de ensino que frequentou ou o mais elevado que atingiu (mesmo que seja incompleto):

• Ensino básico primário elementar (4.ª classe) 1

• Ensino básico preparatório (6.ª classe, ciclo preparatório directo e teleescola, antigo 1.º ciclo do liceu, antigo ciclo preparatório das escolas técnicas, etc.) 2

• Ensino secundário unificado (curso unificado, cursos gerais—liceal, comercial, industrial, artes visuais, agrícola, antigo 5.º ano liceal e equivalente) 3

• Ensino secundário complementar (3.º ano, 2.º ano complementar—liceal, comercial, industrial, artes visuais e agrícola—antigo 7.º ano do liceu, antigas secções preparatórias dos cursos comercial e industrial e equivalente) 4

• Ano propedéutico ou 12.º ano 5

• Cursos de índole profissional 6

• Médio (educadores de infância, magistério primário) 7

• Superior 8

11 Indique se completou o nível indicado na pergunta anterior. SIM 1
NÃO 2

12 [][][]

Se completou curso de índole profissional, médio ou superior, indique qual: _____

13 RESIDÊNCIA EM 31 DE DEZEMBRO DE 1979 [][][][]

Se já tinha nascido, indique onde reside no dia 31 de Dezembro de 1979:

• No concelho actual 1

• Noutro concelho. Indique qual: _____

• Em Macau 2

• Em Angola, Moçambique, Guiné-Bissau, Cabo Verde, S. Tomé e Príncipe ou Timor 3

• Em França 5

• Na Alemanha 6

• Noutro país de Europa 7

• Estados Unidos e Canadá 8

• Noutro país do Mundo 9

CONTINUA NO VERSO

<p>14 RESIDÊNCIA EM 31 DE DEZEMBRO DE 1973 [] [] [] []</p> <p>Se já tinha nascido, indique onde reside no dia 31 de Dezembro de 1973:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● No concelho actual ☐ 8 ● Noutro concelho. Indique qual: _____ ● Em Macau ☐ 1 ● Em Angola ☐ 2 ● Em Moçambique ☐ 3 ● Na Guiné-Bissau, Cabo Verde, S. Tomé e Príncipe ou Timor ☐ 4 ● Em França ☐ 5 ● Na Alemanha ☐ 6 ● Noutro país da Europa ☐ 7 ● Estados Unidos e Canadá ☐ 8 ● Noutro país do Mundo ☐ 9 	<p>20 CONDIÇÃO PERANTE O TRABALHO</p> <p>Indique se na semana de 8 a 14 de Março de 1981:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Exerceu uma profissão ☐ 1 ● Não exerceu uma profissão ou, sendo familiar não remunerado, trabalhou menos de 15 horas ☐ 3
<p>15 LOCAL DE TRABALHO OU ESTUDO [] [] [] []</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Indique se o local do seu trabalho ou do seu estabelecimento de ensino se situa: <ul style="list-style-type: none"> — No concelho onde reside ☐ 9999 — Noutro concelho. Indique qual: _____ 	<p>21 Se mudou o quadrado ☐ 3 da pergunta anterior, indique o motivo:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Ocupação das tabelas do I.R. ☐ 1 ● É estudante ☐ 2 ● É reformado, aposentado ou está na reserva ☒ 3 ● Está a cumprir o serviço militar obrigatório ☐ 4 ● Está incapacitado permanentemente para o trabalho ☐ 5 ● Está desempregado à procura do 1.º emprego ☐ 6 ● Está desempregado à procura de novo emprego ☐ 7 ● Outro motivo ☐ 8
EM CADA PERGUNTA RESPONDA UMA SÓ RESPOSTA.	
<p>16 MEIO DE TRANSPORTE</p> <p>Indique o meio de transporte que utiliza diariamente na maior parte do trajeto de casa para o trabalho ou para o estabelecimento de ensino:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Autocarro ou camioneta de carreira, eléctricos, telecarrão ou metropolitano ☐ 1 ● Comboio ☐ 2 ● Automóvel próprio particular ☐ 3 ● Bicicleta, ciclomotor ou motociclo ☐ 4 ● Transporte da empresa ou da escola ☐ 5 ● Outros meios de transporte (exemplo: táxi, barco, motociclo animal, etc.) ☐ 6 ● Nenhum (a pé unicamente) ☐ 7 	<p>23 PROFISSÃO PRINCIPAL [] [] [] []</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Indique a profissão principal que exerce (no caso de desempregado à procura de novo emprego ou em serviço militar obrigatório, indique a última que exerceu): <p>_____</p> <p>(Seja preciso. Exemplo: pintor de construção civil, professor do ensino primário, técnico-ajudante do Ministério do Trabalho, assalariado agrícola, etc.)</p>
SE TEM MENOS DE 12 ANOS, TERMINOU O PREENCHIMENTO	
<p>17 PRINCIPAL MEIO DE VIDA</p> <p>Indique o seu principal meio de vida:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Trabalho ☐ 1 ● Subsidio de desemprego ☒ 2 ● Subsidio temporário por acidente de trabalho ou doença profissional ☐ 3 ● Outros subsidios temporários (por doença, etc.) ☐ 4 ● A cargo da família ☐ 5 ● Pensão de qualquer tipo (reforma, aposentação, invalidez, social, etc.) ☐ 6 ● Assistência ☐ 7 ● Rendimentos de propriedade ☐ 8 ● Outra situação ☐ 9 	<p>24 SITUAÇÃO NA PROFISSÃO</p> <p>A profissão que indicou foi exercida na qualidade de:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Patrão (com um ou mais empregados) ☐ 1 ● Trabalhador por conta própria ☐ 2 ● Trabalhador familiar não remunerado ☐ 3 ● Trabalhador por conta de outrem ☐ 4 ● Membro activo de cooperativa de produção ☐ 5 ● Outra situação ☐ 6
<p>18 Se o seu principal meio de vida é uma pensão, indique-a:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Pensão de reforma ou aposentação (por velhice) ☐ 5 ● Pensão de reserva ☐ 6 ● Pensão vitalícia por acidente de trabalho ou doença profissional ☐ 7 ● Pensão de invalidez ☐ 8 ● Outro tipo de pensão (pensão social, de sobrevivência, outras) ☐ 9 	<p>25 RAMO DE ACTIVIDADE ECONÓMICA [] [] [] []</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Indique o tipo de sua actividade ou de empresa, estabelecimento, serviço, oficina, etc., onde trabalha ou trabalhou (no caso de desempregado à procura de novo emprego ou em serviço militar obrigatório, indique a última actividade que teve ou de empresa, oficina, etc., onde trabalhou): <p>_____</p>
SE É DO SEXO MASCULINO, TERMINOU O PREENCHIMENTO	
<p>19 RELIGIÃO (resposta facultativa)</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Católica ☐ 1 ● Ortodoxa ☐ 2 ● Protestante ☐ 3 ● Outra cristã ☐ 4 ● Judaica ☐ 5 ● Muçulmana ☐ 6 ● Outra não cristã ☐ 7 ● Sem religião ☐ 8 	<p>26 CASAMENTO ☐</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Se é casado, ou já o foi, indique o mês e o ano do seu casamento: <p>(Aos noivos que tenham casado mais do que uma vez indicarão somente a data do seu primeiro casamento.)</p> <p style="text-align: right;">(Mes) _____ (Ano) _____</p>
<p>27 FECUNDIDADE</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Se teve filhos nascidos vivos, indique quantos: [] [] [] [] [] [] [] [] [] [] <p style="text-align: center;">TERMINOU O PREENCHIMENTO, OBRIGADO</p>	

INSTITUTO NACIONAL DE ESTATÍSTICA
XII RECENSEAMENTO GERAL DA POPULAÇÃO
E
II RECENSEAMENTO GERAL DA HABITAÇÃO

INSTRUÇÕES DO QUESTIONÁRIO INDIVIDUAL

INSTRUÇÕES GERAIS

DEVERÁ SER USADO UM QUESTIONÁRIO PARA:

- Cada uma das pessoas residentes no alojamento às 0 horas do dia 16 de Março de 1981 (não esqueça as crianças e os ausentes temporariamente).
- Cada uma das pessoas temporariamente presentes no alojamento àquela mesma hora.

QUEM RESPONDE AO QUESTIONÁRIO?

- Todos os portugueses e estrangeiros que residam em Portugal, mesmo que no momento censitário (0 horas do dia 16 de Março de 1981) se encontrem ausentes das suas residências ou, mesmo, do País.
- Todos os portugueses e estrangeiros que residam no estrangeiro, mas que no momento censitário se encontrem em Portugal.

QUEM NÃO RESPONDE AO QUESTIONÁRIO?

- Os estrangeiros membros do corpo diplomático e respectivas famílias, desde que habitem nas suas embaixadas, e os militares estrangeiros e respectivas famílias, desde que habitem nos seus aquartelamentos estacionados em território nacional.

QUEM PREENCHE O QUESTIONÁRIO?

- O próprio, uma pessoa de família, um amigo, etc.
- Em caso de impossibilidade, solicite ao agente recenseador que o ajude a preencher o questionário ou que o preencha.

COMO PREENCHER O QUESTIONÁRIO?

- Nas perguntas onde há quadrados , assinalhe com uma cruz (X) a situação ou o caso que lhe é aplicável.
- Em cada pergunta, só pode marcar um quadrado, ou seja, só pode dar uma resposta.
- Se pensa que poderia dar mais de uma resposta à mesma pergunta, escolha a que considerar principal.
- Nas perguntas 1, 3, 5, 6, 12, 13, 14, 15, 23, 25 e 26, onde há linhas, deverá escrever uma ou mais palavras que correspondam à resposta.

IMPORTANTE: Os quadrados com o interior pontado (exemplo: ou) são para serem preenchidos pelo I. N. E. Por favor não os utilize.

INSTRUÇÕES ESPECIAIS

PERGUNTA 3 — NACIONALIDADE

- Se tiver mais de uma nacionalidade, ainda que uma delas seja portuguesa, marcará a hipótese 98.
- Se tiver um processo de naturalização em curso, indicará a nacionalidade que tem, e não a que pretende adquirir.

PERGUNTA 4 — SITUAÇÃO PERANTE A RESIDÊNCIA

- **Reside e está presente** — toda a pessoa que reside no alojamento e está presente (às 0 horas do dia 16 de Março de 1981) ou que a ele regressa até às 12 horas daquele dia.
- **Reside, mas está ausente** — toda a pessoa que reside no alojamento, mas não se encontra no mesmo (às 0 horas do dia 16 de Março de 1981) nem a ele regressa até às 12 horas daquele dia.

Casos especiais de residentes ausentes, tendo a sua residência habitual com as suas famílias:

Estudante que vive longe da família e não exerce uma actividade remunerada.

Pessoa que vive fora da sua residência familiar por motivo de trabalho, mas que mantém a sua residência familiar. Inclui o embarcado ausente.

Pessoa a cumprir serviço militar obrigatório.

Pessoa internada em estabelecimento de saúde ou de reabilitação.

Recluso em estabelecimento prisional.

Viajante no momento do censo.

Emigrante, desde que se tenha ausentado para o estrangeiro há menos de um ano.

- **Não reside, mas está presente:** toda a pessoa que não reside habitualmente no alojamento onde se encontra (às 0 horas do dia 16 de Março de 1981).

Casos especiais de não residentes mas presentes nos locais onde se encontram:

Todas as pessoas referidas nos exemplos acima dados de residentes, mas ausentes, ou seja: estudantes, viajantes, etc.

Diplomata estrangeiro e respectiva família exercendo a sua actividade em Portugal, desde que habitem fora da embaixada.

Estrangeiro que se encontre em Portugal há menos de um ano.

Português, residente no estrangeiro, que se encontre em Portugal por curto período de tempo.

PERGUNTA 5 — NATURALIDADE

- Caso tenha nascido em Macaú, indique tal palavra na linha reservada ao conceito.
- Caso tenha nascido em território, agora independente, que à data do seu nascimento estava sob administração portuguesa, indique, na linha destinada ao estrangeiro, o nome do território.

PERGUNTA 6 — DATA DO NASCIMENTO

- Se nasceu, por exemplo, em 8 de Março de 1940, escreverá assim:

(Dia) (Mês) (Ano)

PERGUNTA 7 — ESTADO CIVIL

- **Casado(a):** entende-se a pessoa casada por lei ou vivendo em situação idêntica.
A situação de casado (legalmente ou de facto) prevalece sobre qualquer outra quando cumulativa.
- **Separado(a):** é toda a pessoa que, depois de ter contraído matrimónio, se separou do cônjuge, mesmo que a separação ainda não se encontre reconhecida pelo tribunal.

PERGUNTA 10 — NÍVEL DE ENSINO

- **Cursos de nível profissional:** Exemplos: curso de Secretariado, de Secretariado de Direcção, de Correspondente, Línguas Estrangeiras e Tradutoras-Interpretes, de Agente de Educação, Geral de Contabilidade, de Actividade Especial de Pintura, etc.
- **Se possuir mais de um curso,** indique o que tem mais correspondência com a sua profissão. Se estiver desempregado, indique o curso para que se sente mais vocacionado.

PERGUNTA 15 — LOCAL DE TRABALHO OU ESTUDO

Só responde a esta pergunta o residente presente.
No questionário individual relativo à pessoa residente ausente esta pergunta não é respondida.

PERGUNTA 17 — PRINCIPAL MEIO DE VIDA

IMPORTANTE: como só pode assinalar uma resposta, terá de escolher dos vários MEIOS DE VIDA indicados aquele que mais contribui para ocorrer às necessidades da sua vida.

- **Trabalho:** abrange a pessoa que vive principalmente do seu trabalho, quer seja ou não remunerado.
A pessoa a prestar serviço militar obrigatório assinala este quadrado.
- **A cargo da família:** abrange a pessoa mantida pela família (dona de casa que só trabalha no lar, estudante, crianças, etc.).
- **Pensão de qualquer tipo:** abrange a pessoa que recebe uma pensão, mas desde que o valor da mesma seja superior a qualquer outra receita que porventura tenha.
- **Assistência:** abrange a pessoa cuja principal fonte de sobrevivência seja a assistência que pode ser fornecida em regime de internato ou não, pelo Estado, por organizações particulares sem fins lucrativos ou por particulares.
- **Rendimentos de propriedade:** abrange a pessoa cuja subsistência é assegurada, principalmente, por rendas de propriedades, juros, lucros, dividendos, direitos de autor, etc.

PERGUNTA 20 — CONDIÇÃO PERANTE O TRABALHO

- **Exerceu uma profissão:** considera-se nesta rubrica a pessoa que na semana de referência:
 - **Trabalhou com remuneração,** qualquer que seja o número de horas de trabalho semanal;
 - **Trabalhou sem remuneração** quinze ou mais horas semanais numa actividade económica familiar;
 - **Não trabalhou por motivos passageiros,** tais como doença, maternidade, férias, acidentes de trabalho, conflitos laborais, etc. A pessoa nestas condições deve indicar na pergunta 22 o número de horas que normalmente trabalha por semana.
Se assinalou que exerceu uma profissão, passe à pergunta 22.

- **Não exerceu uma profissão:** esta questão inclui a pessoa que:
 - **Não trabalhou numa actividade económica** (dona de casa, estudante, reformado, etc.);
 - **Trabalhou numa actividade económica familiar,** mas menos de quinze horas semanais e sem remuneração.
Se marcou o quadrado 36-3 da pergunta 20, não preencha a pergunta 22.

PERGUNTA 21

- **Está incapacitado permanentemente para o trabalho:** assinala este quadrado a pessoa impossibilitada de trabalhar que ainda não tenha atingido a idade da reforma; caso contrário, assinala o quadrado 36-3.

PERGUNTA 23 — PROFISSÃO PRINCIPAL

- **Profissão principal:** no caso de exercer mais de uma profissão, indique aquela em que trabalha mais tempo.

PERGUNTA 24 — SITUAÇÃO NA PROFISSÃO

- **Trabalhador por conta própria:** é o indivíduo que trabalha por sua conta e habitualmente não tem trabalhadores remunerados, mas pode ter ajuda de familiares aos quais não remunera.
- **Trabalhador familiar não remunerado:** é o indivíduo que trabalha mais de quinze horas semanais, numa actividade económica familiar, sem receber remuneração.
- **Trabalhador por conta de outrem:** é o indivíduo que trabalha por conta de outra pessoa, empresa ou entidade, recebendo dela uma remuneração.
Os trabalhadores das unidades colectivas de produção assinalam este quadrado.
- **Membro activo de cooperativas de produção:** é o sócio de uma cooperativa de produção, desde que nela trabalhe.
Esta rubrica inclui, também, os trabalhadores das empresas em autogestão.

PERGUNTA 25 — RAMO DE ACTIVIDADE ECONÓMICA

- **Se trabalha por conta própria,** indique o tipo da sua actividade. Exemplos: agricultura, construção civil, comércio a retalho de frutas, etc.
- **Se trabalha por conta de outrem,** indique a actividade da empresa, organismo, estabelecimento, etc., onde presta serviço. Exemplos: empresa de transportes rodoviários, empresa de navegação, oficina de pintura, hotel, fábrica de munições e armas ligeiras, fábrica de montagem de automóveis, reparação de finanças, liceu de _____, museu de _____, câmara municipal, escola primária, etc.

Se trabalha numa empresa com várias actividades, indique a actividade do estabelecimento ou local onde trabalha, e não a actividade geral da empresa. Exemplo: supondo que trabalha numa loja de calçado (venda ao público) pertencente a uma empresa cuja actividade principal é o comércio por grosso daquele produto, indicará «comércio a retalho de calçado», e não «comércio por grosso de calçado».

PERGUNTA 26 — CASAMENTO

- Por casamento entende-se quer a situação legal quer a situação de facto.

PERGUNTA 27 — FECUNDIDADE

- Deverá indicar o número de filhos nascidos vivos, quer se encontrem ou não ainda vivos.

<p style="text-align: center;">A PREENCHER PELO AGENTE RECENSEADOR</p> <p>Designação: _____</p> <p>Localização:</p> <p>Rue _____</p> <p>N.º _____</p> <p>Lugar _____</p> <p>Freguesia _____</p> <p>N.º de secção/quart. [] [] [] []</p> <p>N.º do edifício [] [] [] []</p> <p>N.º do alojamento [] [] [] []</p>	<p>Instrumento de conexão do Sistema Estatístico Nacional [Decreto n.º 428/73, de 25 de Agosto, artigo 80.º, n.º 1, alínea a)] de resposta obrigatória. Registrado no I. N. E. sob o n.º 6466. Válido até 31-12-81.</p> <p style="text-align: center;">R. P.</p> <p style="text-align: center;">INSTITUTO NACIONAL DE ESTATÍSTICA</p> <p style="text-align: center;">XII RECENSEAMENTO GERAL DA POPULAÇÃO E II RECENSEAMENTO GERAL DA HABITAÇÃO</p> <p style="text-align: center;">QUESTIONÁRIO COLECTIVO (DE INDIVÍDUOS)</p>
INSTRUÇÕES GERAIS DE PREENCHIMENTO	
<p>DEVERÁ SER USADO UM QUESTIONÁRIO COLECTIVO PARA INSCREVER:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Pessoas que não sejam consideradas residentes no local onde se encontram no momento do recenseamento e que se encontrem: <ul style="list-style-type: none"> Em convivências (as pessoas residentes preenchem o questionário individual). Em hotéis, pensões e similares (as pessoas residentes preenchem o questionário individual). <p>Por convivência entende-se um conjunto de pessoas vivendo na mesma unidade de alojamento colectiva, compartilhando as relações e que estejam sujeitas a um interesse comum ou a um interesse geral.</p> <p>Exemplo: Conjunto de pessoas internadas num hospital ou conjunto de pessoas vivendo num colégio em regime de internato.</p> <p>IMPORTANTE: Um alojamento destinado a habitação colectiva pode comportar mais do que uma convivência.</p> <p>Exemplo: Num hospital pode haver uma convivência constituída pelos doentes e outra constituída pelo pessoal de serviço. Deverá ser preenchido um questionário colectivo para cada uma das convivências.</p> <p>QUEM PREENCHE O QUESTIONÁRIO?</p> <ul style="list-style-type: none"> • O responsável pelo alojamento colectivo ou em quem este delegar. <p>COMO PREENCHER O QUESTIONÁRIO?</p> <ul style="list-style-type: none"> • Nas perguntas onde há quadrados ☐ assinala com uma cruz ☒ consoante o caso. • Nas perguntas onde há linhas escreva: o nome, na pergunta 1; a respectiva nacionalidade, na pergunta 3, no caso de a nacionalidade não ser portuguesa. <p>IMPORTANTE: Os quadrados com o interior pontilhado (exemplo: ☐ ou ☐ ☐ ☐ ☐) são reservados exclusivamente ao I.N.E. Por favor, não os utilize.</p>	
INSTRUÇÕES ESPECIAIS	
<p>CASOS ESPECIAIS DE RESIDÊNCIA:</p> <p>Os seguintes casos especiais são considerados PRESENTES não residentes nas respectivas convivências por se considerarem residentes com as suas famílias, embora ausentes, e como tal devem ser recenseados no questionário colectivo:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ESTUDANTES PRESENTES NA CONVIVÊNCIA. • PESSOAS A CUMPRIR SERVIÇO MILITAR OBRIGATÓRIO. • PESSOAS INTERNADAS EM ESTABELECIMENTOS DE SAÚDE OU DE REABILITAÇÃO. • RECLUSOS EM ESTABELECIMENTOS PRISIONAIS. • PESSOAS HABITANDO CONVIVÊNCIAS DE TRABALHO. <p>Consideram-se, porém, RESIDENTES nas respectivas convivências, não devendo preencher este tipo de questionário, mas sim um questionário individual por cada indivíduo:</p> <ul style="list-style-type: none"> • AS PESSOAS RESIDINDO EM ESTABELECIMENTOS DE ASSISTÊNCIA. • AS PESSOAS RESIDINDO EM CONVENTOS, MOSTEIROS E SIMILARES. <p style="text-align: center; border: 1px solid black; padding: 5px;">EM CASO DE DÚVIDA CONTACTE O AGENTE RECENSEADOR OU O I.N.E.</p>	

ESTA COLUNA É RESERVADA AOS SERVIÇOS INTERNOS DO I. N. E.	INICIE AQUI O PREENCHIMENTO		
	1 NOME	2 SEXO	3 NACIONALIDADE
Ø 7 [][][][][]	_____ _____ _____	• Masculino... ☐ 1 • Feminino... ☐ 2	• Uma só nacionalidade: <ul style="list-style-type: none"> Portuguesa ☐ 99 Estrangeira. Qual? _____ • Mais do que uma nacionalidade ☐ 98 • Apátrida (sem nacionalidade) ☐ 97
Ø 7 [][][][][]	_____ _____ _____	• Masculino... ☐ 1 • Feminino... ☐ 2	• Uma só nacionalidade: <ul style="list-style-type: none"> Portuguesa ☐ 99 Estrangeira. Qual? _____ • Mais do que uma nacionalidade ☐ 98 • Apátrida (sem nacionalidade) ☐ 97
Ø 7 [][][][][]	_____ _____ _____	• Masculino... ☐ 1 • Feminino... ☐ 2	• Uma só nacionalidade: <ul style="list-style-type: none"> Portuguesa ☐ 99 Estrangeira. Qual? _____ • Mais do que uma nacionalidade ☐ 98 • Apátrida (sem nacionalidade) ☐ 97
Ø 7 [][][][][]	_____ _____ _____	• Masculino... ☐ 1 • Feminino... ☐ 2	• Uma só nacionalidade: <ul style="list-style-type: none"> Portuguesa ☐ 99 Estrangeira. Qual? _____ • Mais do que uma nacionalidade ☐ 98 • Apátrida (sem nacionalidade) ☐ 97
Ø 7 [][][][][]	_____ _____ _____	• Masculino... ☐ 1 • Feminino... ☐ 2	• Uma só nacionalidade: <ul style="list-style-type: none"> Portuguesa ☐ 99 Estrangeira. Qual? _____ • Mais do que uma nacionalidade ☐ 98 • Apátrida (sem nacionalidade) ☐ 97
Ø 7 [][][][][]	_____ _____ _____	• Masculino... ☐ 1 • Feminino... ☐ 2	• Uma só nacionalidade: <ul style="list-style-type: none"> Portuguesa ☐ 99 Estrangeira. Qual? _____ • Mais do que uma nacionalidade ☐ 98 • Apátrida (sem nacionalidade) ☐ 97
Ø 7 [][][][][]	_____ _____ _____	• Masculino... ☐ 1 • Feminino... ☐ 2	• Uma só nacionalidade: <ul style="list-style-type: none"> Portuguesa ☐ 99 Estrangeira. Qual? _____ • Mais do que uma nacionalidade ☐ 98 • Apátrida (sem nacionalidade) ☐ 97
Ø 7 [][][][][]	_____ _____ _____	• Masculino... ☐ 1 • Feminino... ☐ 2	• Uma só nacionalidade: <ul style="list-style-type: none"> Portuguesa ☐ 99 Estrangeira. Qual? _____ • Mais do que uma nacionalidade ☐ 98 • Apátrida (sem nacionalidade) ☐ 97
Ø 7 [][][][][]	_____ _____ _____	• Masculino... ☐ 1 • Feminino... ☐ 2	• Uma só nacionalidade: <ul style="list-style-type: none"> Portuguesa ☐ 99 Estrangeira. Qual? _____ • Mais do que uma nacionalidade ☐ 98 • Apátrida (sem nacionalidade) ☐ 97

ESTA COLUNA É RESER- VADA AOS SERVIÇOS INTERNOS DO I.N.E. ☐ ☐ ☐ ☐	1 NOME	2 SEXO	3 NACIONALIDADE
☐ ☐ ☐ ☐		• Masculino... ☐ 1 • Feminino... ☐ 2	• Uma só nacionalidade: Portuguesa ☐ 99 Estrangeira, Qual? • Mais do que uma nacionalidade ☐ 98 • Apátrida (sem nacionalidade) ☐ 97
☐ ☐ ☐ ☐		• Masculino... ☐ 1 • Feminino... ☐ 2	• Uma só nacionalidade: Portuguesa ☐ 99 Estrangeira, Qual? • Mais do que uma nacionalidade ☐ 98 • Apátrida (sem nacionalidade) ☐ 97
☐ ☐ ☐ ☐		• Masculino... ☐ 1 • Feminino... ☐ 2	• Uma só nacionalidade: Portuguesa ☐ 99 Estrangeira, Qual? • Mais do que uma nacionalidade ☐ 98 • Apátrida (sem nacionalidade) ☐ 97
☐ ☐ ☐ ☐		• Masculino... ☐ 1 • Feminino... ☐ 2	• Uma só nacionalidade: Portuguesa ☐ 99 Estrangeira, Qual? • Mais do que uma nacionalidade ☐ 98 • Apátrida (sem nacionalidade) ☐ 97
☐ ☐ ☐ ☐		• Masculino... ☐ 1 • Feminino... ☐ 2	• Uma só nacionalidade: Portuguesa ☐ 99 Estrangeira, Qual? • Mais do que uma nacionalidade ☐ 98 • Apátrida (sem nacionalidade) ☐ 97
☐ ☐ ☐ ☐		• Masculino... ☐ 1 • Feminino... ☐ 2	• Uma só nacionalidade: Portuguesa ☐ 99 Estrangeira, Qual? • Mais do que uma nacionalidade ☐ 98 • Apátrida (sem nacionalidade) ☐ 97
☐ ☐ ☐ ☐		• Masculino... ☐ 1 • Feminino... ☒ 2	• Uma só nacionalidade: Portuguesa ☐ 99 Estrangeira, Qual? • Mais do que uma nacionalidade ☐ 98 • Apátrida (sem nacionalidade) ☐ 97
☐ ☐ ☐ ☐		• Masculino... ☐ 1 • Feminino... ☐ 2	• Uma só nacionalidade: Portuguesa ☐ 99 Estrangeira, Qual? • Mais do que uma nacionalidade ☐ 98 • Apátrida (sem nacionalidade) ☐ 97
☐ ☐ ☐ ☐		• Masculino... ☐ 1 • Feminino... ☐ 2	• Uma só nacionalidade: Portuguesa ☐ 99 Estrangeira, Qual? • Mais do que uma nacionalidade ☐ 98 • Apátrida (sem nacionalidade) ☐ 97

ДОДАТОК І
ПРОЕКТ ЗАКОНУ №___ /X. ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ
БАГАТОМОВНОГО НАВЧАННЯ В ДЕРЖАВНИХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДАХ ЛІВИЙ БЛОК. ПАЛАЦ СВ. БЕНЕДИКТА. 10 СІЧНЯ 2006
Р. [80, АРК. 1-9]

Projecto de Lei n.º ___/X

**Introduz o ensino multilingue nos estabelecimentos públicos de
educação e de ensino**

Exposição de motivos

Hoje, Portugal é uma sociedade onde vivem e convivem muitas culturas e etnias diferentes. Muitos são os imigrantes que aqui vivem, de diversas nacionalidades, e com um papel fundamental na economia portuguesa. Muitos também são aqueles, que, apesar de contribuírem para o desenvolvimento do país, continuam em situações difíceis do ponto de vista económico e social, onde, cada vez mais, continuamos a assistir à marginalização de muitas destas pessoas, isoladas em guetos geográficos e sociais. Os imigrantes que aqui trabalham estão não raras vezes em situações de ilegalidade, não tendo direito a serviços de saúde e a outros direitos sociais fundamentais.

Os recentes acontecimentos em França mostram como é fundamental que os Estados e a sociedade no seu conjunto apostem fortemente na qualidade da integração dos seus imigrantes. No entanto, esta integração nunca deverá constituir-se como uma formatação cultural, aliás de difícil concretização e até prejudicial para a riqueza e pluralidade do país. Na verdade, quando falamos de integração, devemos considerar essencialmente o direito ao trabalho, à saúde, à educação, e obviamente o dever de contribuir para o desenvolvimento social e económico. Muitos dos jovens filhos de imigrantes em França, como em Portugal, são discriminados na escola, no emprego, na rua. E esta discriminação tem que ver com a forma como o «diferente» é olhado e que se repercute nos *media* e na escola. Alguns destes jovens, nascidos em Portugal, sentem-se afastados da cultura maioritária e por outro lado não encontram espaços de

empatia cultural na própria escola onde passam grande parte do seu tempo e que muitas vezes nada lhes diz.

Este é obviamente um problema que não se reduz à realidade portuguesa, como bem mostram os acontecimentos de França, com repercussões na Bélgica e na Alemanha. Ainda antes desses acontecimentos, em Outubro deste ano, foi aprovado no Parlamento Europeu o Relatório sobre a integração dos imigrantes na Europa, através de escolas e de um ensino multilingue (2004/2267(INI)), elaborado pelo deputado europeu do Bloco de Esquerda, Miguel Portas.

As conclusões deste relatório apontam para a necessidade das escolas com um número significativo de imigrantes, ministrarem o ensino de algumas disciplinas na língua materna dos alunos de uma determinada comunidade imigrante. Por outro lado, sublinha que dentro desses projectos não devem ser excluídos os filhos de imigrantes ilegais. Aliás, já o Artigo 30º da Convenção dos Direitos da Criança refere explicitamente que «As crianças têm o direito, se fazem parte de um grupo minoritário, de praticar a sua cultura, a sua religião e a sua língua». E é também de realçar que todas as recomendações anteriores das instituições da União Europeia vão no sentido de igualizar os direitos educativos das crianças e adolescentes, independentemente do seu lugar de nascimento, da origem dos seus pais e avós, ou respectivo quadro legal em que se encontrem.

O Relatório Miguel Portas, aprovado no Parlamento Europeu, constitui uma oportunidade e um estímulo à implementação legal destas políticas de integração nas legislações nacionais dos diversos países da União Europeia. E Portugal, sendo precisamente um país com uma presença significativa de diversas populações imigrantes, não pode olhar para o lado como se nada fosse, num momento em que estas políticas assumem uma importância cada vez mais central no desenvolvimento equilibrado e multicultural das sociedades contemporâneas.

Calcula-se que sejam cerca de 90.000 as crianças filhas de imigrantes a estudar nas escolas portuguesas, o que corresponde a um total de 10% da população escolar do ensino básico e secundário. As línguas mais faladas em casa pelas crianças filhas de imigrantes são, em primeiro lugar, o crioulo de Cabo Verde, e em segundo lugar o Ucrainiano.

Na verdade, muitas são as crianças que têm que falar português na escola enquanto que em sua casa ou no seu bairro falam a sua língua materna. Este facto contribui claramente para a representação da escola como uma entidade estranha e muitas vezes

hostil, originando também o isolamento da comunidade imigrante em relação ao resto da sociedade. A consequência desta situação é, frequentemente, o abandono escolar. Todos os esforços legislativos feitos pelos sucessivos governos vão no sentido de criar mecanismos que facilitem a aprendizagem da língua portuguesa pelos alunos filhos de imigrantes, para que seja facilitada a sua integração. Mas o facto é que este conceito de integração que pretende anular a cultura de origem dos estudantes em causa tem-se revelado insuficiente para resolver o seu insucesso escolar.

Ora, no entender do Grupo Parlamentar do Bloco de Esquerda, qualquer projecto de integração fracassará se insistir nesta lógica de formatação cultural e linguística. Torna-se necessário alterar esta situação considerando o processo de integração como um vector que tem dois sentidos, tal como refere o comissário europeu Jan Figel: «a haver integração genuína, ela será multilingue». Ou seja, a cultura e a língua materna dos imigrantes tem que estar presente na vida pública e nomeadamente nas escolas. Só assim será possível que estas crianças sintam a escola como um espaço que também é delas, promovendo a inter-culturalidade e o sucesso escolar.

Aliás, a presença da cultura e da língua materna dos imigrantes nas escolas, contribui igualmente para promover a tolerância à diversidade, prevenindo, numa idade sensível, os comportamentos racistas e xenófobos.

Uma solução, à primeira vista razoável, seria incluir nas escolas em que se justificasse, uma disciplina da língua materna dos alunos imigrantes. Por exemplo, uma escola com muitos alunos de Cabo Verde poderia ter a disciplina de Crioulo nos currículos ou no projecto educativo da escola. Mas a verdade é que essa medida representaria um aumento da carga horária dessas crianças com a correspondente diminuição dos seus tempos livres, originando igualmente uma sensação de desigualdade em relação aos restantes alunos, aumentando assim os sentimentos de discriminação. Apesar deste facto, não deixamos de contemplar neste Projecto de Lei a possibilidade de as escolas fornecerem no seu currículo as disciplinas da língua materna como uma alternativa às actuais línguas estrangeiras leccionadas nas escolas.

Mas a solução que propomos (que corresponde à posição do Relatório Miguel Portas e constitui a intenção central deste Projecto de Lei) é a da constituição de turmas bilingues a partir do 1º ano do 1º ciclo. Ou seja, a partir dos seis anos de idade as crianças cuja língua materna não é o português devem ter a oportunidade de aprenderem também na sua língua materna. Isto significa que haverá aulas em que estarão presentes dois professores, um de português e outro da língua materna, que leccionam ambas as

línguas em conjunto. Estas turmas devem ser constituídas por, pelo menos, 30% de alunos portugueses, para evitar a «guetização» dos alunos imigrantes e permitir a esses alunos portugueses um contacto mais estreito com outra língua e outra cultura, com as quais também convivem nos pátios das escolas. Este tipo de projecto já foi implementado em Hamburgo, onde crianças portuguesas e alemãs fazem parte de turmas bilingues, com resultados muito positivos.

Estas turmas podem igualmente ser criadas nos restantes ciclos do ensino básico, e, no caso do ensino secundário, podem igualmente ser criadas no caso de existir um número considerável de alunos que já tenha frequentado turmas bilingues nos anos anteriores. A partir do 1º ano do 2º Ciclo poderão ser ministradas uma ou mais disciplinas do currículo normal na língua materna dos alunos filhos de imigrantes.

Esta opção, no entendimento do Grupo Parlamentar do Bloco de Esquerda, tem duas vantagens inegáveis: não altera a carga horária dos estudantes e permite aos estudantes portugueses (ou falantes de português como língua materna) contactarem com a língua de origem dos seus colegas imigrantes ou filhos de imigrantes, promovendo, por essa via, a tolerância e a interculturalidade.

Assim, nas escolas em que a presença de falantes de uma determinada língua que não o Português seja significativa, devem ser abertas vagas para turmas em que uma das disciplinas é leccionada nessa língua de origem. Estas escolas devem candidatar-se a este programa, sendo o Ministério da Educação responsável pela formação de professores nesta área. Os professores podem ser portugueses e nesse caso a formação terá como objectivo o domínio da língua materna dos alunos filhos de imigrantes, ou podem igualmente ser professores falantes da língua de origem dos alunos filhos de imigrantes, e nesse caso a formação terá como objectivo a adaptação ao currículo e ao programa da disciplina respectiva bem como ao sistema educativo português.

Por outro lado, é necessário que a escola seja duplamente inclusiva: não só incluindo a língua materna dos filhos de imigrantes como também a sua cultura. Neste sentido, este Projecto de Lei pretende promover o desenvolvimento de projectos e iniciativas interculturais no âmbito curricular e extracurricular, bem como salvaguardar a multiculturalidade nos manuais escolares. Para que as iniciativas interculturais possam ser efectivas e de qualidade queremos reforçar também a presença de mediadores culturais e assistentes estrangeiros, como está previsto em legislação já existente.

Nestes termos, os Deputados do Grupo Parlamentar do Bloco de Esquerda apresentam o seguinte Projecto de Lei:

Artigo 1º
Objecto

O presente diploma regula o desenvolvimento e apoio ao ensino multilingue nos estabelecimentos públicos de educação e de ensino numa perspectiva de educação intercultural.

Artigo 2º
Orientações do ensino

O ensino multilingue assenta nas seguintes características:

- a) Reconhecimento da importância da multiculturalidade e da interculturalidade para o desenvolvimento dos jovens e da sociedade em geral;
- b) Promoção da tolerância e valorização das culturas dos jovens de todas as proveniências;
- c) Reforço do reconhecimento do direito ao ensino público dos filhos de imigrantes, independentemente da situação legal em que se encontram no país ou da situação legal dos seus ascendentes ou encarregados de educação.
- d) Reconhecimento do direito à aprendizagem da língua materna e ao leccionamento de matérias na língua materna.

Artigo 3º
Direito ao ensino

O direito ao ensino público não pode ser coarctado por motivo da origem, nacionalidade ou situação legal dos beneficiários ou dos seus ascendentes ou encarregados de educação, não podendo, em caso algum, tais circunstâncias contribuir para qualquer discriminação em relação aos restantes beneficiários.

Artigo 4º
Promoção e organização do ensino multilíngue

- 1 – Na educação pré-escolar e nos ensinos básico e secundário são apoiadas as iniciativas que, numa perspectiva de escola integrada e intercultural, promovam o ensino da língua materna das crianças e jovens imigrantes ou deles descendentes.
- 2- Entende-se por língua parceira, para efeitos do presente diploma, a língua materna dos alunos imigrantes ou dos seus ascendentes ou encarregados de educação.
- 3 –As escolas do ensino básico podem criar turmas com ensino bilingue, devendo tais turmas ser constituídas por, pelo menos, trinta por cento de alunos de língua materna portuguesa.
- 4 – No 2º e 3º ciclos do ensino básico podem ser ministradas, nas turmas referidas no número anterior, uma ou mais disciplinas na língua parceira.
- 5 –No caso das escolas secundárias com presença de alunos que frequentaram turmas bilingues nos anos anteriores, podem igualmente ser criadas turmas bilingues, nos mesmos termos dos previsto nos números 2 e 3.
- 6 - As escolas devem promover e acompanhar junto dos encarregados de educação a inscrição e o funcionamento das referidas turmas, sensibilizando-os para a realidade multicultural da sociedade e da escola.
- 7 – A criação das turmas referidas nos números 2, 3 e 4 carece de aprovação do Ministério da Educação, devendo este consagrar e prever todos os apoios necessários à prossecução dos objectivos estabelecidos.

Artigo 5º
Língua parceira como opção

No início do segundo ciclo do ensino básico, as escolas podem incluir a língua parceira como uma das opções para o ensino da segunda ou terceira língua estrangeira ou como opção adicional não curricular.

Artigo 6º
Iniciativas interculturais

- 1 – As escolas devem acolher nos seus projectos educativos a diversidade cultural, aproveitando acontecimentos, datas ou circunstâncias mais importantes das várias culturas e promovendo formas de educação intercultural em espaços curriculares ou extra curriculares.
- 2 – As áreas curriculares não disciplinares devem promover, ao nível dos seus conteúdos, o conhecimento e compreensão de questões multiculturais, numa visão educativa multicultural e inclusiva.
- 3 – Nos manuais escolares e outro material pedagógico devem incluir-se referências culturais ou históricas relevantes, numa perspectiva multi e intercultural.

Artigo 7º
Tutoria

Para a melhor prossecução dos objectivos visados por este diploma, podem ser utilizadas as formas de tutoria que as escolas considerem mais adequado, no quadro do apoio e ajudas aos alunos com maiores dificuldades, estimulando-se a interajuda entre os próprios alunos e a utilização de estratégias cooperativas e interdisciplinares por parte dos docentes.

Artigo 8º
Apoio ao ensino da língua portuguesa

- 1 – Sem prejuízo do disposto noutros diplomas legais, as escolas devem garantir formas de apoio ao ensino da língua portuguesa aos alunos que não a tenham como língua materna utilizando os meios e iniciativas que considerem mais adequados, nomeadamente através de tutoria ou de aulas de apoio.
- 2 – As escolas devem assegurar programas de ensino da língua portuguesa aos imigrantes que já não se encontrem em idade escolar.
- 3 – Os programas referidos no número anterior podem funcionar durante os fins-de-semana e em horário pós-laboral e carecem de aprovação do Ministério da Educação.

Artigo 9º
Recrutamento de docentes

Para melhor cumprir os objectivos estabelecidos no presente diploma, pode o Ministério da Educação, a título excepcional, contratar docentes de nacionalidade estrangeira, em condições fixadas em Portaria emitida para o efeito.

Artigo 10º
Formação de professores e outros recursos humanos

1 – Compete ao Ministério da Educação a promoção de políticas de formação para docentes, inicial e contínua, no sentido de garantir o rigor e a qualidade do ensino multilingue nas escolas aderentes.

2 – A política de formação deve assentar em equipas multidisciplinares, com o recurso a técnicos especializados.

3 – O Ministério de Educação, em articulação com o Ministério que tutele o ensino superior, deve promover a criação e funcionamento de cursos de pós-graduação no âmbito dos estudos da educação inter cultural e multilingue, com ou sem a atribuição de graus académicos.

4 - O Ministério da Educação deve garantir a presença de mediadores culturais e assistentes estrangeiros nas escolas em que tal se justifique, nomeadamente mediadores sócio-culturais e professores com formação especializada em multiculturalidade.

Artigo 11º
Enquadramento internacional

O Governo, através de verbas inscritas no Orçamento de Estado para os efeitos, assegura o financiamento total da introdução e continuidade do ensino multilingue nas escolas aderentes, sem prejuízo da integração dos projectos escolares em redes internacionais de escolas multiculturais ou interculturais.

Artigo 12º
Ensino recorrente

A partir do ano escolar imediatamente seguinte ao da entrada em vigor deste diploma, o Ministério da Educação adapta o disposto neste diploma à especificidade do ensino recorrente.

Artigo 13º
Regulamentação

O Governo regulamenta o disposto no presente diploma no prazo de 60 dias a contar da data da sua aprovação.

Artigo 14º
Entrada em vigor

A presente lei entra em vigor com a aprovação do Orçamento de Estado para o ano subsequente ao da sua publicação.

Palácio de São Bento, 10 de Janeiro de 2006.

As Deputadas e os Deputados do Bloco de Esquerda,

ДОДАТОК І

СТАТТЯ РИЕЛЛІ РАМОСА «СЕС: АКТ ВІРИ» В ГАЗЕТІ
«DIARIO DE LISBOA» ВІД 2 СІЧНЯ 1986 РОКУ [35, АРК. 1]

Operação "Rota Certa": 67 mortos

A «excitação» da passagem de ano acicatada pelo consumo de bebidas alcoólicas, e ainda o alarmante envelhecimento e péssima manutenção do parque automóvel nacional, são considerados os principais factores para o trágico balanço da operação «Rota Certa», cujo montante, ainda que provisório, já aponta para 67 mortos e 928 feridos, 280 dos quais em estado grave.

Recorde-se que, na primeira fase da operação, iniciada às 12 horas do dia 20 e concluída ao meio dia de 26, a Brigada de Trânsito da GNR que, tal como

na segunda fase mobilizou importantes efectivos, tinha registado 35 mortos e 534 feridos, 169 dos quais em estado grave, nos 658 acidentes verificados.

De notar que só na noite da passagem de ano dez automobilistas perderam a vida em acidentes rodoviários, tendo os mais graves ocorridos em Massamá, perto de Queluz, e no Pinhal Novo. Em Massamá registaram-se dois mortos e quatro feridos e no Pinhal Novo um morto e catorze feridos. Pág. 8

Ler/Escrever

Pintora brasileira busca identidade portuguesa

Diário de Lisboa

ANO 65 N.º 21.950

Quinta-feira, 2 de Janeiro de 1986

Preço 40\$00

Pintasilgo propõe "pacto de Estado"

Um «pacto de Estado» entre o Presidente da República e os «restantes agentes democráticos» é a inovação que Lourdes Pintasilgo introduz no conteúdo das suas propostas políticas, num Manifesto Eleitoral que esta manhã divulgou, na sede da sua candidatura, em Lisboa. Com tal proposta, Pintasilgo pretende conseguir, caso seja eleita, «uma plataforma de coligação institucional entre órgãos de soberania», tendo em vista a «obtenção de convergências em torno das grandes opções nacionais». Pág. 4

CEE: ACTO DE FÉ

O barco já está a andar falta saber para onde

Desde ontem, Portugal é o 11.º membro da Comunidade Económica Europeia, completando, com a adesão simultânea da Espanha, o clube dos Doze formado com o Tratado de Roma e os três posteriores alargamentos da CEE. Os efeitos que esta integração na Europa dos ricos vai produzir em Portugal dependem de muitos factores, mas, principalmente, da capacidade da nossa indústria, da agricultura, do comércio e do próprio tecido social, resistirem ao choque e se adaptarem a ele. Porque, para já, a adesão representa, antes de mais, um acto de fé. Conforme se acredite ou não, assim se parte com entusiasmo ou com temor para esta caminhada. O barco navega desde ontem: falta saber para onde. Falta saber se durante os dez anos de adaptação às regras da Comunidade haverá necessidade de corrigir a rota ou desfilar tranquilamente a caminho da terra que nos é prometida desde há uma dezena de anos. O que se sabe de certeza é que o edifício Berlaymont, no coração de Bruxelas, onde funciona sede da CEE, se transformou desde ontem na Meca dos nossos políticos e local habitual das suas peregrinações.

Págs. 12 e 13 No bureau da CEE, em Lisboa, já flutuam doze bandeiras

Reagan assiste à transmissão da mensagem de Gorbachev na Casa Branca

Perspectivas animadoras no início do novo ano

Reagan e Gorbachev falam aos povos soviético e americano

Ronald Reagan e Mikhail Gorbachev efectuaram ontem uma troca de mensagens televisivas para os povos soviético e norte-americano, que foram transmitidas simultaneamente às 18 horas de Lisboa. Reagan, num discurso de cinco minutos, apelou a que os soviéticos ajudem a fazer de 1986 «um ano de paz». Gorbachev, por seu turno manifestou o desejo de que «continue sem interrupções o diálogo soviético-americano e que chegue a resultados palpáveis».

Pág. 15